

Masarykova univerzita v Brně
Ekonomicko–správní fakulta

Rozvoj manažerských dovedností

I. část

distanční studijní opora

Božena Buchtová
Josef Šmajš
Viktor Kulhavý

Brno 2005

Socrates
Grundtvig

Tento projekt byl realizován za finanční podpory Evropské unie v rámci programu SOCRATES — Grundtvig.

Za obsah produktu odpovídá výlučně autor, produkt nereprezentuje názory Evropské komise a Evropská komise neodpovídá za použití informací, jež jsou obsahem produktu.

This project was realized with financial support of European Union in terms of program SOCRATES — Grundtvig.

Author is exclusively responsible for content of product, product does not represent opinions of European Union and European Commission is not responsible for any uses of informations, which are content of product

Recenzoval: Doc. Ing. Ivan Szendiuch, CSc.

Rozvoj manažerských dovedností

Vydala Masarykova univerzita v Brně

Ekonomicko–správní fakulta

Vydání první

Brno, 2005

© Božena Buchtová, Josef Šmajš, Viktor Kulhavý, 2005

ISBN 80–210–3858–6

Identifikace modulu

Znak

- KHRMD, C_KHRMD

Název

- Rozvoj manažerských dovedností

Určení

- studující oboru Management distančního a celoživotního vzdělávání

Garant

- Doc. PhDr. Božena Buchtová, CSc.

Autorství

- Doc. PhDr. Božena Buchtová, CSc. – 1. a 2. kapitola
- Prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, CSc. – 1., 4., 5., 6. kapitola
- Ing. Viktor Kulhavý – 3. kapitola
- Studenti kombinovaného studia oboru Management na ESF MU – případové studie – II. část. Uspořádal Ing. Vladimír Pelc.

Cíl

Vymezení cíle

Text studijní opory Vás uvede do nových oblastí manažerského myšlení a přispěje tak ke kompetentnímu a zodpovědnému řešení současných problémů podnikové praxe.

Poskytne Vám širší teoretické zázemí pro jednání s lidmi a pro argumentaci o podnikové strategii ve vztahu k přírodě i ke kultuře.

Dovednosti a znalosti získané po studiu textu

Porozumět historickým proměnám lidské práce a její nezastupitelnosti v lidském životě. Získat dovednost analyzovat a chápat lidskou aktivitu, orientovat se v nynější strategii současného podnikatelského světa. Identifikovat stresory ovlivňující zdraví jedince v pracovním prostředí. Porozumět důvodům přestavby výchovy a vzdělávání v současné informační společnosti. Pochopit lidskou, přírodní a sociokulturní stránku techniky. Umět vysvětlit roli a místo lidské kultury v přírodě.

Časový plán

Časová náročnost

■ prezenční část	12 hodin
■ samostudium	30 hodin
■ POT	8 hodin

Celkový studijní čas

- 50 hodin

Harmonogram

předpokládaný plán přednášek – viz rozvrh

- září 4 hodiny
- říjen 4 hodiny
- listopad 4 hodiny

V příloženém CD (druhá část DSO) jsou uvedeny případové studie, jejichž týmové zpracování bude součástí aktivní formy výuky.

Doporučený harmonogram studia včetně zpracování POT

- září 11 hodin (studium kapitoly 1 a 2)
- říjen 8 hodin (studium kapitoly 3 a 4)
- listopad 19 hodin (studium kapitoly 5 a 6, zpracování POT)

Způsob studia

Studijní pomůcky

Seznam povinné literatury:

- BUCHTOVÁ, B.: *Nezaměstnanost. Psychologický, ekonomický a sociální problém*. 1. vyd. Praha, Grada 2002
- ŠMAJS, J.: *Ohrožená kultura*. 2. vyd. Praha, Hynek 1997
- ŠMAJS, J.: *Filosofie psaná kurzívou*. 1. vyd. Brno, Doplněk 2003
- HAWKEN, P., LOVINS, A., LOVINSOVÁ, H. L.: *Přírodní kapitalismus*. 1. vyd. Praha, Mladá fronta 2003
- MATOUŠEK, O.: *Bezpečný podnik*. 1. vyd. Praha, Výzkumný ústav bezpečnosti práce 2003

Studium On-Line:

- <http://online.econ.muni.cz>

Doporučená literatura:

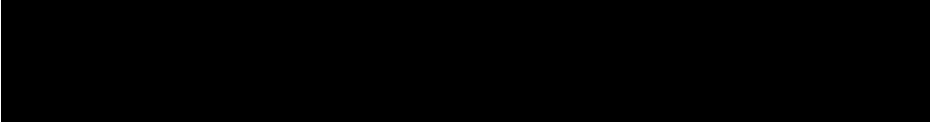
Seznam doporučené literatury je uveden ke každé kapitole v závěru skript.

Vybavení

- Pro výuku a zvládnání látky postačuje běžné softwarové vybavení dostupné na ESF.
- PC
- internet

Návod práce se studijním textem

Studijní text je členěn do šesti kapitol. Každá kapitola je pro přehlednější zvládnání studia strukturována do podkapitol. Na počátku každé kapitoly je

definován cíl studia, ke kterému se vraťte po nastudování kapitoly a snažte se podle dílčích cílů uspořádat získané poznatky.

Kapitoly končí přehledem otázek k zamyslení. V případě, že otázce nerozumíte, vraťte se znovu k uvedenému problému v textu, prostudujte povinnou a doporučenou literaturu, pracujte s glosářem zařazeným v závěru studijního textu. Pokud se Vám nedaří opakovaně správně odpovídat na otázky, kontaktujte autora textu a konzultujte postup studia.

POT

Zpracujte seminární práci z oblasti mezilidských vztahů na Vašem pracovišti. Úplné zadání práce a požadovaná forma zpracování jsou uvedeny ve Studiu On-Line:

<http://online.econ.muni.cz>

Práce se odevzdává na konci semestru týden před termínem Vaší zkoušky. Odevzdání proved'te ve dvojí formě: elektronicky vložním do Studia On-Line a v papírové podobě vyučujícímu předmětu.

Obsah

Stručný obsah

Kapitola 1

O souvislosti práce a lidské přirozenosti (Josef Šmajš, Božena Buchtová)

Pojednává o historickém vývoji potřeby práce pro člověka a společnost. Akcentuje jedinečnost člověka jako biologického druhu. Vymezuje technologický obsah a roli práce s ohledem na technický a sociokulturní pokrok.

Kapitola 2

Ztráta zaměstnání (Božena Buchtová)

Rozebírá důsledky ztráty práce pro fyzické a psychické zdraví člověka. Identifikuje rizikové skupiny na trhu práce, charakterizuje patologické jevy, k nimž nezaměstnanost vede. Pojednává o současných rysech fenoménu nezaměstnanosti.

Kapitola 3

Podnik a lidské zdraví (Viktor Kulhavý)

Charakterizuje stresory působící na člověka v pracovním prostředí a vymezuje kroky ke zvládnutí zátěžových situací. Identifikuje zásady pro zdravé pracovní prostředí a uvádí legislativní pravidla bezpečného podnikání.

Kapitola 4

Vzdělání v informační společnosti – sedmkrát o nezbytnosti přestavby výchovy a vzdělání (Josef Šmajš)

Konstatuje neadekvátnost nynější struktury výchovy a vzdělání a uvádí důvody pro obsahovou změnu. Poukazuje na nezbytnost naturalizace výchovy a vzdělání v nynější informační společnosti.

Kapitola 5

Dvě vývojové linie techniky (Josef Šmajš)

Vedle všeobecně známé abiotické techniky je představena linie zatím přehlížené techniky biotické. Obě linie technického vývoje jsou posuzovány také s ohledem na přírodní stránku techniky.

Kapitola 6

Místo kultury v přírodě (Josef Šmajš)

Představuje lidskou kulturu jako systém s vlastní vnitřní informací, jíž je kultura duchovní. Konstatuje, že kulturní struktury mohou ve vysoce přirozeně uspořádaném prostředí Země vznikat jen zatlačení a destrukcí původní přírody. Naznačuje nezbytnost biofilní transformace kultury. Na závěr kapitoly je představena „Nájemní smlouva se Zemí“.

Úplný obsah

1. O souvislosti práce a lidské přirozenosti (Josef Šmajs, Božena Buchtová)	13
1.1. Přirozená a lidská aktivita	14
1.2. Technologický vývoj lidské práce – první a druhá civilizační vlna	15
1.3. Třetí civilizační vlna	17
1.4. Důsledky ztráty práce pro člověka	18
2. Ztráta zaměstnání (Božena Buchtová)	21
2.1. Autoreflexe dlouhodobé nezaměstnanosti	22
2.2. Rizikové skupiny nezaměstnaných	29
2.3. Nezaměstnanost a sociálně patologické jevy	29
2.4. Psychologický intervenční program pro nezaměstnané	30
2.5. Současné rysy fenoménu nezaměstnanosti	33
3. Podnik a lidské zdraví (Viktor Kulhavý)	39
3.1. Zdraví a zaměstnání	41
3.2. Stres v podnikovém prostředí	42
3.3. Legislativní úprava zdravého pracovního prostředí	46
4. Vzdělání v informační společnosti – sedmkrát o nezbytnosti přestavby výchovy a vzdělání (Josef Šmajs)	51
4.1. Potřeba biofilního vzdělávání	52
4.2. Vzdělání jako nástroj pozitivní ekologické změny	52
4.3. Důvody přestavby výchovy a vzdělání	54
5. Dvě vývojové linie techniky (Josef Šmajs)	57
5.1. Technika abiotická a biotická	58
5.2. Tradiční reflexe techniky	59
5.3. Hledisko ekologické krize	60
5.4. Technika biotická	60
5.5. Technika abiotická	62
6. Místo kultury v přírodě (Josef Šmajs)	65
6.1. Příroda	66
6.2. Kultura	67
6.3. Protipřírodnost kultury	69
6.4. Ontická role sociokulturního poznání	70
6.5. Biofilní transformace kultury	72
6.6. Nájemní smlouva se Zemí	72

Úvod

Studijní text Rozvoj manažerských dovedností je určen studentům bakalářského kombinovaného studia a celoživotního vzdělávání předmětu Rozvoj manažerských dovedností, zařazeného v šestém semestru oboru Management. Text je tematicky rozdělen do šesti kapitol.

V úvodní kapitole je stručně vysvětlen historický vývoj technologického obsahu práce a její potřeby pro člověka a společnost. Výklad je veden k porozumění jedinečnosti člověka jako biologického druhu, jehož predispozice vedly k útočné adaptivní strategii a k vytvoření umělého kulturního prostředí. Negativní transformační účinek lidské aktivity na přírodu analyzujeme také z hlediska důsledků absence konstitutivní role přírody v procesu utváření člověka. Proměny obsahu tradiční lidské práce a vysoká osobní spotřeba nás vedou k úvaze o jejím zařazení nejen mezi kategorie ekonomické, ale také mezi kategorie psychologické a medicínsko-terapeutické.

Důsledky ztráty práce pro člověka posuzujeme ve druhé kapitole. Zkoumání této náročné životní situace analyzujeme z hlediska věku, pohlaví, kvalifikace, finančního zázemí, délky nezaměstnanosti, emoční a sociální opory a individuální odolnosti vůči psychické zátěži vůbec. Uvádíme výzkumné poznatky o zhoršení zdravotního stavu dlouhodobě nezaměstnaných jedinců a o negativních důsledcích opakovaného neúspěchu při hledání práce pro osobní život a rodinu. Fenomén nezaměstnanosti analyzujeme z hlediska společenských dopadů – vyčlenění skupin lidí s větším rizikem ztráty práce, výskyt sociálně-patologických jevů, zhoršení kvality života dlouhodobě nezaměstnaných. Uvádíme osobní intervenční program pro nezaměstnané a outplacementový program organizací. Identifikujeme současné rysy nezaměstnanosti posttransformační ekonomiky.

Ve třetí kapitole si všímáme zdraví jako kardinálního faktoru ovlivňujícího lidský pracovní výkon. Nejvýznamnější stresory, zejména psychického charakteru, nalzáme v samotném obsahu práce, fyzických pracovních podmínkách i mezilidských vztazích na pracovišti. Je odpovědností i zájmem každého podniku, aby se snažil tyto negativní vlivy minimalizovat dodržováním zdravotních, bezpečnostních a ekologických standardů a vytvářel tak svůj pozitivní obraz v očích shareholderů i široké veřejnosti.

Čtvrtá kapitola pojednává o vzdělání a výchově v informační společnosti. Připomínáme, že dnes již v prvé řadě nejde o růst produktivity lidské práce, ale dlouhodobě možnou formu lidské kultury. V sedmi bodech je proto rozvíjen model biofilní výchovy a vzdělávání.

Dvěma liniím techniky je věnována kapitola pátá. Ve své klasické formě je sice biotická technika (neolitické zemědělské technologie) nepochybně ekologicky šetrnější než mechanická technika biotická, ale její třetí vývojová etapa (klonování a genové manipulace) přináší vedle určitých nadějí také vážné hrozby.

Šestá kapitola pojednává o roli kultury v přírodě. Po stručné charakteristice přírody a kultury jako dvou onticky opozičních systémů s vnitřní informací připomínáme, že prostorovou expanzi nynější protipřírodní kultury je třeba omezit a přizpůsobit ji možnostem hostitelského prostředí Země. V závěru této kapitoly se proto objevuje návrh Nájemní smlouvy kultury se Zemí.

Domníváme se, že práce vedoucího pracovníka v nynějším podniku vyžaduje znalosti nejen z oblasti tradičního managementu, ale i nové poznatky z věd o člověku a kultuře: ekofilosofie, psychologie, antropologie, ekologie, sociobiologie aj. Proto jsme se rozhodli zpracovat studijní text z pohledu, který tradiční učebnice managementu neobsahují. Domníváme se, že mezioborový přístup k přípravě budoucího manažera je nutností, kterou vyvolává globalizující se technická civilizace.

- Přirozená a lidská aktivita
- Technologický vývoj lidské práce – první a druhá civilizační vlna
- Třetí civilizační vlna
- Důsledky ztráty práce pro člověka

1

O souvislosti práce a lidské přirozenosti

■ *Josef Šmajš, Božena Buchtová*

Cíl kapitoly

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- vysvětlit historický vývoj potřeby práce pro člověka a společnost
- porozumět jedinečnosti člověka jako biologického druhu
- pochopit změny v technologickém obsahu práce
- obhájit význam práce pro člověka

Časová zátěž

- 5 hodin

1.1 Přirozená a lidská aktivita

ofenzivní
adaptivní
strategie

Všeobecný pocit potřeby práce u člověka, pomineme-li naše mlhavé představy o počátku lidské kultury, patrně vznikl a rozšiřoval se až v neolitické společnosti. Bezprostřední biologický předchůdce dnešního cromagnonského člověka byl ještě bytostí spíše přírodní. Díky zvláštním okolnostem, které dobře neznáme, se člověk brzy prosadil jako evolučně tvořivý živočišný druh. Jako jediný primát se totiž přirozenému prostředí přizpůsobuje tím, že se mu jakoby „nepřizpůsobuje“, že mezi sebe a přírodu vsouvá kulturu – prací a kolektivní aktivitou vytvářené umělé prostředí. Pouze jinak vyjádřeno, v důsledku biologické predispozice k ofenzivní adaptivní strategii se člověku podařilo vytvořit nebiologický systém – nadosobní vnější tělo –, jímž se mnohem výhodněji než vlastním biologickým tělem zmocňuje produktů a zdrojů okolní přírody.

antropo-
centrická
tradice

Takže nakonec zcela podobně jako aktivita přirozená, produkuje i aktivita lidská reálné životní prostředí člověka i ostatních živých systémů planety: všechny umělé kulturní struktury a statky, duchovní i materiální, instituce i organizace, regulativy i techniku. Samozřejmě, že účast na procesu vytváření umělého kulturního prostředí se spolu s trvalým zpětným působením kultury na člověka stávají výraznými kultivujícími procedurami lidského individuálního života. Ale antropocentrická tradice, ke škodě věci, negativní transformační účinek lidské aktivity (práce) na přírodu ignoruje a roli přírody v procesu utváření člověka přehlíží: jakoby zapomíná, že také u člověka lze kultivovat jen to, co je biologicky normální a zdravé.

prostředí
přírodní
a kulturní

Z výše uvedených souvislostí současně vyplývá, že přirozená, spontánně konstitutivní aktivita přírody byla sice s to vytvořit jedinečný biologický organismus dnešního člověka včetně struktury jeho psychiky, ale nikoli již kulturní determinanci základnu jeho ontogenetického osobnostního rozvoje. Lze to říci také tak, že genetická paměť našeho druhu, která je biologicky anticipativní, protože rámcově kóduje i proces lidské ontogeneze, jakoby „očekává“, že se člověk setká nejen s přirozeným prostředím, nýbrž i s prostředím kulturním: vytvářeným kumulativní aktivitou lidské populace. Snad i proto část lidských vlastností a naprostá většina kulturních potřeb vzniká až v důsledku práce, až v důsledku zpětného působení kultury na člověka. Ovšem také globální

charakter kultury a její opozice vůči systému pozemské přírody vznikají jako důsledek historického vlivu lidské práce – jejího zaměření i kumulativního účinku.

Hájíme tedy názor, že se člověk díky kultuře, tj. fakticky díky práci, prosadil jako jediný onticky tvořivý živočich vůbec, jako „druhý“ pozemský tvůrce skutečnosti, jako malý „bůh“. Proto také kardinální problém, který pozitivní sociokulturní roli lidské práce oslabuje, či za jistých podmínek dokonce hodnotově převrací, souvisí s tím, že lidská kulturní tvořivost se odehrává v přirozeně uspořádaném světě, že musí tento svět v zájmu záměrné i nezáměrné změny destruovat. Materiál i energii pro výstavbu kulturního systému lze totiž čerpat jen z vysoce uspořádaných živých a neživých struktur Země. Takže, lapidárně řečeno, práce sice byla tím, co formovalo nynějšího člověka i kulturu, ale mohla by být bohužel i tím – ponecháme-li vše slepému spontánnímu vývoji – co člověka i kulturu zničí. Onticky tvořivou prací totiž člověk nebezpečně konkuruje tvořivosti přirozené, Evoluci či Bohu s velkými písmeny.

Sociokulturní
role lidské
práce

1.2 Technologický vývoj lidské práce – první a druhá civilizační vlna

V pozadí výjimečné onticky tvořivé schopnosti člověka jako druhu stojí patrně velké ekosystémové změny na konci třetihor: ústup pralesních ekosystémů a vznik otevřené savany v tehdejší, zlomem zemské kůry oddělené oblasti východní Afriky. Geneticky reprodukované kulturní preadaptace našich předků, k nimž patří intenzivní sociální život, vzpřímená chůze, barevné stereoskopické vidění, uvolnění předních končetin od lokomoce a schopnost přesného řízení pohybů rukou vysoce výkonným mozkem, byly patrně evoluční odpovědí na tyto změny. Další následné zvětšení mozku bylo sice také důležitou evoluční inovací, ale, zdá se, nemohlo být prvotním impulsem velké strukturální přestavby lidského organismu.

V dlouhém období lovectví a sběračství, jistě spojeném s namáhavým sledováním pohybu lovených zvířat, práce s nástrojem patrně nezabírala tak výraznou část každodenní aktivity lidí. Vznikem zemědělství se však způsob života kvalitativně mění. Pasterectví a primitivní obdělávání půdy už vyžadovalo práci po větší část dne. A již někde zde patrně vzniká nejen výraznější společenská dělba práce, např. mezi zemědělstvím a domácími řemesly, nýbrž i silná pozitivní vazba člověka na práci. Vzniká tu dokonce závislost člověka na práci, posilovaná stavy biologické libosti. Libost jako zvláštní fyziologická a psychická odměna za pracovní námahu – dnes víme, že je vyvolána vyplavováním endorfinů – může částečně kompenzovat vynaložené úsilí, může vyvolávat pocit sladké únavy po těžké či zajímavé práci. Proto také odčerpávání nadbytečné životní energie víceméně trvalou prací mužské části populace mohlo předcházet, podobně jako časově neohraničený sex, možným sporům uvnitř společenství, mohlo přispívat k integraci tehdejších ne příliš početných lidských skupin.

lovectví a
sběračství

zemědělství

V zemědělství patrně vzniká a v různých morálních a náboženských regulativech se fixuje společenská povinnost člověka pracovat. Usuzujeme na ni pouze nepřímo. Ve starozákonní tradici je např. práce nejen trestem za prvotní hřích, nýbrž i prostředkem jeho odpuštění. Ve středověké křesťanské tradici je účelem práce podrobit si zemi a ochránit člověka před hříchem, v reformaci je pak práce pojímána jako jediná spolehlivá cesta k Bohu.

Vedle majetkové struktury odvozené z držby půdy se tedy v epoše zemědělství objevuje závislost společnosti i jedince na práci a jejích výsledcích. Zemědělská práce, zejména ta, jež byla spojena s vlastnictvím půdy, připoutávala člověka k přírodě, ke krajině, k sídlu a lokální komunitě. Po období deset tisíc let trvající převahy zemědělství, tj. podle A. Tofflera po skončení první civilizační vlny, vznikají však v novověké Evropě první kapitalistické manufaktury. Ty sice navazují na instrumentální charakter abiotické řemeslné práce, extrémně rozvíjejí její dělbu na dílčí operace, ale neznamenají technologickou revoluci. Produkují však první historické formy nezaměstnanosti městských řemeslníků, kteří jim nemohou konkurovat pro vysoké výrobní náklady.

řemeslná
práce

Současně je však třeba říci, že klasická řemeslná práce, která nutně provázela zemědělství, spojovala fyzické i intelektuální operace, byla prostoupena tvůrčími prvky. Přestože v ní často dominovala zvýšená tělesná námaha, pozitivně působila na celkový lidský rozvoj a její deformující účinek na člověka byl minimální.

průmyslová
práce

Ovšem průmysl, v němž motorická složka lidské práce byla částečně nahrazena a znásobena činností strojů, znovu připoutával člověka k místu a k prostředkům výroby – k továrně. Po větší část průmyslové epochy, jejíž neukončená historie zahrnuje pouhá tři staletí, existovala nejen dlouhá pracovní doba, nýbrž i téměř plná zaměstnanost. I v měřítku celé společnosti se tak potvrzovalo to, že bez živé lidské práce stroje jako mrtvé mechanismy funkci nové produktivní síly plnit nemohou. Ruční i strojová práce byly tedy lidskými pilíři výroby v první i ve druhé civilizační vlně. Výroba byla hlavním problémem nejen zemědělské, nýbrž i průmyslové společnosti, a protože lidstvo bylo po větší část své historie chudé, pohotově pohlcovala přírůstek veškeré práce schopné populace.

Zemědělská i průmyslová práce, do jisté míry nezávisle na stupni technologického a sociálního útlaku člověka, dávaly lidskému životu řád, důstojnost a smysl. V souladu s přírodními cykly členily den, týden, měsíc i rok, tvořily osu životního způsobu lidí, podílely se na biologicky příjemném rytmu námahy a odpočinku. Zemědělská práce sice vzdalovala člověka teoretickému vědění, které se rozvíjelo zejména ve městech, ale na druhé straně zajišťovala jeho úzký kontakt s přírodou. Práce v továrně člověka naopak přibližovala technologickým aplikacím vědy, umožňovala mu sdružování s jinými lidmi, ale fakticky ho odcizovala přírodě i vědě.

1.3 Třetí civilizační vlna

Nástupem informační ekonomiky třetí vlny však dominantní technologie první ani druhé vlny nezanikly. Tofflerův koncept střídání civilizačních vln je zjednodušený proto, že se opírá o hledisko hlavního finančního toku, tj. o to, kolik kapitálu protéká v určitém období příslušným odvětvím ekonomiky. Vznik informační společnosti třetí vlny, nás ovšem provokuje k položení otázky, co zůstává a co se ztrácí z tradičního obsahu, významu a smyslu lidské práce.

Z poznatků současné biologie a antropologie totiž vyplývá, že příliš vysoké tempo sociokulturních proměn, které v této vlně spontánně přetvářejí podmínky lidského života a které na lidskou práci kladou příliš flexibilní intelektuální nároky, může být pro část hendikepované, méně disponované či obtížně vzdělavatelné populace nepřiměřené, sociálně diskriminující a stresující. A to nikoli pouze proto, že se dostává do rozporu s konzervativním lidským genomem, který ignoruje sociokulturní změny a lidskou přirozenost kóduje stále tak, jak to kdysi odpovídalo pozdně třetihorním ekosystémům. Ve všeobecném průměru totiž konzervativnost lidské biologické přirozenosti nijak výrazněji nevadí. To, co stále více komplikuje hodnotové i profesní vřazování mladých lidí do struktury dnešní liberální společnosti, jsou především nepříznivé faktory lidské ontogeneze: podle našeho názoru to není jen nevhodné rodinné prostředí či nedostatek rodičovské lásky; je to především strádání malých městských dětí způsobené nedostatkem podnětů ze strany přirozeného venkovního prostředí.

Historický vývoj technologického obsahu práce přitom ukazuje, že lidská práce byla vždy závisle proměnnou veličinou, že citlivě reagovala nejen na technický a intelektuální pokrok, nýbrž i na ostatní sociokulturní změny a regulativy. Také dnes obsah, nabídka a poptávka po práci citlivě rezonují globalizační procesy, lokální změny strukturně sociální a demografické, nové informační technologie. A právě tato skutečnost kdysi ustálený vztah práce a způsobu života obrací. Práce, která po staletí určovala obsah i strukturu lidského života, dávala obyčejnému životu širší nadosobní smysl, étos a transcendenci, je dnes v mnohem větší míře sama pod vlivem proměňujícího se způsobu života, který člověku vnucuje neovladatelný anonymní systém globalizující se spotřební kultury.

Konzumní charakter kultury přitom určuje obsah průměrného lidského života mnohem víc, než časově omezená, nejistá, občasná či málo zajímavá práce. Všudypřítomné pobídky ke spotřebě nutí člověka ke koupi stále méně nezbytných věcí a služeb, vybízejí ho k fyzickým kompenzačním aktivitám po práci, která byla před tím zbavena jakékoli užitečné fyzické námahy. Ale co je závažnější. Hromadné rozšíření energeticky, materiálově a provozně náročné spotřební techniky, zejména osobního automobilismu, které je jednou z podmínek dnešní vysoké efektivity investic, celou veřejnost rafinovaně vtahuje do riskantního procesu pustošení Země. Vytváří z ní rukojmí finančních zájmů globálního nadnárodního kapitálu.

informační
společnost

spotřební
kultura

osobní
spotřeba

Protože spotřeba je nutnou podmínkou dalšího ekonomického růstu, marnotratné plýtvání se zcela nepokrytě stává obecně platnou normou lidského přístupu k přírodě. Úzkostlivá, práci, čas, energii i materiál šetřící výroba zboží, ono pružné, o vědu opřené mobilní podnikání, které s ohledem na úspory výrobních nákladů a minimalizaci odpovědnosti za následky je připraveno nejen rušit pracovní místa, nýbrž i firmu kdykoli přemístit jinam, ostře kontrastuje s předpokladem absurdně vysoké, neregulované a téměř neohraničené osobní spotřeby všech. Jakoby velké výrobní, těžařské, obchodní a pojišťovací společnosti tušily, že už brzy nebude kde investovat.

proměny
lidské
práce

Navzdory vysoké osobní spotřebě lidí bude však ekonomika technicky vyspělých zemí, ovládaná současným globálně mobilním kapitálem, tradiční lidskou prací potřebovat stále méně. V důsledku protipřírodně orientovaného vědeckotechnického pokroku se totiž daří efektivněji využívat neživé přírodní síly než zákony lépe chráněnou živou lidskou práci. Ale přibližně v míře, v jaké je tradiční lidská práce nahrazována prací obelstěné přírody, tak jak práce přestává být hlavní ekonomickou kategorií, stává se bohužel kategorií psychologickou a medicínsko terapeutickou. Nezhroutlí-li se svět, může se stát, že jednou bude na lékařský předpis. Plnohodnotnou prací, kterou dnes stále méně potřebuje globalizující se ekonomika, stále více potřebuje člověk jako živá bytost z masa a kostí, jako společenský živočich s konzervativní biologickou přirozeností.

1.4 Důsledky ztráty práce pro člověka

Práce zaujímá v životě člověka nezastupitelné postavení. Je důležitou podmínkou jeho důstojné existence, přináší mu nejen materiální prospěch, ale současně mu dává pocit seberealizace a společenské užitečnosti. Vřazuje člověka do řádu sociálních vztahů, uspokojuje jeho potřeby ctížádosti, sebeuplatnění a sebeúcty.

Práce tedy neslouží pouze k výrobě statků nebo k vykonávání služeb, ale vytváří sociální pole strukturovaných kontaktů s možností vést rozhovory, potkávat jiné lidi a uzavírat přátelství. Při zvládání svých pracovních úkolů může jednotlivec objektivizovat své schopnosti a získat pocit odborné kompetence. Skupinová práce nabízí sociální prostředí, ve kterém se člověk hodnotí a srovnává s ostatními lidmi. V konkrétní práci, k níž jsou nezbytné znalosti, schopnosti a dovednosti, se rozvíjí lidská osobní identita. Z mentálně hygienického hlediska umožňuje pracovní úsilí odvod přebytečné duševní a tělesné energie.

Náhlá neočekávaná ztráta práce je proto v naší kultuře velkým zásahem do života lidí, je traumatizujícím existenciálním zážitkem (B. Buchtová a kol., 2002). Nedobrovolný odchod člověka z práce má totiž podle našich i zahraničních poznatků průkazně negativní sociální, psychologické, ale i zdravotní důsledky. Dlouhodobou ztrátou placeného zaměstnání mizí odměna jako hlavní zdroj uspokojování životních potřeb, vzniká osobní i rodinná ekonomická nejistota, ničí se obvyklé časové rozvržení pracovního dne, ztrácí

se možnost získávání a udržování pracovních návyků a dovedností. Dlouhodobou nezaměstnaností se vytrácí smysl života, dochází k omezení sociálních kontaktů s přáteli a spolupracovníky, nastává postupný rozklad integrity osobnosti. Vytrácí se aktivity, které byly pravidelnou součástí denního pracovního rytmu člověka.

Ocitne-li se člověk dlouhodobě bez práce, ztratí nejsilnější pojítko s realitou, zmocní se ho nejistota a strach z budoucnosti. Může propadnout pochybnostem o vlastních schopnostech. A tak ztratit práci ve společnosti, kde je placená práce stále ještě spojována s vysokou společenskou i osobní hodnotou a kde je zaměstnání klíčem k životním aspiracím i zdrojem identity a sebeúcty člověka, přináší stresující životní událost.

Shrnutí kapitoly

V důsledku biologické predispozice k ofenzivní adaptivní strategii se člověku podařilo vytvořit nebiologický systém-kulturu, jímž se zmocňuje produktů a zdrojů přírody.

Antropocentrická tradice negativní účinek lidské aktivity na přírodu ignoruje a roli přírody v procesu utváření člověka přehlíží.

Práce formovala nynějšího člověka i kulturu, ale může být i tím, co člověka a kulturu zničí.

Vznikem zemědělství se způsob života kvalitativně mění, vzniká nejen výraznější společenská dělba práce, ale i silná pozitivní vazba člověka na práci. Fixuje se společenská povinnost člověka pracovat.

Průmyslovou epochu provázela téměř plná zaměstnanost. Ruční i strojová práce byly lidskými pilíři výroby i ve druhé civilizační vlně.

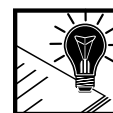
Zemědělská a průmyslová práce dávaly lidskému životu řád, důstojnost a smysl.

Rozvoj informačních technologií, provázený vysokou osobní spotřebou historicky ustálený vztah člověka k práci převrací. Průměrný člověk, který se tradičně s vysokým stupněm uplatnění vědy v technice setkával až v produktivní práci, má nyní možnost používat nejvyspělejší techniku již ve své domácnosti.

Historicky vzniklá potřeba člověka pracovat, která souvisí s nezbytností pravidelně zatěžovat lidské bytostné síly, nezaniká však ani v současné technotronní společnosti. Ztráta práce je proto v naší kultuře silným traumatizujícím existenciálním zážitkem.

Otázky k zamyšlení

1. Jaký je význam práce pro člověka?
2. Jaká vidíte praktická řešení problému technologického osvobození člověka ve třetí civilizační vlně?
3. Jakým způsobem lze kompenzovat nedostatek přírodních podnětů pro rozvoj člověka v urbanizovaných aglomeracích?

- Autoreflexe dlouhodobé nezaměstnanosti
- Rizikové skupiny nezaměstnaných
- Nezaměstnanost a sociálně patologické jevy
- Psychologický intervenční program pro nezaměstnané
- Současné rysy fenoménu nezaměstnanosti

2.

Ztráta zaměstnání

Božena Buchtová

Cíl kapitoly

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- charakterizovat nezaměstnanost ve vztahu k člověku a ke společnosti
- pochopit důsledky nezaměstnanosti pro fyzické a psychické zdraví jedince
- vnímat změny v každodenním životě nezaměstnaných
- charakterizovat hlavní rizikové skupiny nezaměstnaných
- identifikovat patologické jevy, k nimž nezaměstnanost vede
- popsat specifika současného trhu práce

Časová zátěž

- 6 hodin

Úvod

Od 90. let minulého století, kdy se zabýváme psychickými a zdravotními důsledky nezaměstnanosti jsme dospěli k následujícím zjištěním. Ukazuje se, že ztráta práce vyvolává patologické symptomy na dvou úrovních:

- **v rovině jedince** jsou to: psychické a tělesné potíže; celková dezintegrace osobnosti; dysfunkční chování; problémy v rodině;
- **v rovině společnosti** je to zejména: zvýšená konzumace alkoholu, nikotinu a drog; vyšší nemocnost a spotřeba léků; vyšší výskyt sebevražedných pokusů; zvýšená kriminalita a násilí; rasové a meziskupinové konflikty

Naše dosavadní poznatky o důsledcích fenoménu nezaměstnanosti z prostředí ekonomik, které prošly transformačním procesem, jsou podobné zjištěním ve státech s rozvinutou ekonomikou, kde je nezaměstnanost dlouhodobým problémem.

V současné době má naše nezaměstnanost řadu charakteristických rysů: vysoký podíl dlouhodobé nezaměstnanosti, značnou regionální rozdílnost, stabilizaci skupin obyvatelstva, které žijí dlouhodobě ze sociálních dávek (lidé s věkovou hranicí nad 50 let, osoby se zdravotním postižením, mládež, matky s malými dětmi, romská populace). Řada domácností se ocitla v závislosti na dávkách a hrozí nebezpečí přenosu závislosti rodičů na děti. Děti již nevnímají, že finanční příjem souvisí s prací. Od roku 1994–2002 vzrostly také trojnásobně opakované dávky sociální péče pro jednotlivé osoby, zatímco pro rodiny s dětmi celkový počet opakovaných dávek sociální péče poklesl. Zmírňování chudoby a sociálního vyloučení ohrožených skupin lidí ze života společnosti, je aktuální pro Českou republiku. Je tomu tak i přesto, že ČR, stejně jako ostatní evropské země, patří k rozvinutým zemím světa.

2.1 Autoreflexe dlouhodobé nezaměstnanosti

V České republice postupně v řadě regionů přibývá lidí, kteří dlouhodobě nenalézají na trhu práce uplatnění, a přitom by velká většina z nich pracovat

chtěla. Stávají se po roce bez práce dlouhodobě nezaměstnanými (absolventi škol, kteří nenašli na trhu práce uplatnění po šesti měsících).

V našich výzkumech jsme se v roce 1992 (B. Buchtová, 1992) a v roce 1999 (B. Buchtová a kol., 1999) zaměřili na zkoumání psychologických a zdravotních důsledků dlouhodobé ztráty práce. I když generalizace účinků dlouhodobé ztráty práce je obtížná (vzhledem k individuální podmíněnosti prožitku a důsledků nezaměstnanosti), pokusíme se zobecnit některé poznatky.

- **Prožívání ztráty práce je pro většinu lidí závažnou psychosociální zátěží**, a to i za předpokladu, že pracovníci jsou o propuštění předem informováni. Dlouhodobá ztráta zaměstnání postihuje celou psychiku člověka. Chování lidí je často provázeno sociální izolovaností, uzavíráním se do sebe a úbytkem sociálních kontaktů.

Potřeba dostatečně dlouhé a společensky náležitě oceňované tělesné a duchovní aktivity, potřeba práce v rámci ostatních kulturně uznávaných činností – je u člověka silná a obtížně odstranitelná, patří do struktury lidské přirozenosti. Oznamit člověku propuštění z práce bez důkazu jeho vážného občanského pochybení nebo selhání jeho zdraví (o kterém by ovšem musel rozhodnout lékař nebo soud), to má váhu – zejména v naší společnosti s trvalou dlouholetou zaměstnaností všech – zprávy o nálezů nevléčitelné nemoci.

Už v roce 1934 upozornil M. Robb na to, že beznadějný boj spojený s pocity bezcennosti a viny přivede některé lidi až k sebevraždě. Jiní lidé se podle autora s vlastní tíživou situací vyrovnávají tak, že otupí a přizpůsobí se sníženému životnímu standardu, až skončí jako bezdomovci, tuláci nebo zločinci. Mnozí nezaměstnaní nacházejí dostatečnou oporu ve svém náboženství. Další proklamují myšlenky velikášství, kterými kompenzují svoji degradaci způsobenou nezaměstnaností.

Neúspěšné pokusy sehnat práci vedou k apatii a vyvolávají negativní pocity. Střídání naděje a zklamání na trhu práce přispívá k emocionální labilitě a způsobuje deprese zejména u lidí bez perspektivy (J. Bollová, 2001). Beznaděj se v průběhu času utužuje a následně ochromuje cílevědomé aktivity vedoucí k návratu do pracovního procesu. Zkušenost se ztrátou práce ale neprobíhá u všech nezaměstnaných stejně. Srozumitelné se reakce postižených stávají až na pozadí jejich individuálních zvláštností.

- **Zvládání situace ztráty práce je velmi individuální a je podmíněno řadou faktorů.**
  - Jednak je podmíněno **odolností konkrétního člověka vůči psychické zátěži** vůbec. Konstruktivní adaptivní strategii zaujmají obyčejně lidé, kteří jsou již v průběhu života predisponováni svými osobnostními vlastnostmi. Zdá se také, že lépe se vyrovnávají se ztrátou práce ti, kteří navzdory běžnému mínění hledají příčinu u sebe, a ne ve vnějších faktorech. Nepodléhají tolik panice, jsou aktivnější při hledání práce, vidí svou situaci konkrétněji,

konstruktivní
adaptivní
strategie

méně trpí psychosomatickými obtížemi, jsou méně podrážděni a stresováni než jejich osudu odevzdaní spolupracovníci.

Lépe také zvládají nezaměstnanost lidé, kteří vidí ve ztrátě práce spíše novou osobní šanci, tj. příležitost díky okolnostem měnit své životní podmínky vlastní aktivitou. Tuto schopnost však mají především lidé, kteří umějí prohrávat (např. ze sportu) a po neúspěchu neztrácejí sebevědomí, ale zaujímají postoj očekávání nové šance. Jejich konstruktivní adaptivní strategie zahrnuje plánování soukromého podnikání, zvyšování kvalifikace, hledání nového zaměstnání, rozvíjení nových zájmů a aktivit mimo pracovní trh, rozšiřování sítě sociálních vztahů.

- Ukazuje se, že **rozhodující je věk jedince**. S věkem korelují finanční povinnosti, sociální a rodinná očekávání, touha po kariéře, šance na znovuzaměstnání, potíže zaučit se v novém zaměstnání nebo udržet jednou získané schopnosti a dovednosti. Věk ovšem spolurozhoduje i o nalezení nového zaměstnání. Již ve 30. letech se P. Lazarsfeldovi (1975) při jeho studijním pobytu ve Spojených státech podařilo dokázat, že *na celkovou výši nezaměstnanosti nemá rozhodující vliv formální stupeň dosaženého vzdělání, ale že podstatnější je věk lidí*. V našem výzkumu (Buchtová, B., 1992) nejtěživěji nesli dlouhodobou ztrátu zaměstnání lidé ve věku 41–50 let, s malou perspektivou najít novou práci. Ve výzkumu kvality života dlouhodobě nezaměstnaných (Buchtová, B., 2004) jsme zjistili, že „rizikovou“ skupinou prožívající ztrátu práce tíživěji než ostatní skupiny lidí, jsou věkově starší, dlouhodobě nezaměstnaní muži.

Z celospolečenského pohledu je důležité, zda nezaměstnaní dokáží udržet svá očekávání a požadavky na práci. S. Empson-Warner a H. Krahn (1992) zjistili, že nezaměstnaní absolventi škol redukují své požadavky, pokud po ukončení školy nemají pozitivní výhled na získání práce. A právě pokles nároků na práci, popřípadě vykonávání práce bez uplatnění získané kvalifikace, je značnou ztrátou pro společnost.

- Důležitým faktorem je **pohlaví, které má psychologický a sociální význam**. Ztratí-li žena práci, na změnu její role se nahlíží jinak než na změnu role muže jako živitele rodiny. Rodina podle některých autorů představuje pro ženu alternativní pracovní pole, které tlumí zátěž z nezaměstnanosti (R. M. Cohn, 1978; B. Buchtová, 1992). V. Brandes (1977) dodává, že žena má vždy možnost stáhnout se v době ztráty práce do rodinné oblasti a najít tam seberealizaci. Nezaměstnanost ženy je tedy z tohoto pohledu méně zatěžující než nezaměstnanost muže, a to (z finančního hlediska) i pro rodinu. Také podle C. Brinkmanna (1976) byla psychosociální zátěž u nezaměstnaných mužů podstatně silnější než u nezaměstnaných žen.

Avšak hlavní význam pohlaví se patrně projevuje v hodnotě život-

ní spokojenosti a společenského uznání. Nezaměstnané ženy více než muži uvádějí (E. Kirchler, C. Nowy, 1988), že se cítí podrážděné, unavené, depresivní a sklíčené. Zřídka se cítí v dobré náladě, uvolněně, často jsou nervózní, a především jsou více nespokojeny se svým vzděláním a zdravím než muži. Nezaměstnaní muži se jeví jako relativně méně postižení.

Také v České republice jsme v našem výzkumu, v době, kdy byly šance na znovuzaměstnání žen malé a doba nezaměstnanosti se prodlužovala, došli k podobným závěrům. Z pozice našich zkušeností však namítáme, že muži jsou méně ochotni mluvit o svých pocitech strachu, tísně a nejistoty a že často mají tendenci své prožitky bagatelizovat. Ukazuje se, že objektivní podmínky znovuzaměstnání, které jsou u mužů a žen odlišné, se jeví důležitější než skutečné pohlavím podmíněné rozdíly.

- **Rozhodující roli má dosažená kvalifikace, protože nekvalifikovaní lidé snadněji přijdou o práci a obtížněji znovu nacházejí** (B. Buchtová, 1999). Ve srovnání s vysoce kvalifikovanými pracovníky podléhají pracující s převahou praktických schopností a celkově nižší úrovní kvalifikace častěji pocitu, že se stali obětí technologických a společenských změn. Mají často sníženou schopnost vlastního aktivního a iniciativního jednání. S. J. Hepworth (1980) uvádí, že pracovníci na kvalitativně horších pracovních pozicích vykazovali v době nezaměstnanosti nižší sebeuznání a větší psychickou zátěž než pracovníci, kteří ztratili zaměstnání na vyšší pozici. Také nebezpečí dlouhodobé ztráty práce úspěšně čelí kvalifikovaní iniciativní jedinci, kteří kvůli nově získané pracovní příležitosti absolvují doškolovací nebo rekvalifikační program. B. Thomas a B. Madigan (1974) ve svém výzkumu potvrdili, že zaměstnanci s vyšší kvalifikací se cítili na začátku nezaměstnanosti psychicky lépe než pracovníci s nižší kvalifikací.
- **Zvládání ztráty práce je podstatně ovlivněno finančními možnostmi nezaměstnaného.** O vztahu mezi disponibilními finančními zdroji a psychickou zátěží během nezaměstnanosti pojednává řada studií z třicátých let. M. Jahodová a kol. (1960) uvádí, že dramatické může být působení stoupající finanční nouze na už tak obtížnou situaci nezaměstnaných. Znalost termínu vyplácení měsíční finanční podpory stačila k tomu, aby se dala předpovídat nálada a chování nezaměstnaných v Marienthalu (viz Marienthalská studie, B. Buchtová, 2002, str. 77).

I když se dnes ztráta práce už nemusí rovnat bídě, stále se i v dnešních podmínkách s rostoucí dobou nezaměstnanosti vyhrocuje finanční strádání. W. W. Daniel (1974) a A. Sinfield (1974) došli ve svých výzkumech k závěru, že deprivace nezaměstnaných byla a je převážně hospodářské povahy. Finanční obavy často způsobují zátěž i nepřímo. Úsporná opatření v době ztráty práce omezují například aktivity volného času, což může vyvolávat nepříjemné

pocity v rámci dosavadního plnohodnotného životního stylu (J. Schultz-Gambard, H. J. Balz, 1988). T. Klein (1978) upozorňuje především na to, že riziko zchudnutí a míra sociálního poklesu závisejí na povinnostech k nezaopatřeným členům rodiny. S rostoucí velikostí rodiny silně vzrůstá materiální chudnutí nezaměstnaných.

- V době ztráty zaměstnání nabývá na významu **smysluplná osobní aktivita ve volném čase**. Zatímco v pracovním životě slouží volný čas především k zotavení z námahy pracovního dne a k nabrání sil pro další pracovní nasazení, v době ztráty práce se mění rozsah i smysl osobní aktivity ve volném čase. Ztrátou zaměstnání nastává značný přírůstek volného času. Čím smysluplněji může být volný čas strukturován a využíván, tím menší je psychická zátěž během nezaměstnanosti (P. B. Warr, R. L. Payne, 1982), tím udržitelnější je nadějná životní perspektiva (B. Buchtová, 1992).
- Již v době velké hospodářské krize byl rozpoznán **význam délky nezaměstnanosti**. B. Zawadski a P. Lazarsfeld (1935) objevili ve zprávách varšavských nezaměstnaných proces „přízpusobení se“ nezaměstnaných svému osudu. G. P. Eisenberg a P. Lazarsfeld (1938) popsali čtyřfázový model adaptace na ztrátu práce. Ztráta práce je nejprve prožívána jako šok, který vede k pocitu beznaděje, apatie a rezignace. Poté se nezaměstnaní jakoby zotaví a stanou se optimistickými, intenzivně se snaží získat práci. Po neúspěšných pokusech znovu prožívají pocity strachu a rezignace, které vystřídá nakonec stav, ve kterém je nezaměstnanost brána jako nezaměnitelný osud. Šest měsíců po ztrátě práce se lidem stále obtížněji daří uspokojovat psychické potřeby, potřeby sociálních kontaktů, potřeby nových zkušeností, aktivity a výkonu (B. Buchtová a kol., 1999). M. Frese (1979) ve svých výzkumech uvádí, že po době delší než šest měsíců zanechává nezaměstnanost trvalé následky v psychice člověka spolu s poruchami spánku, celkovou labilitou, ztrátou dlouhodobých cílů a stavu deprese. Také výzkum J. Bollové (2001) potvrdil, že dlouhodobě nezaměstnaní trpí masivními depresemi, které se projevují nadměrnou únavou i bez předchozí pracovní zátěže. Tyto symptomy mají tendenci v menší míře přetrvávat, i když si nezaměstnaný již našel novou práci. Kromě těchto symptomů se u nezaměstnaného dostavují i poruchy sebeřízení a volního jednání. Objevuje se pasivita, která brání najít si na pracovním trhu novou pracovní šanci.

Uvedli jsme důležité proměnné, které ovlivňují zvládnání situace dlouhodobé ztráty práce. Do hry pochopitelně vstupují i zkušenosti jedince, jeho profesní rigidita či pružnost, sociální i emoční opora, regionální míra nezaměstnanosti, společenská stigmatizace nezaměstnaných a další faktory.

- Ve výzkumu jsme dále zjistili **zhoršení zdravotního stavu dlouhodobě nezaměstnaných jedinců**. Řada výzkumných studií popi-

suje souvislost mezi nezaměstnaností a zhoršením zdravotního stavu. I v našich výzkumných pracích (B. Buchtová, 1992, 1999, 2000) více než polovina dlouhodobě nezaměstnaných opakovaně uváděla subjektivní příznaky neurotických potíží projevujících se úzkostí, vnitřním neklidem, podrážděností, bolestmi hlavy, nespavostí, zvýšenou únavou. Následkem ztráty práce došlo u mužů i žen ke zhoršení dosavadních zdravotních problémů – hypertenze, žaludeční vředy, onemocnění srdce, problémy s páteří, astma atd. V současné době mnoho lidí na českém trhu práce žije v obavách a strachu ze ztráty práce. Důvodem jsou pracovní smlouvy na dobu určitou a neustále se zvyšující procento regionálně nezaměstnaných, způsobené razantním propouštěním lidí z filiálek zahraničních investorů, pro které se stala po čase pracovní síla v České republice ekonomicky nevýhodnou. Nezaměstnanost má tak negativní vliv nejen na zdravotní stav lidí, kteří ztratili práci, ale i na chování a zdraví lidí zaměstnaných. Ty provází úzkost a napětí z předpokládané ztráty práce nebo jsou často nuceni pokračovat v práci v neuspokojivých podmínkách. Ukazuje se tedy, že kvalitu emoční duševní pohody lidí, vyjádřené v hodnotě zdraví, ovlivňují změny ekonomického klimatu, ať už jedinec sám zažije nepříjemné události týkající se zaměstnání, nebo ne.

- **Závažným zjištěním byly negativní důsledky opakovaného neúspěchu při hledání práce pro osobní život, rodinu a zdraví.** V České republice ve druhé polovině 90. let přibývalo lidí, kteří dlouhodobě nenalézají na trhu práce uplatnění. Většina dotázaných lidí vypovídala o stavu bezmocnosti a o pocitu vyřazení ze společnosti. S touto frustrující zkušeností z opakovaného neúspěchu při hledání práce jednak sílí stres z finančního napětí, jednak se ztrácí životní orientace. Již jsme ukázali, že tento typ zátěže se týká především lidí, kteří se výrazně orientují na svět práce. Při její náhlé ztrátě totiž jakoby přicházejí o „pevnou půdu pod nohama“, život pro ně ztrácí smysl. Dlouhodobá ztráta práce pak postupně oslabuje jejich důvěru ve vlastní profesionální i osobní schopnosti, ztrácejí sebeúctu. Jestliže bylo dřívější pracovní místo spojeno s adekvátní životní pozicí a zaměstnaný člověk se identifikoval s obsahem práce, ztrátu pracovního místa pociťuje jako tragický obrat osudu. Uvedené poznatky se potvrzují i v řadě dalších výzkumů – například P. B. Warr (1987), E. Stafford, P. R. Jackson, E. Banks (1979), D. Fröhlich (1979). Také R. L. Payne, P. B. Warr a J. Hartley (1983) dospěli k závěrům, že nezaměstnaní, kteří si práci vysoce cení, reagují s vyšší pravděpodobností sklíčeností, špatným zdravotním stavem a ztrátou pocitu vlastní hodnoty, stávají se jakoby „bez-cennými“. Pocit vlastní užitečnosti pro společnost je u pracovníě orientovaných lidí přímo úměrný vykonávané pracovní činnosti.
- Důležitým faktorem ve výzkumu krátkodobé i dlouhodobé nezaměstnanosti byl **ochranný vliv emoční a sociální opory.** Většina dlouhodobě nezaměstnaných uváděla, že rodinné zázemí je pro ně hlavní životní oporou, která jim významně pomáhá překonávat obtížnou život-

ní situaci. U skupiny svobodných mužů a žen to byli zejména rodiče a příbuzní, ve skupině nezaměstnaných ženatých mužů a vdaných žen byl nejvíce pocíťovanou duševní oporou životní partner a děti, jedna třetina nezaměstnaných nalézala pochopení u svých přátel a kamarádů. V této souvislosti se projevila *délka nezaměstnanosti*. U dlouhodobě nezaměstnaných byly největší oporou zejména životní partner a děti, tedy lidé žijící v bezprostřední blízkosti nezaměstnaného člověka. U jedinců s kratší dobou ztráty práce byly oporou především příbuzní, přátelé a kamarádi. Sociální opora ze strany rodiny, zejména životního partnera, patří mezi důležité faktory, které pomáhají zvládnout tuto zátěžovou situaci. Dlouhodobě nezaměstnaný člen rodiny ovlivní rodinné soužití. Protože tato situace prověřuje kvalitu rodinných vztahů, lépe ji zvládají lidé, kteří se mají o koho opřít, kteří mají možnost otevřeně o své situaci hovořit se svými blízkými, a to bez výčitek a bez planého litování.

- Výzkum dlouhodobé ztráty práce prokázal **negativní vliv nezaměstnaného jedince na rodinu**. Nezaměstnaný člen rodiny téměř vždy ovlivní rodinné soužití. Dochází ke změnám personálních vztahů, změnám v distribuci domácích prací, změnám v postavení a statusu nezaměstnaného člena rodiny. Obtížná je situace v rodinách, kde jsou dospívající děti, které vnímají otce jako autoritu zajišťující živobytí i pro ně. Ztráta práce otce je pak někdy i snížením jeho postavení v rodině, které může vyústit v závažné psychologické problémy u ostatních členů rodiny. Poznatky z našich výzkumů ukazují, že v některých případech se neurotické potíže přenášejí z nezaměstnaného na zaměstnaného partnera. Přenášejí se dokonce i na děti (např. ve formě poruch chování). Jsou-li v rodině dva členové bez práce, což byl častý případ našich regionálních výzkumů, stresy působící na rodinu se často násobily.
- **Ztráta práce je pro mnohé jedince zraňující zkušeností**. Nezaměstnanost je pro postiženého bolestná, ba dokonce traumatizující událost a zůstávají po ní trvalé psychické rány nebo jizvy. Prozrazují to výpovědi znovuzaměstnaných, a to nezávisle na kvalitě nalezených zaměstnání. Někteří mluví o trvalých následcích – stigmatěch, která jsou hluboce vryta do jejich vědomí. Pocit osobního neúspěchu přetrvává, vracejí se pochybnosti o vlastních schopnostech. Někteří popisují změny vlastního chování v důsledku přímé zkušenosti s nezaměstnaností. Přiznávají např. mnohem menší odevzdanost sebe sama organizaci, značnou pozornost věnují tomu, aby nebyli „zviditelňováni“, např. tím, že kritizují jiné či firmu. Prostě se snaží, aby zapadli. Hodnoty přežití a bezpečí u nich dominují nad jejich zájmy, úspěchy a postavením. Cítí daleko větší odpovědnost za rodinu, která jim vytvořila v době ztráty práce sociální oporu. Samozřejmě že nezaměstnanost mohla mít také pozitivní dopad na toho, kdo cítil potřebu se osvobodit ze stresového nebo svazujícího prostředí svého předcházejícího zaměstnání. Dědictví nezaměstnanosti tedy může být výjimečně i pozitivní.

2.2 Rizikové skupiny nezaměstnaných

Uplatnění člověka na trhu práce je podmíněné řadou charakteristik (věk, zdravotní stav, vzdělání, pohlaví, příslušnost k etnické skupině), které vyčleňují skupiny lidí s větším rizikem ztráty práce a předurčují je pro dlouhodobou nezaměstnanost. Tyto skupiny jsou také vystaveny riziku opakované nezaměstnanosti. Jejich příslušníci nacházejí uplatnění spíše na sekundárním trhu práce a na méně placených pracích s nejistou budoucností. Nezaměstnanost tak více ohrožuje určité skupiny populace, což potvrzuje zkušenost téměř ze všech průmyslově vyspělých zemí. Je zřejmé, že právě na tyto skupiny musí být zaměřena politika zaměstnanosti. U nás k nim patří mladí lidé, ženy s malými dětmi, zdravotně postižení občané, starší lidé, lidé s nízkým vzděláním, romské etnikum a přicházející imigranti (B. Buchtová, 1992, 2000).

Cílem dalšího výzkumu nezaměstnanosti bude zmírňování chudoby a sociálního vyloučení jedinců a skupin z trhu práce jako předpokladu pro zvýšení jejich kvality života. Chudoba a příjmová nerovnost rostla totiž v Evropě i přesto, že zde byl ve druhé polovině minulého století zaznamenán trvalý ekonomický růst. Mezi příčiny chudoby patřily, zejména v 90. letech, nárůst nezaměstnanosti a málo placené práce. Dlouhodobá nezaměstnanost pak byla a je hlavní příčinou sociálního vyloučení jedinců a celých skupin ze života společnosti. Sociální vyloučení spočívá v omezeném přístupu lidí k základním zdrojům společnosti mezi něž patří: trh práce, vzdělání, bydlení, zdravotní péče a sociální ochrana.

Jedním z úkolů sociální politiky je vytvoření začleňujícího trhu práce, tj. takové společenské situace, v níž se i nejzranitelnější jedinci mohou podílet na výsledcích ekonomické prosperity. Rodí se snaha nikoli po rozdělování příjmů, ale po sociálně spravedlivém rozdělování pracovních příležitostí, téma ostře diskutované mezi liberálními a levicově orientovanými ekonomy. Narůstá úsilí po udržení sociální soudržnosti, což je důležité pro zajištění lidské důstojnosti, pro zamezení vzniku opozičních skupin, neofašistických hnutí atd. Významnou roli při posilování sociální soudržnosti má reforma systémů sociální ochrany, jejíž důležitost se zvyšuje s procesem stárnutí populace. Po vstupu ČR do Evropské unie 1. května 2004 se i pro nás staly závazné cíle, metody a nástroje Evropské strategie sociálního začleňování.

začleňující
trh práce

2.3 Nezaměstnanost a sociálně patologické jevy

Vysoké procento dlouhodobé nezaměstnanosti má ovšem nežádoucí vliv nejen na jednotlivce, nýbrž i na celou společnost. Takto postiženou společnost provází zvýšený výskyt sociálně patologických jevů, což zjišťujeme spíše nepřímou: zvýšenou konzumací alkoholu, nikotinu a drog (zejména u mladých lidí), vyšší nemocností a rostoucí spotřebou léků, vyšším výskytem sebevražedných pokusů.

společenský
dopad
nezaměstnanosti

Zákeřnost této věci spočívá v tom, že zpočátku může být i nezaměstnanost prožívaná jako určitá forma „dovolené“, jako období, v němž má člověk příležitost zamyslet se nad svým dosavadním životem. Později, při opakovaném neúspěchu najít si práci, narůstá vědomí nemožnosti ovlivňovat osobní situaci, vzniká pesimistický postoj s pocity nepotřebnosti, marnosti a beznaděje. Průvodními jevy vysoké dlouhodobé nezaměstnanosti jsou zvýšená míra kriminality a násilí, rasových i meziskupinových konfliktů, krizí v rodině a v sociálních institucích. Nezaměstnanost provází i ztráta úcty k politickým stranám a autoritám, vznik tzv. *třídy deklasovaných*, tj. lidí se zkušeností dlouhodobé nezaměstnanosti, bez kvalifikace a pracovních dovedností, kteří žijí mimo pracovní trh a jsou trvale závislí na systému podpor.

Ukazuje se, že sepětí zdravotních problémů, zneužívání drog a nezaměstnanosti je velmi úzké. Nezaměstnanost je tak spíše problémem psychologickým a sociálním než problémem ekonomickým. Z ekonomického hlediska se dlouhodobá nezaměstnanost negativně projevuje zvýšenými nároky na státní rozpočet (na dávky v nezaměstnanosti a na další podpory), na zdravotní a na sociální služby. Je provázána ztrátami na neodvedených daních, ale společenský dopad nezaměstnanosti je komplexní: *oslabuje nejen adaptační schopnosti člověka, nýbrž i adaptační schopnosti společnosti a ekonomického systému jako celku.*

Nezaměstnanost se může stát i *nebezpečným problémem politickým*. Zejména vysoké procento dlouhodobě nezaměstnaných mladých lidí, u nichž se projevuje zvýšený výskyt sociálně patologických jevů, tvoří nebezpečný zárodek budoucího negativního vývoje společnosti. J. Bollová (2001) v této souvislosti připomíná současný vývoj ve východním Německu, kde mladí lidé do 30 let jsou postiženi dvacetiprocentní nezaměstnaností a vstupují do neofašistických spolků s perspektivou, že neofašismus vyřeší jejich problémy. Také v Severním Irsku nezaměstnanost postihuje již třetí generaci a mladí lidé se zde dostávají do často bezvýhodné situace, která je podhoubím sociálních a náboženských protestů.

2.4 Psychologický intervenční program pro nezaměstnané

Lidé bez práce mohou mít pocit, že nikam nepatří. Jsou vyvrženi na okraj společnosti mezi ostatní ztroskotance, které nikdo nepotřebuje. Jako občané nemají v mnoha případech všechna práva. Nezaměstnanost se proto může projevit i na zhoršení jejich zdravotního stavu.

Cílem psychologického intervenčního programu pro nezaměstnané je redukce stresu nezaměstnaného, podnětění jeho aktivity k větší flexibilitě, k získání sebejistoty, k osvojení si potřebných sociálních dovedností. Například jde o dovednost hledat novou práci, o schopnost představit se a nabídnout se na trhu práce. Jde také o problém, co dělat, je-li žádost o zaměstnání odmítnuta, o problém, jak a jakým konkrétním způsobem řešit aktuální i dlouhodobou ztrátu práce.

Podle našich zkušeností s nezaměstnanými lidmi (B. Buchtová, 1992, 1999, 2000) k *efektivní osobní strategii* pro překonání krizového období ztráty práce patří:

efektivní
osobní
strategie

- **Neztrácet naději a nepodléhat tlaku nepříznivé situace.** Je důležité, aby se člověk nedal odradit i případným neúspěchem v hledání práce. Žádost o nové pracovní místo je vždy spojena s možností odmítnutí. To ale v mnoha případech nevypovídá o odborných a osobních kvalitách člověka. I u nás jsou již dnes častější změny pracovního místa a nezaměstnanost se stává běžným jevem. Předsudky spojené s kritickým odsouzením člověka, že nemá nebo že mění práci, se stávají minulostí. Potřebné je vážít si sebe i svého života, uchovat si sebedůvěru a zdravou hrdost.
- **Naplánovat si pravidelné denní aktivity.** Zejména péčí o sebe sama, o svůj zevnějšek, což prospívá zdravému sebevědomí. Péčí o vzdělání – rozšiřováním své kvalifikace a získáváním dovedností, které budou užitečné ve vzdálenější budoucnosti. Patří sem různé kvalifikační kurzy, studium jazyků, získání řemeslných dovedností apod. Mít neustále na paměti, že život není sprint, ale běh na dlouhou trať. Péče o koníčky, tzv. volnočasové aktivity, pokud to umožní finanční náklady. Kvalitní zájmy rozvíjejí tvořivé schopnosti člověka, zvyšují jeho sebevědomí a jsou zdrojem potěšení. Také zapojení do různých zájmových nebo společenských organizací může dát nezaměstnanému člověku oprávněný pocit životního naplnění, může přispět k rozvoji schopností a navázání užitečných kontaktů. Péče o rodinu a své blízké – zejména péče o dobré vztahy, v nichž může nezaměstnaný nalézt podporu, která mu může pomoci čelit tlaku nepříznivé životní situace.
- **Využít čas k možnosti zhodnocení dosavadních životních a pracovních zkušeností.** Zpracovat si osobní audit svých vědomostí, znalostí, schopností a dovedností (co všechno znám a umím, a co jsem doposud nevyužil). Strach i úzkost, které se často objevují v kontaktu s novým zaměstnavatelem, je možné snížit tím, že se na rozhovor dobře připravíme.
- **Rozšířit si právní vědomí a dobře znát práva a povinnosti nezaměstnaného.** Vědět, že při skončení zaměstnání mám právo na vydání posudku o pracovní činnosti (pracovní posudek), což jsou veškeré písemnosti týkající se hodnocení mé práce, kvalifikace, schopností a dalších skutečností, které mají vztah k výkonu mé práce. Dále je zaměstnavatel povinen vydat mi písemnosti týkající se osobních údajů (například kopie diplomu a vysvědčení, životopis, výpis z rejstříku trestů) a potvrzení o zaměstnání, tzv. zápočtový list. Ten by měl obsahovat údaje o odpracované době a o výši průměrného výdělku.

Obrátím-li se na úřad práce, je jeho povinností poučit mne o mých právech a povinnostech při realizaci práva na zaměstnání, které je právem náležejícím občanům, kteří chtějí a mohou pracovat a kteří se o práci skutečně zajímají. Vědět, že mým základním právem v žádosti o zaměstnání jsou právo na zprostředkování pracovního uplatnění ve vhodném zaměstnání, právo na

rekvalifikaci nezbytnou k pracovnímu uplatnění, právo na hmotné zabezpečení před nástupem do zaměstnání i v případě ztráty zaměstnání.

- **Neuzavírat se do sebe, ale sledovat dění kolem sebe, udržovat neustálý kontakt s trhem práce a s širším sociálním okolím,** které je jedním z nejvýznamnějších zdrojů včasné a kvalitní informace o možnosti zaměstnání.
- **Na přechodnou dobu si najít práci i méně placenou,** tzv. pod svojí kvalifikací (třeba i na částečný pracovní úvazek), jen nezůstávat v nečinnosti.
- **Promyslet si úspornou životní strategii.** Finanční nedostatek je příležitostí přehodnotit dosavadní životní hodnoty. I u nás existují ekologická hnutí často spojená se snahou zjednodušit svůj dosavadní životní styl (tzv. *voluntary simplicity*). Drahý automobil, plýtvání energií, nesmyslné hromadění předmětů a podobně nemusí být denní nutností a navíc prospějeme i životnímu prostředí.
- **Důsledně pečovat o své zdraví.** Obavy ze ztráty práce anebo nezaměstnanost jsou často provázeny pocity úzkosti, smutku a depresemi. Ty se mohou po čase somatizovat a vyvolat některé z tzv. psychosomatických onemocnění. Přičemž nepříznivé duševní stavy provázené ztrátou práce se dají zmírnit přiměřeným tělesným cvičením, relaxací nebo psychoterapií. Dobrý zdravotní stav pomáhá také udržovat dostatek odpočinku a aktivity. I když v době ztráty práce absentuje dříve pravidelný denní rytmus, je potřebné ho udržovat i nadále přiměřeným naplánovaným denním programem.

Uvedená doporučení jsou velmi důležitá zejména pro mladé lidi – mladistvé, vyučené, absolventy středních a vysokých škol, kteří nenašli uplatnění na trhu práce a doposud si neosvojili pracovní návyky. Životní styl, který si v této době zvolí, často rozhoduje o jejich úspěšném uplatnění nejen na trhu práce, ale i v celém jejich budoucím životě.

Outplacement – poradenství při změně zaměstnání

Rozsáhlé strukturální změny v organizacích, které postihují ztrátou práce značný počet pracovníků, vedly k zavedení poradenství, s nímž mají zkušenosti ekonomicky rozvinuté země. Často se používá pojmů *outplacement*, *outplacementový program*. Jedná se o způsob propouštění pracovníků, jehož cílem je pomoci člověku zvládnout odchod z organizace a snížit negativní dopad výpovědi na jeho psychické a fyzické zdraví.

Jak jsme již uvedli, ztráta práce patří mezi nejvíce stresující životní události. Po oznámení o propuštění ze zaměstnání se člověk nejprve vyrovnává s touto životní situací a novými podmínkami. Fáze „*přeorientování*“ často vyžaduje psychologické vedení a podporu. Důležité je následné vypracování silných a slabých stránek osobního profilu, kvalifikačního profilu a dále výčet získaných zkušeností a dovedností v praxi. Tento *osobní audit* by měl být zpracován vždy ve vztahu k pracovnímu trhu. Při hledání nového zaměstnání je zapotřebí zvládnout i řadu technik: sestavení strukturovaného životopisu,

inzerátů, sestavení odpovědí na pracovní nabídky, zvládnutí komunikace telefonem, příprava osobního rozhovoru s budoucím zaměstnavatelem, získání dovednosti v práci s internetem atd. Tato důkladná příprava vedená v rámci poradenství vyžaduje od člověka aktivní přístup k hledání práce, pomáhá mu získat sebedůvěru a počáteční iniciativu. Důležitou roli v této intervenci zaujímají psychologové, kteří mají bohaté zkušenosti s provázením lidí stresovými životními situacemi. Zastáváme stanovisko, že poradenství při změně zaměstnání by mělo mít trvalejší účinky:

- 1) informovanost pracovníků o měnících se společenských a ekonomických podmínkách;
- 2) podpora pracovníků v aktivním a proaktivním zvládnání těchto změn;
- 3) připravenost pracovníků na možné změny v budoucnosti.

Tyto cíle poradenství vyžadují komplexní a důkladnou přípravu. Možnosti poradenství závisí vždy na jednotlivých případech propuštěných zaměstnanců i na situaci v organizaci.

2.5 Současné rysy fenoménu nezaměstnanosti

1. Sociokulturní marginalizace práce

Potvrdilo se, co se před léty jevílo jako náznak a skrytá latence – zkratkovitost, emergence, epizodnost života. Dříve měl člověk plán na celý život. Měl cíl, ke kterému směřoval, měl smysluplnou životní strategii. Dnes se život skládá spíše z epizod. Časové rámce jednání se zkracují. Každý dosažený cíl je prozatímní. Výrazně se odhalila sociokulturní marginalizace práce. Mít práci na dlouhou dobu (jako dříve celoživotní) je minulostí. Profesionální růst člověka se již nebude odehrávat v jedné instituci. Ztratit práci může každý, záruky stálého zaměstnání již téměř neexistují. Tato změna života se odehrála v poměrně krátkém období, a tak ani státní vzdělání ani masmédiá ani rodina nejsou sto tyto trendy zachytit a tak provést člověka cestou plné neurčitosti a obav o sebeurčení. Strach z neurčitosti vede jedince k řadě nepodařených pokusů, které ústí často do pocitu vlastní neschopnosti a zmaru života.

2. Trvalost a flexibilita práce

Ukazuje se, že na jedné straně bude moderní společnost vyžadovat hluboký ponor do profese například v oblastech informačních technologií, genetiky, biotechnologií . . . Budou stále žádaná i tradiční povolání například ve stavebnictví, v pekařství, v zahradnictví a i v oblasti služeb. Stále větší část běžné populace bude ale „trápená“ pracovní flexibilitou doprovázenou neustálým psychickým tlakem, úzkostí a strachem. Luxus trvalé, osobnost obohacující práce bude, jak se zdá, patřit pouze nejvíce vzdělaným lidem. V potenciální nezaměstnanosti bude patrně přibývat populace, která vzdá flexibilitu a stane se trvale závislá na systému podpor státu.

3. Mladí nezaměstnaní

Varující, a to nejen pro českou společnost, je narůstající procento nezaměstnaných mladých lidí – mladistvých, vyučených, absolventů středních a vysokých škol. Pokud si tito mladí lidé ve správném čase neosvojí potřebné pracovní návyky, nebudou schopni pracovat ani v dospělosti a ztratí motivaci podílet se na společenské dělbě práce. Nuda je pak povede k sociálně patologickému chování, k vyřazování ze společnosti. Stanou se nebezpečným podhoubím společnosti. Dlouhodobě nezaměstnaní mladí lidé se tak stávají politicky nebezpečným problémem.

4. Faktor věku a proměny kvalifikace

Dnes je stále v naší společnosti v převážné míře rozhodující pro uplatnění na otevřeném trhu práce – věk. Je tomu tak i proto, že nedošlo k předpokládané „kapitalizaci“ střední generace žijící převážnou část života v předtransformačním období. Chování těchto lidí je tak dosud výrazně ovlivněno faktory minulého vývoje společnosti, které omezují schopnost racionálně reagovat na nové podmínky. V osobnostní rovině jde o nedostatečnou profesní sebereflexi, o snížený pocit odpovědnosti za rozvoj vlastních schopností, o myšlenkovou rigiditu. Jde však také o neprožitou zkušenost změny zaměstnání a ztráty práce, o chybějící schopnost vyrovnat se s pocity méněcennosti při ztrátě práce. Vzhledem k odlišné sociální zkušenosti chybí většině našich starších lidí osobní odvaha a ochota investovat do vlastní kvalifikace, schopnost s nadhledem zvládat nepřízně. Ve společenské rovině jde, zejména ve výrobních organizacích, o dodržování etických pravidel v práci s lidmi, které by se měla stát součástí firemní kultury.

Kvalifikace je investicí do budoucna, není zbožím k okamžité konzumaci. Je investicí, kterou je třeba neustále opečovávat, prohlubovat. Její kvalita musí být dobře prodejná na trhu práce. Dnes již nelze počítat s tím, že jednou získaná kvalifikace bude uplatnitelná na celý život. Rychlé tempo kulturního života způsobuje vznik a zánik povolání, získané znalosti a dovednosti mají omezenou časovou platnost. Nashromážděné zkušenosti, získaná odborná kompetence se v průběhu pracovního života (povolání) vlivem rychlých změn technického vybavení, informačních technologií nedají sčítat, člověk jimi nebohatne, ale spíše se mu stávají přítěží při adaptaci na nové.

5. Nedostatek živé lidské práce

Člověk jako tvořivý živočišný druh s dynamickou konstrukcí potřebuje ke svému zdravému vývoji pohyb, aktivitu. Aktivita je podstatou všech vyšších živočichů, ne ale prázdná, umělá aktivita, ale spojená s účelem. *Potřeba živé lidské práce, stimulované sociokulturním poznáním se stala výrazným polidšťujícím prokem individuálního života.* Je součástí lidské přirozenosti pevně daná již v konzervativním genomu člověka. A tak zdravý člověk vedle základních lidských potřeb má potřebu práce spojenou s námahou, poznáváním a hrou. Dlouhodobou ztrátou plnohodnotné práce se významně kategorie práce přesouvá z ekonomické kategorie do kategorie spíše psychologické a lékařské.

6. Rukojmí nadnárodního kapitálu

Ukazuje se, řečeno slovy Pierra Félix Bourdie, jedné z nejvýznamnějších osobností francouzské sociologie 20. století, že cituji: „Pány ekonomiky již dávno nejsou manažeři. Ti jsou podřízeni tyranii míry zisku tak jako všichni ostatní a jsou najímáni a propouštěni v rytmu změn hodnoty firemních akcií. Pány ekonomiky nejsou ani vlastníci, i když se jim to snaží vsugerovat mýty o „demokracii akcionářů“. Skutečnými pány světové ekonomiky jsou správci mamutích penzijních fondů, silných pojišťoven a dalších kolosů, ovládajících finanční kapitál. Ti mají moc nad životem a smrtí ostatních firem, i nad celými státy. Pochopitelně nevyužívají své moci k tomu, aby prosazovali uzákonění minimálních garantovaných platů. Zcela jim stačí pohlídat si výši minimálního garantovaného příjmu z kapitálu. Snaží se vyždímat z investovaného kapitálu 12, 15, ba i 18 procent.

Aby těchto zisků dosáhli, musejí se více snažit manažeři. Aby manažeři svůj úkol splnili, musejí se více snažit zaměstnanci. Profit akcionářů bývá pravidelně zvyšován zeštíhlováním firem. To se děje buď snižováním počtu zaměstnanců, stlačováním jejich platů, nebo současně obojím. Akcionáře příliš nezajímají sociální důsledky použité strategie. Zajímá je pouze burzovní kurz, na němž závisí jejich nominální příjem, a stabilita cen, která určuje výši jejich příjmu reálného.

Výsledkem ozdravných zeštíhlovacích procedur je trvalá nejistota, která ustavičně visí nad každým zaměstnancem firmy. Tataž nejistota, která se stává nezvanou součástí života jedněch, garantuje pohádkové zisky druhých.“ Konec citace.

Filiálky nadnárodních společností usazujících se na území českého státu za zvýhodněných podmínek (daňové prázdliny) si hlídají cenu pracovní síly. Překročí-li pro ně ekonomicky nevýhodnou hranici, často opouští své vybudované teritorium a odchází do levnějších východních oblastí. Osud náhle propuštěných lidí je nezajímá. Jako rukojmí nadnárodního kapitálu – „bílí otroci“ si svou roli odehráli.

7. Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných

V roce 2000–2002 jsme realizovali výzkumné šetření (1957 respondentů z toho 949 zaměstnaných a 966 nezaměstnaných) zaměřené na zkoumání kvality života dlouhodobě nezaměstnaných lidí v České republice. Ve výzkumu jsme použili metodu subjektivního hodnocení kvality života a aplikovali jsme ji jak na nezaměstnané, tak i na zaměstnané lidi. Zvolený přístup bere v úvahu subjektivní pocity ztráty práce, které jsou značně nepřístupné pouze objektivním pohledem. Systém individuálního hodnocení kvality života (Schedule For Evaluation of Individual Quality of Life) umožňuje jedinci specifikovat oblasti života, které považuje sám ve svém životě za nejdůležitější a pomocí hodnotící analýzy určuje i váhu jejich důležitosti. Je tak metodou, která, oproti tradičním přístupům, bere v úvahu hlavně individuální perspektivu života jedince.

Ve výzkumu se potvrdily následující předpoklady:

- Ztráta práce je závažnou změnou v životě jedince a výrazně se projevuje ve změně a hodnocení kvality života.
- Dlouhodobá ztráta práce negativně ovlivňuje jak celkovou výši kvality života, tak i složení a váhu jednotlivých oblastí života.
- Kvalita života je u dlouhodobě nezaměstnaných výrazně ovlivněna věkem, pohlavím, výší vzdělání a délkou nezaměstnanosti.
- Dlouhodobá ztráta práce negativně ovlivňuje smysluplnost života jedinců.

I když víme, že v závěrech šetření musíme být opatrní, nabyli jsme přesvědčení, že z našeho výzkumu vyplynulo několik podstatných zjištění:

1. Mít placenou práci v naší mladé tržně liberální společnosti, která po dvě generace nepoznala nezaměstnanost a její důsledky, bude stále více ceněnou životní hodnotou.
2. Rodina není jen dožívající kategorií náboženskou a eticko-výchovnou, ale stále důležitější kategorií sociální opory a formování psychicky zdravé osobnosti.
3. Ani proměna životního způsobu lidí v důsledku zvýšeného konzumu, cestování a hromadného rozšiřování spotřební techniky, jakou je např. osobní automobil, televize nebo počítač, není s to kompenzovat či oslabit ztrátu blahodárného účinku práce na lidskou spokojenost a zdraví.
4. Má-li se i v budoucnu reprodukovat standardní struktura lidské psychiky, která se formovala v nedostatkových a pro člověka fyzicky náročných lovecko-sběračských a neolitických kulturách, bude nezbytné nejen čelit extrémně konzumnímu životnímu způsobu lidí, nýbrž i vytvářet podmínky pro přiměřenou zátěž lidského organismu společensky užitečnou produktivní prací.

Shrnutí kapitoly

Potřeba tělesné a duševní aktivity, potřeba práce patří do struktury lidské přirozenosti.

Dlouhodobá ztráta práce je závažnou psychosociální zátěží, která vyvolává patologické symptomy jak v rovině jednotlivce, tak i v rovině společnosti.

Zvládání ztráty práce je velmi individuální a je podmíněno: odolností člověka vůči psychické zátěži, věkem, pohlavím, dosaženou kvalifikací, finančními možnostmi nezaměstnaného, smysluplnou aktivitou ve volném čase, délkou nezaměstnanosti, emoční a sociální oporou.

Dlouhodobá ztráta práce má negativní vliv na lidské zdraví, na soužití v rodině a na pracovní adaptaci při znovuzaměstnání.

Nezaměstnanost více postihuje tzv. rizikové skupiny populace, pro které by měla sociální politika vytvořit začleňující trh práce. S procesem stárnutí populace se zvyšuje důležitost systémů sociální ochrany.

Psychologický intervenční program a poradenství při propuštění ze zaměstnání redukuje stres nezaměstnaného a připravuje ho pro znovuuplatnění na trh práce.

Fenomén nezaměstnanosti v České republice má převážně negativní rysy, které ho činí závažným společenským problémem.

Otázky k zamyšlení

1. Je možné dosáhnout v kapitalistické společnosti plné zaměstnanosti?
2. Může být pracovní fluktuace přínosem pro jedince a pro společnost?
3. Jak zlepšit pracovní uplatnění absolventů středních a vysokých škol?
4. Domníváte se, že služby Úřadů práce jsou dostatečnou pomocí státu nezaměstnaným?
5. Jakou roli hraje imigrace na českém trhu práce?

- Zdraví a zaměstnání
- Stres v podnikovém prostředí
- Legislativní úprava zdravého pracovního prostředí

3.

Podnik a lidské zdraví

Viktor Kulhavý

Cíl kapitoly

Po prostudování kapitoly byste měli být schopni:

- identifikovat stresory negativně ovlivňující pracovní výkon
- porozumět zvládání zátěžových situací
- charakterizovat zásady bezpečného a zdravého prostředí pro zaměstnance
- vyjmenovat základní legislativní pravidla ochrany zdraví a bezpečnosti práce

Časová zátěž

- 3 hodiny

Úvod

Dnešní společnost je charakterizována jako informační. Člověk se naučil získávat a používat obrovské množství dat, zpracovávat je v informace a vzájemně je sdílet. Ve dvacátém století zažila věda obrovský rozmach, konec století proběhl ve znamení masového rozšíření informačních a komunikačních technologií. Jen málokdo z nás by si dovedl svůj každodenní život představit bez televize, mobilního telefonu či počítače.

Prostředky, které zefektivňují naše pracovní úsilí, šetří čas a umožňují nám překonávat vzdálenosti, s sebou však nesou i negativa. Jejich používání je sice efektivní – za použití správných technologií dnes zvládneme za den vykonat to, co trvalo dříve týdny či měsíce – ale zároveň dynamizuje čas a přináší zvýšené nároky na receptivní schopnosti naší nervové soustavy.

Musíme si být vědomi omezení, která nám příroda jako druhu připravila. Lidé mají oproti jiným živočišným druhům značnou výhodu. Jejich mláďata se nerodí „hotová“, schopná postarat se od prvních dní svého života sama o sebe, ale jsou do značné míry připravena flexibilně se přizpůsobit podmínkám, do nichž se narodila. Daní za to je potřeba zvýšené rodičovské péče v raném dětství. Avšak adaptivní schopnosti člověka nejsou neomezené. Druhově jsou poplatny *charakteru a dynamice pozdně třetihorních ekosystémů, které kdysi organismus formovaly*. Jak upozorňuje Josef Šmajš ve své knize *Ohrožená kultura*, lidský genom je v podstatě konzervativní. S tím, jakou rychlostí se rozvíjí dnešní technosféra, se radikálně mění i podmínky pro život člověka. Homo sapiens je druhem připraveným na život v lesostepní krajině; jediným stresorem pro něj byla starost o přežití. Dnes jsme naopak zaplaveni psychosociálními stresy, pramenícími z obrovského množství informací, kterými jsme den co den zahlcováni, z nutnosti zvládat nové a neznámé situace plynoucí ze složité a nepřehledné společnosti. Nemalý podíl na zvyšující se rychlosti, kterou se lidstvo řítí vpřed, mají společenské hodnoty stavící výkon a materiální úspěch na první místo pomyslného žebříčku. Kde jsou hranice, které zastaví překotný běh společnosti?

V rovině jednotlivce je zcela jistě nalézáme v pracovním procesu, v němž má přetížení za následek pokles produktivity práce, zdravotní potíže vedoucí

mnohdy až k nutnosti změnit zaměstnání (nervové vyčerpání manažerů) nebo „jen“ nespokojenost s vykonávanou prací, v níž člověk postrádá smysl a možnost seberealizace.

V této kapitole se dozvíte, kde jsou tato „úzká místa“ podnikání, které faktory přispívají ke zdravotním potížím a jaká preventivní opatření dnešní podniky zavádějí, aby svým zaměstnancům poskytly bezpečné a zdravé místo pro výkon práce.

3.1 Zdraví a zaměstnání

Podle definice Světové zdravotnické organizace (WHO) je zdraví stavem *úplné tělesné, duševní a sociální pohody, ne pouze nepřítomnost choroby*. Dnes je na zdraví nazíráno několika pohledy; jednotlivé dimenze zahrnují kromě fyzického zdraví i faktory společenské a psychologické. Zdravotní stav každého člověka je ovlivňován způsobem jeho osobního a pracovního života. Budeme-li o zdraví hovořit v kontextu pracovního prostředí, budou nás zajímat zejména odpovědi na tyto otázky:

- Odpovídá prostředí, v němž je práce vykonávána, zdravotním požadavkům (osvětlení, hluk, teplota, ...)?
- Má pracovník potřebné schopnosti a dovednosti pro zvládnutí úkolů?
- Je práce svým charakterem závislá na pracovníkovi, nebo je pracovník závislý na ní (tj. má pracovník kontrolu nad rychlostí práce)?
- Má pracovník možnost uplatnit své kvality, může se seberealizovat?
- Jaká preventivní opatření přijal podnik k omezení zdravotních rizik?
- Je pracovní prostředí bezpečné? Nehrozí zvýšené riziko úrazů?

Zdraví zaměstnanců a manažerů podniků je v zorném poli výzkumných snah a mělo by se stát také důležitou součástí firemních strategií. Proč? *Zdravotní stav ovlivňuje ve velké míře kapacitu jedince k úspěšnému vykonávání jakékoliv podnikatelské (pracovní) činnosti*. Pokud bychom měli převést důsledky zdravotního omezení na ekonomická kritéria, dostali bychom se k takovým pojmům jako ušlá mzda, ztráta produktivity či náklady spojené se zdravotní péčí. Následně mohou špatné pracovní přístupy a neřešené zdravotní problémy poškodit osobní a rodinné vztahy, mohou vést k syndromu vyhoření a odchodu z pracovního místa. Zanedbání nebo přehlížení zdravotních rizik může mít fatální následky.

Můžeme tedy shrnout, že **dobry zdravotni stav podnikatelů i zaměstnanců je základním předpokladem podnikatelského úspěchu firmy.**

Výzkumy uvádějí, že podnikání je všeobecně řazeno mezi tzv. exponované profese, pro které je typický vysoký nápor a s ním i vyšší pravděpodobnost ohrožení zdravotního stavu. Vysoký nápor vzniká v důsledku výše zmíněných proměn životních podmínek (globalizace), ale také např. z důvodu materiální nebo sociální odpovědnosti. Mezinárodní výzkum, provedený v roce 2001 společností Nextra, ukazuje, že v České republice pracuje 65 % dotázaných vedoucích pracovníků malých a středních podniků více než 45 hodin týdně, přičemž ve 41 % případů si stěžují na psychické napětí a výskyt poruch

duševního zdraví. Dalším symptomem, kterým dotazovaní manažeři trpěli, bylo zhoršování zdravotního stavu a fyzické kondice.

Podle jiného výzkumu jsou nejrizikovějším faktorem ohrožujícím zdraví manažerů kardiovaskulární onemocnění a srdeční infarkty. V České republice jsou nemoci srdce a cév příčinou smrti v 50 % případů, což nás řadí na přední místa mezi zeměmi Evropské unie.

3.2 Stres v podnikovém prostředí

Mezi nejčastější důsledky psychického napětí patří stres. Způsobuje změny ve fyziologických (např. poruchy trávení, spánku, oslabení imunitního systému) a kognitivních funkcích (např. chyby v myšlení, rozhodování, sociální adaptaci). Stresová reakce byla původně účelným obranným mechanismem. Je evolučním dědictvím, které napomohlo přežít člověka v hostilním prostředí, aktivizovalo pravěkého lovce k útoku či útěku. V dnešním světě, kdy na nás působí velké množství stresorů, není stresová reakce účelnou obranou. Menší dávky stresu (eustresy) působí pozitivně, připravují člověka na výkon, který má podat. Ovšem reakce překračující práh účelnosti nebo opakované, chronické stresové stavy poškozují zdraví člověka. Protože jsou zaměstnání i aktivity ve volném čase přizpůsobeny sedavému způsobu života, chybí přirozená cesta uvolňování psychického napětí. I to může být jednou z příčin růstu agresivity.

Více o chemismu stresové reakce se můžete dozvědět v publikaci BUCHTOVÁ, B.: *Člověk – psychosomatická bytost. K problému lidské sebereflexe*, 2001, str. 222.

V Evropské unii je druhým nejčastějším problémem souvisejícím s prací – po bolestech páteře – stres související s prací (work related stress – WRS), který postihuje 28 % pracovníků EU. Více než polovina manažerů si stěžuje na zdravotní problémy jako jsou bolesti zad a kloubů, poruchy spánku nebo bušení srdce, jejichž vyvolávající příčinou je stres a vysoká intenzita práce. WRS může vést ke stavům jako jsou deprese, úzkost, nervozita, únava a srdeční onemocnění. Také je příčinou značného poklesu produktivity, tvořivosti a soutěživosti.

Abychom mohli pracovní stres blíže analyzovat, je nezbytné vědět, jakým mechanismem se stresová reakce spouští:

Stres související s prací vzniká tehdy, pokud nároky pracovního prostředí přesahují schopnosti pracovníků vyrovnat se s nimi (nebo je řídit).

Obecně můžeme stresory rozdělit do tří kategorií:

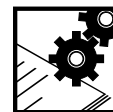
1) Stresory související s charakteristickými rysy vykonávaných úkolů či činností:

- monotónní, jednotvárné a stále se opakující pohybové či jiné úkony
- snadno nacvičitelné operace, při nichž je využívána jen část výkonové kapacity člověka
- souvisejícími stresory jsou časový tlak, vnucené pracovní tempo,

směnová a noční práce

- patří sem ale také stresory, kdy naopak dochází k jistému přetížení výkonové kapacity

Např.: jednoduché montážní práce, práce pásové a proudové, nenáročné administrativní úkony, ale také velká proměnlivost úkolů, informační přetížení, velká hmotná či morální zodpovědnost za bezpečnost jiných osob a další zátěže neuropsychického charakteru

2) Stresory vznikající působením faktorů a podmínek, za nichž jsou úkoly a činnosti vykonávány:

- fyzikální
- chemické
- biologické

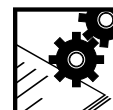
Např.: rizikové stroje, technická zařízení, hluk, vibrace, záření, nevhodné mikroklimatické podmínky (práce v chladu, v horkém prostředí), chemické látky (přímý styk, v ovzduší), rizika infekcí, přenosu nemocí, práce v podzemí, ve výškách, na izolovaných pracovištích, práce s počítačem apod.

3) Stresory sociální:

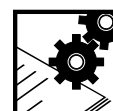
- dány nutností spolupráce a soužití lidí v rámci organizace

Např.: špatné sociální klima v pracovním kolektivu, nevyjasněné kompetence jednotlivých členů, nerovnoměrné rozložení pracovních úkolů, nevhodný styl řízení, šikana, sexuální obtěžování, nedostatečná či nespolehlivá komunikace, jednání s osobami sociálně nepřizpůsobivými, riziko napadení, obavy ze ztráty zaměstnání apod.

Následuje několik příkladů toho, jak může zátěžová situace vyvolávat stres. Do které z výše uvedených kategorií byste zařadili následující situace?

Pan Novák pracuje na montážní lince a má úkolovou práci. Nemůže ovlivňovat ani tempo své linky, ani monotónní a často se opakující úkoly, které má vykonávat.

Pan Chaloupka je zdravotníkem v nemocnici. Nedávno byl povýšen a jeho nová práce vyžaduje i určitou aktivitu v komunitě. Očekává se od něho, že bude jednat samostatně a že bude navštěvovat klienty v domácím prostředí.

Pan Dvořák je zaměstnán jako asistent v kanceláři. Je svobodný otec a pečuje sám o dvě malé děti. V určitých dnech potřebuje odejít z práce nejpozději v pět hodin, aby mohl vyzvednout děti ze školy. Ale jeho pracovní zatížení se zvyšuje a jeho nadřazený trvá na tom, aby různé úkoly dokončil před odchodem z práce.

Paní Malá pracuje jako systémová projektantka v nadnárodní společnosti, jež se zabývá informačními technologiemi. Je dobře placená, úkoly, které plní, jsou podnětné, může si svobodně plánovat svou práci. Ale obchodní oddělení její společnosti podepsalo dohodu o včasném dodání komplexního softwarového systému, který ještě musí vyprojektovat spolu se svým týmem, v němž však není dostatek zaměstnanců.

Zdraví manažerů není ohrožováno pouze stresem. Zdravotní stav ovlivňují i další faktory – výzkum společnosti Kienbaum Executive Consultants, provedený v roce 2002 v Německu, ukazuje, že dalšími rizikovými faktory jsou:

- **Nedostatek pohybu.** Pro manažery je typické, že zhruba 50 % jich ujde denně méně než jeden kilometr a stráví méně než 30 minut na čerstvém vzduchu. U těch, jež se málo pohybují, je pravděpodobnost onemocnění zúžení cév o 90 % vyšší než u těch, kteří se pohybují dostatečně. Za „dostatečné“ se přitom považuje být nejméně půl hodiny denně tělesně aktivní.
- **Výživa.** Dennímu příjmu potravy věnují manažeři mezi 30 až 60 minutami, každý čtvrtý potřebuje na jídlo méně než půl hodiny denně.
- **Přestávky v práci.** Psychologické výzkumy jednoznačně dokazují, že kognitivní výkonnost po 45 minutách koncentrace výrazně klesá a lze ji regenerovat krátkou přestávkou. Jen třetina manažerů si udělá každý den během své pracovní doby přestávku. Zhruba třetina manažerů si ji nedělá nikdy.
- **Preventivní zdravotní prohlídky.** Absolvuje je asi jen polovina dotázaných manažerů.
- **Pracovní prostředí.** Manažeři z podniků, v nichž firemní cíle mají jednoznačnou přednost před osobními potřebami, udávají vyšší výskyt zdravotních problémů.
- **Spokojenost s prací.** Manažeři, kteří nejsou se svou prací spokojeni, trpí dvakrát častěji zdravotními problémy než jejich spokojení kolegové.

Tabulka 3.1: Symptomy, které signalizují, že v podniku mohou mít problém s WRS

Z HLEDISKA JEDNOTLIVCE	Z HLEDISKA ORGANIZACE
Závislost na tabáku, alkoholu nebo drogách, násilí, šikana, obtěžování.	Častá nepřítomnost v práci, velká fluktuace zaměstnanců, potíže s dodržováním času, disciplinární problémy, šikana, agresivní komunikace, izolace.
Poruchy spánku, úzkostné stavy, deprese, neschopnost soustředění, podrážděnost, problémy v rodinných vztazích, syndrom vyhoření.	Snížení produkce nebo zhoršení kvality výrobku (služby), nehody, špatná rozhodování, chyby.
Potíže s páteří, problémy se srdcem, žaludeční vředy, vysoký krevní tlak, potlačení imunitního systému.	Vzrůst nákladů na odškodnění nebo rostoucí výdaje na zdravotní péči, předávání klientů zdravotním zařízením.

Zdroj: *European Agency for Safety and Health at Work: Factsheet no. 22, 2002*

Důsledky dlouhodobé zátěže pro člověka

S pracovním stresem jsou spojeny některé psychické poruchy nebo syndromy. Stručně si připomeňme nejdůležitější z nich (literatura v závěru kapitoly odkazuje na užitečné zdroje pro další studium, doplňující informace je možné načerpat prostřednictvím Studia On-line <http://online.econ.muni.cz>):

Syndrom vyhoření. Jeho příčinou není tvrdá práce sama o sobě, příliš mnoho hodin věnovaných vlastní práci, ani stresující rozhodování. Pravým důvodem bývají nesplněné naděje a aspirace vysoce energických, motivovaných lidí. Potřeba nacházet v práci smysl je zvláště u manažerů silně vyvinutá a právě v tom spočívá i motivující faktor. Pokud manažer začne mít pocit, že pozitivní úsilí, jež vyvíjí, nedokáže nic změnit k lepšímu, hrozí mu syndrom vyhoření. Jeho podstatu lze nalézt ve vyčerpání lidské vůle, které způsobuje neschopnost adaptovat se na působící stresory.

Chronický únavový syndrom (chronic fatigue syndrome – CFS) je onemocnění charakterizované alespoň půl roku trvající, nepřetržitou nebo stále se vracející únavou, neobvykle hlubokým vyčerpáním, provázejícím byť jen minimální fyzickou zátěž, naprostou ztrátou výdrže a celou řadou dalších příznaků. Mezi lidmi postižených CFS převažují jedinci s velkým smyslem pro povinnost a odpovědnost, kteří jsou zvyklí podávat maximální výkon, nešetří se, neumí odpočívat a přepínají své síly. Jde tedy většinou o velmi pracovitě a často ambiciózní lidi. Za spolupůsobící faktor vzniku CFS je pokládán chronický stres.

Workoholismus je synonymem závislosti na práci. Tito lidé jsou svojí prací pohlceni, je pro ně vším, mnohdy se jí věnují až na samou hranici fyzické únosnosti. Jsou pro ně charakteristické další rysy, např. nutkavý charakter práce, úpornost, neschopnost přizpůsobovat tempo práce fyziologickým potřebám, neschopnost odpočívat, snaha dělat všechno sám, zbytečné štvání se, odtrženost od skutečnosti, zanedbávání svého zdraví, nezáměr o mimopracovní vztahy, nízká citlivost vůči spolupracovníkům, chaotický životní styl, osamělost a další. Není třeba připomínat, že workoholici si systematicky způsobují dříve či později propuknuvší zdravotní potíže.

Manažerský stres. Nejvhodnější ilustrací a zároveň návodem, jak čelit manažerskému stresu, je autentická výpověď jednoho manažera:

„Snažím se omezit požadavky a plně využívat dovednosti proti stresu. Často prověřuji požadavky, které jsou na mne kladeny, a zvažuji, kterých se mohu zbavit. Zbavit se požadavku znamená jednoduše říci „ne“, delegovat tu věc někomu nebo ji vyčlenit někam jinam (outsourcovat). Při takovém rozhodování musí být člověk k sobě naprosto upřímný a rozhodnout se, co si zaslouží jeho pozornost a co ne. Nemohu dělat všechno, proto si vybírám ty požadavky, jejichž splnění má největší vliv na výsledky mé práce nebo co silně ovlivňuje moje osobní uspokojení.“

Jak čelit stresu

Cílem tohoto textu není podat podrobný návod, jak čelit následkům pracovního přetížení. Konkrétní techniky a postupy je možno nalézt v doporu-

čené literatuře v závěru kapitoly nebo v elektronických dokumentech Studia On-line.

Klíčová slova k tomuto tématu jsou např.: relaxační techniky, břišní dýchání, autogenní trénink, izometrická relaxace, meditace, asertivita.

3.3 Legislativní úprava zdravého pracovního prostředí

Základním právním předpisem upravujícím požadavky na pracovní prostředí zaměstnanců je zákon č. 65/1965 Sb., **Zákoník práce**, v platném znění. Podle §139 tohoto zákona jsou zaměstnavatelé povinni vytvářet pracovní podmínky, které umožňují bezpečný výkon práce, odstraňovat rizikové a namáhavé práce a zajišťovat, udržovat a zlepšovat zařízení pro zaměstnance – včetně vzhledu a úpravy pracovišť.

Z hlediska zdraví zaměstnanců je však zajímavější prováděcí předpis k tomuto zákonu, a to nařízení vlády č. 178/2001 Sb., kterým se stanoví **podmínky ochrany zdraví zaměstnanců při práci**. Toto nařízení stanoví mimo jiné základní požadavky na rozměry pracoviště, jeho osvětlení, dále pak minimální opatření v souvislosti s tepelnou zátěží zaměstnance a zátěží chladem, zajištění dostatečné výměny vzduchu větráním, vybavení pracovišť pitnou vodou nebo např. nejvyšší přípustné hladiny hluku na pracovišti. Pokud pracovní prostředí zaměstnanců nesplňuje požadavky stanovené platnými právními předpisy, hrozí zaměstnavateli finanční sankce ze strany orgánů státního odborného dozoru, popřípadě ze strany orgánů ochrany veřejného zdraví.

Podnikové intervenční programy

Důležitost zdraví zaměstnanců i top managementu firem si dnes již celá řada společností uvědomuje. Vypovídají o tom i studie zabývající se tématem zdravotních rizik spojených s výkonem práce. Mezinárodní česko-německo-polský výzkum zaměřený na problematiku zdraví zaměstnanců zjišťoval, jakou pozornost věnují podnikatelé zdraví svých zaměstnanců. Respondenti ze všech zemí se shodli na tom, že je důležité, aby zaměstnavatel aktivně podporoval zdraví svých zaměstnanců, přičemž nadpoloviční většina se přiklonila k tomu, že se tak v současnosti neděje dostatečně. V České republice relativně velké množství respondentů (15,8 %) uvedlo, že podnikatelé pro zdraví svých zaměstnanců nedělají vůbec nic, což je přinejmenším alarmující zjištění.

V následující tabulce jsou shrnuty odpovědi českých manažerů na otázku: „Co dělají malé a střední podniky, aby podpořili zdraví svých zaměstnanců?“

V reakci na neutěšenou realitu a v návaznosti na integraci s evropskými standardy byl v roce 2002 vyhlášen **Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva ČR – Zdraví pro všechny v 21. století**. V jeho rámci nalezneme jako jeden z dílčích cílů prosazování projektu **Zdravého podniku** a zapojení alespoň 10 % středních a velkých firem do tohoto programu. Realizace projektu byla svěřena Národní síti podpory zdraví na pracovišti. Projekt doplňuje již zavedené komunitní programy jako

Tabulka 3.2: Podpora zdraví zaměstnanců v malých a středních podnicích

<i>„Co dělají malé a střední podniky, aby podpořili zdraví svých zaměstnanců?“</i>	
Odpověď	Procentuální zastoupení*
Nic	15,8
Málo	14,0
Podnikové lékařské prohlídky	14,0
Zdravotní péče (rehabilitace, očkování, nekuřácké pracoviště)	22,8
Podpora sportovních aktivit	50,9
Služby pro zaměstnance (stravování, péče o děti, poradenství)	19,3
Pracovní prostředí (ergonomie, fyzikální podmínky práce)	7,0
Bezpečnost práce (zákonné předpisy, ochranné pomůcky)	5,3
Podnikové klima, podpora, motivace	1,8
Pracovní doba (flexibilita, přesčas, přestávky)	1,8

* Respondenti výzkumu měli možnost uvést více aktivit, kterými podnik podporuje zdraví zaměstnanců, součet poměrného zastoupení odpovědí tedy není v součtu 100 %.

Zdroj: LUKEŠ, M., ZDAŘILOVÁ, E.: *Zdraví jako faktor podnikatelského úspěchu*, 2004, str. 57

„Zdravá škola“ nebo „Zdravé město“.

Aktivitou, jež navazuje na legislativní integraci v rámci Evropské unie, je program „**Bezpečný podnik**“, určený středním a velkým firmám. Program se nezaměřuje jen na bezpečnost práce a ochranu zdraví, ale i na péči o životní prostředí. Jedná se o dobrovolnou certifikaci, kterou podniky podstupují zejména z prestižních důvodů. Avšak čekají na ně i další pozitivní efekty, např. lepší pozice nejen při sjednávání průmyslového pojištění a bankovních úvěrů, ale i vzhledem ke konkurenci. Program „**Bezpečný podnik**“ umožní podnikům a organizacím zavést funkční, transparentní, účinný a ekonomicky efektivní model řízení bezpečnosti odpovídající požadavkům směrnic EU (např. 96/82/EHS o prevenci závažných havárií nebo 96/61/EHS o integrované prevenci a kontrole znečištění, a z nich vycházející připravované legislativě České republiky). Program vychází z osvědčených přístupů a respektuje zásady systému řízení kvality podle ČSN ISO 9000 a eko-managementu podle ISO 14000.

Součástí programu je např. praktická realizace těchto zásad:

- dát stejnou prioritu bezpečnosti, ochraně zdraví a životního prostředí jako ekonomickým hlediskům
- posilovat vědomí odpovědnosti zaměstnanců za ochranu vlastního zdraví a jejich spolupráci při zvyšování úrovně bezpečnosti práce

- informovat místní a okresní úřad, zaměstnance, zákazníky i veřejnost o rizicích způsobených používanými nebezpečnými látkami a o přijatých bezpečnostních opatřeních
- poskytnout zákazníkům informace, jak bezpečně nakládat s dodávanými produkty
- spolupracovat s orgány státní správy i místní samosprávou při prevenci vzniku havárií a při zvyšování ochrany zdraví lidí a životního prostředí v regionu

Další aktivitou motivující podniky k péči o zdraví zaměstnanců bylo vyhlášení soutěže o titul „**Podnik podporující zdraví roku 2005**“. Do této soutěže se mohou přihlásit podniky, které splňují zákonem stanovená zdravotní kritéria a navíc zaměstnancům poskytují nadstandardní podporu zdraví. V praxi to znamená například zavádění nekuřáckých programů, zvyšování pohybové aktivity a prevence traumatického poškození z práce, programy zvládnutí stresu, prevence a kontrola obezity a ozdravení výživy, prevence nádorových, kardiovaskulárních a akutních respiračních onemocnění atd.

Podpora zdraví na pracovišti je strategie doplňující péči o zaměstnance. Také u nás již mnoho zaměstnavatelů uznává význam této podpory, neboť po určité době může přinést snížení krátkodobé i dlouhodobé pracovní neschopnosti, zlepšení pracovní pohody a zdravotního stavu zaměstnanců, což vede ke zvýšení produktivity práce, zlepšení pověsti i atraktivity podniku apod.

Shrnutí kapitoly

Dynamika moderní doby vytváří náročné prostředí pro soukromý i pracovní život. Vrozené adaptační mechanismy nejsou pro tyto podmínky adekvátní. Zvýšená aktivizace organismu a prolongovaná stresová odpověď jsou činitelem ovlivňujícím zdraví a pracovní výkon.

Dobrý zdravotní stav podnikatelů i zaměstnanců je základním předpokladem podnikatelského úspěchu firmy. I přes tuto skutečnost je stále v mnoha podnicích péče o zdraví zaměstnanců i topmanagerů zanedbávána.

Mezi nejčastější důsledky psychického napětí patří stres, který souvisí s charakterem vykonávané činnosti, s pracovním a sociálním klimatem v organizaci.

S pracovním stresem jsou spojeny některé psychické poruchy nebo syndromy. Patří mezi ně například syndrom vyhoření, chronický únavový syndrom, workoholismus, manažerský stres.

Legislativně je péče o zdraví zaměstnanců definována v Zákoníku práce. Požadavky na pracovní prostředí upravuje nařízení vlády o podmínkách ochrany zdraví zaměstnanců při práci.

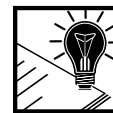
Mezi techniky, kterými lze čelit stresu a dalším poruchám duševního zdraví, patří břišní dýchání, autogenní trénink, izometrická relaxace, meditace, zásady asertivní komunikace a další relaxační techniky.

Státní správa vítá iniciativy podniků, které se rozhodly aktivně podporovat zdraví svých zaměstnanců. Za tímto účelem byly vyhlášeny programy **Zdravý podnik**, **Bezpečný podnik** a nově také **Podnik podporující zdraví**. Samotným podnikům zavádění takovýchto programů může přinést různé benefity: od růstu spokojenosti zaměstnanců přes zlepšení image firmy v očích veřejnosti až k finančním výhodám ve formě státních dotací.

Otázky k zamyšlení

1. Jak byste charakterizovali moderní společnost a jaký vztah má její proměna k lidské fylogenezi?
2. Jaké jsou zdravotní důsledky současného životního stylu?
3. Pokuste se charakterizovat reakci organismu na stresovou situaci. Které mechanismy jsou aktivovány? Proč je tento adaptační mechanismus neúčelný?
4. V které poruchy či syndromy může vyústit pracovní přetížení, proloupaná stresová odpověď (chronický stres) apod.?
5. Vymenujte některé techniky zvládnání stresu.
6. Jak podniky podporují zdraví svých zaměstnanců (vzpomeňte si na příklady ze svého okolí)? Které programy jsou nabízeny na úrovni státu? Vysvětlete stručně jejich smysl.

- **Potřeba biofilního vzdělávání**
- **Vzdělání jako nástroj pozitivní ekologické změny**
- **Důvody přestavby výchovy a vzdělání**

4.

Vzdělání v informační společnosti – sedmkrát o nezbytnosti přestavby výchovy a vzdělání

Josef Šmajs

Cíl kapitoly

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- pochopit konflikt mezi přírodou a kulturou
- obhájit důvody přestavby výchovy a vzdělání
- kritizovat nedostatky současného systému vzdělání
- rozvinout myšlenku biofilní koncepce vzdělání v informační společnosti

Časová zátěž

- 5 hodin

4.1 Potřeba biofilního vzdělávání

V důsledku kumulativního charakteru lidské aktivity roste rozsah i tempo přeměny Země kulturou, hrozivě ubývá přírodní bytí. Nebezpečně však přibývá lidí a umělých kulturních struktur. Naděje na bod obratu je kromě jiného v tom, že přírodou reprodukováná biologická struktura člověka zůstane i nadále konstantní a že se s ohledem na novou situaci podaří přiměřeně *rozvinout kritickou emocionálně intelektuální složku lidské psychiky*. Patrně jen široce pojaté biofilní vzdělání celé populace může být z dlouhodobého hlediska zárukou, že nynější protipřírodní kulturu dokážeme naturalizovat, že ji podřídíme nadřazenému systému života, v jehož rámci vznikala a který ani dnes nemůže nerespektovat.

ekologicky
ohrožená
kultura

Zatím však ignorujeme teoretické diagnózy ekologicky ohrožené kultury, tolerujeme slabý a chudý stát, který se nevměšuje do vlastnictví, podnikání a spotřeby lidí, ani do rozdělování zisků mocných nadnárodních korporací. Spontánně vzniká globalizovaná kultura jediného sociálně ekonomického typu, která je tažena i tlačena dvěma příbuznými axiologickými principy: biologickým nastavením člověka na útočnou adaptivní strategii ve sféře podnikání a zbytněným konzumentským pudem v životním způsobu lidí. Rozvíjí se kulturní systém, který v důsledku nevhodné výchovy, struktury školního vzdělání i orientace masových sdělovacích prostředků jakoby kopíruje biologicky determinovanou adaptivní strategii člověka jako druhu: konzervativní a druhově sobeckou lidskou přirozenost. A také proto zatím chybí nejdůležitější negativní zpětná vazba globální kultury s přírodou: *kritické planetární myšlení lidí*.

4.2 Vzdělání jako nástroj pozitivní ekologické změny

senzitivní
fáze lidské
ontogeneze

Systém základního a středoškolského vzdělání, který odpovídal období naléhavé potřeby zvyšování produktivity lidské práce a jehož obsah se proměňuje jen velice zvolna, už delší dobu nevyhovuje tomu, co z hlediska dlouhodobé možné (biofilní) kultury potřebujeme. *Za prvé* se domníváme, že už primárně

nepotřebujeme vychovávat dobré dělníky, rolníky a inteligenci, nýbrž *vzdělané občany ekologicky ohrožené kultury*. V senzitivní fázi lidské ontogeneze je proto třeba rozvíjet emocionální bázi pro uctivé myšlení vůči přírodě, pro celoživotní pozitivní vztah člověka k živým systémům. *Za druhé* se domnívám, že již od útlého věku je nutné učit a výchovou posilovat evoluční způsob myšlení. Už ze základní školy bychom měli vědět, že nynější příroda vznikala dlouhou přirozenou evolucí. A také to, že člověk po svém vzniku rovněž zapálil evoluci: *protipřírodní evoluci kulturní*. Jen tak lze totiž vytvářet předpoklady pro jasné rozlišení toho, *co je příroda a přirozené, a co je umělé, co je kultura*. Je totiž čas opustit axiologicky arogantní antropocentrismus i k němu komplementární mechanistickou interpretaci skutečnosti. Zdá se, že právě na této úrovni se základní i středoškolské vzdělání zastavilo a opevnilo. I učitelé, kteří studovali na jiných školách než na pedagogických fakultách, jsou nakonec nuceni, pokud se seznámili s evolučně systémovou metodologií, učit podle metodologie antropocentrické. A proto také první krok k hodnotové rehabilitaci přírody ve škole bude obtížný. Ale – nemá-li dojít k pozdější hodnotové schizofrenii – vtištění života jako nejvyšší hodnoty by si děti i žáci měli osvojit co nejdříve. Pozdější zápas s mechanistickou indoktrinací (srovnatelný s přecvičováním leváctví), který již několik desetiletí podstupují při výuce evoluční ontologie, vyžaduje nejen hodně úsilí a času, ale u starších antropocentricky formovaných lidí se často mívá účinkem.

Ale je tu ještě jeden velký problém. V ekologicky neohrožené kultuře mohli být lidé lhostejní k širším souvislostem a k vzdálenější perspektivě. Bylo nadbytečné, aby světu, v němž žili, také přiměřeně světonázorově rozuměli. Přírodní i kulturní struktury tedy mohli – vzhledem ke svému animálnímu původu – poznávat a využívat animálně, neverbálně. I když dnes žijí také v kulturní skutečnosti s vysoce sofistikovanou technikou, zůstává jim schopnost nereflexivně ji přijímat jako součást komplexního vnějšího prostředí. A právě tento způsob, který se v dnešní globalizované kultuře rozšiřuje i o spotřební elektronickou techniku v našich domácnostech, je potenciálně nebezpečný. Na jedné straně umožňuje, aby kulturní systém bez jakéhokoli lidského filosofického pochopení, tj. pouze v důsledku růstu parciálního vědění, dodatkové energie a účinnosti společenské dělby práce, expandoval a zatlačoval přírodní bytí. Na druhé straně podporuje šíření pokleslé ontologie všedního dne, která vidí jen podbízivou empirickou tvář kulturní skutečnosti, nechápe její protipřírodní povahu, ani skrytou existenciální závislost kultury na přírodě.

Největší nebezpečí spočívá ovšem v tom, že *lidstvo nepozorovaně předává svůj osud do rukou trhu a dalších neviditelných regulativů společenské spontaneity*. A právě ty, protože vznikaly v období ekologické bezstarostnosti, vedou dnes kulturu k ekologické katastrofě. Rozpoznání lidské viny za úbytek přírodního bytí, a tím i za možný předčasný zánik kultury, proto předpokládá *jinou výchovu, vzdělání i způsob poznávání skutečnosti*. Předpokládá široké vědění a niterný vztah k přírodě, medicínský a filosofický přístup ke světu.

evoluční
způsob
myšlení

antropo-
centrický
přístup

protipřírodní
povaha
kultury

4.3 Důvody přestavby výchovy a vzdělání

konzervativní
povaha
kultury

1. Člověk je pozdně třetihorním biologickým druhem, který byl při svém vzniku plně *sourodý s přirozenými ekosystémy* rovníkové východní Afriky. I když už jeho přímý předek, homo erectus, opustil Afriku, teprve dnešní člověk, *člověk kromaňonský*, dokázal obsadit celý svět. Jsme tedy jediným biologickým druhem a nejméně 40 000 let se rodíme se stejnou biologickou výbavou, tj. i se stejnou psychikou, která musí být ve své obecné struktuře přibližně tak stabilní, jako lidská morfologie. Problém je ovšem v tom, že na kulturu, kterou vytvářejí, se mohou lidé adaptovat *pouze menší částí své psychiky*. Touto částí je evolučně nejmladší šedá kůra mozková, v níž se kóduje a ukládá racionální složka nebiologické sociokulturní informace: část rozptýleného genomu kulturního systému. Evolučně starší struktury lidského těla a psychiky se na rychlý kulturní vývoj přiměřeně adaptovat nemohou. Ale nevhodné vzdělání může i nadále produkovat iluzi o somatické a psychické adekvátnosti člověka nynější globalizované kultuře. Většina populace může mít dojem, že tuto kulturu je třeba rozvíjet ještě rychleji, že je zajímavá, bezproblémová a perspektivní.

lidská
ontogeneze

2. Protože člověk ani osvojením řeči neztratil animální smyslově neuronální kontakt s realitou, nemůže ho v průběhu ontogeneze formovat pouze kultura (škola a společnost), nýbrž je i nadále utvářen celou strukturou svého vnějšího prostředí. Příroda se na tomto procesu podílí především tím, že lidský genom, tj. obsah naší druhové paměti, nezávisle na existenci té které kultury a funkci konkrétní rodiny předjímá (očekává) přiřazení každého nově narozeného člověka k určitému typu přírodního prostředí, k jakési „archetypální“ ekologické nice. Po-daří-li se toto rámcové přiřazení realizovat už v první senzitivní fázi lidské ontogeneze, patrně příznivě ovlivní celý další osobnostní vývoj člověka, umožní formování standardní emocionální, hodnotové a intelektuální struktury osobnosti.

formativní
vliv
přírodního
prostředí

3. Lidská ontogeneze je specifická tím, že je relativně dlouhá, otevřená pro nejrůznější podněty a že její genetický program očekává také vhodnou strukturu kulturních vlivů, a to včetně specifických podnětů verbálních, podnětů ze sféry řeči. Takže tento celoživotně významný formativní proces nemůže být ani pouze neverbální, ani pouze verbálně kognitivní. Ale nejen to. Psychologům je známé, že nemá-li dojít k poruchám v rozvoji osobnosti, musí se vytvořit také pevná citová vazba dítěte alespoň k jedné dospělé osobě, zpravidla k matce. Domnívám se, že máme-li zabránit excesům lidského chování ve vztahu k přírodě i ke kultuře, musíme konečně uznat a *docenit také formativní vliv (nezbytnost citové vazby) přírodního prostředí a přehledné sociokulturní komunity: „druhé a třetí matky“* každého duševně zdravého (normálního) člověka.

4. Fyzický hmatový kontakt se živými i neživými přírodními silami, bytostmi a předměty, zážitkový vztah k „matce přírodě“, právě tak jako k vlastní matce, který je založen na analogovém způsobu komunikace,

nemůže totiž nahradit osvojení verbální, digitální, tj. mluvené slovo, četba či obrazový záznam, které jsou ve výchově městských dětí rozšířeny dnes. Přímá osobnostně konstitutivní vazba na přírodu a přehlednou sociokulturní komunitu (původně animální societu, později lovecko-sběračské společenství a neolitickou vesnici) u dětí dnes rozvíjená zejména hrou s kamarády v přirozeném venkovním prostředí, byla kdysi pravděpodobně právě tak silná, jako vazba na matku a rodinu. Nemusím snad připomínat, že „druhou a třetí matku“ většina dnešních městských dětí (které ještě nedávno jezdily na venkov pomáhat příbuzným v době prázdnin) již ztratila. A protože i rodina je dnes ve vážné krizi, skutečná biologická matka (zejména bez biologického otce dítěte) v městském prostředí jen velmi obtížně plní tradiční osobnostně konstitutivní funkci úplné rodiny, vnější přírody a přehledné lidské komunity.

krize
rodiny

5. Niterný citový vztah městských dětí k přírodě a přehledné sociokulturní komunitě, bez něhož patrně nynější civilizační krizi nepřekonáme, může ovšem z velké části rozvinout či kompenzovat škola a zájmové mimoškolní aktivity dětí. Nesmíme se tedy zastavit jen u pouhého uznání významu prvotního celoživotního vtištění vnějšího světa našim dětem. Na celospolečenské úrovni musíme usilovat o mnohem víc: *o didaktickou a metodickou pomoc rodinám s dětmi; o zahájení procesu praktické biofilní rekonstrukci školní výchovy a výuky; o praktickou biofilní přestavbu krajiny i lidských sídel*. A to se pochopitelně neobejde bez politické vůle, podpory veřejnosti i přiměřeného vzdělávání a biologické kultivace dnešní dospělé populace.

biofilní
rekonstrukce
školní
výchovy
a výuky

6. Nepotřebujeme tedy více tradičního vzdělání, které nemůže nemít svůj podíl na dnešní krizi. Potřebujeme skutečnou biofilní výchovu a tradičního vzdělání spíše méně, potřebujeme vzdělání jiného obsahu: *respektující nový geocentrismus a k životu uctivé myšlení*. Země sice není středem vesmíru, galaxie ani sluneční soustavy, ale je jedinou známou nositelkou života a kultury v celém poznaném kosmu. A podstatu jejího zničení kulturou, chceme-li tento proces zastavit, musíme začlenit do jejího obrazu, musíme ji srozumitelně zprostředkovat žákům a studentům, odborné i laické veřejnosti. I když jde o téma, které většinu dnešní populace nepotěší, téma, které může vyvolat pochybnosti i zklamání, je čas o něm mluvit. Prognózy zkázy se totiž nedělají proto, aby se naplnily. Jejich smyslem je zkázu předejít.

7. Ve fázi vysoce technicky vyspělé civilizace paradoxně potřebujeme vzdělání, které by lidem usnadnilo pochopení absolutní priority života. Ale důvodem takového pochopení by poprvé nemělo být pouhé intelektuální potěšení, nýbrž kritické rozpoznávání toho, co je, či přesněji bude důležité pro dlouhodobě možnou kulturu. Vyhlídky kultury s rychlým šířením dílčích informací jsou totiž z hlediska budoucnosti smutné. Téměř úplná absence obecných teorií vede nejen k dnešní ekologické pštroší politice, nýbrž i k ekologické lhostejnosti většiny biologicky málo vzdělané populace. Encyklopedičnost dnešního vzdělání sice

biofilní
nevzdělanost

uspokojuje naši biologicky fixovanou potřebu zvědavosti, ale pokud jde o šetrný vztah k Zemi, může vyvolávat téměř hodnotovou schizofrenii. Nelze totiž současně vyzvedávat oba póly opozice: přírodu, jejíž evoluce spontánně stvořila Zemi i nás samotné, i kulturu, která je sice naším dílem, ale Zemi nevratným způsobem poškozují.

Na závěr proto připomínám, že podle mého názoru mohou být funkční rodina, biofilní škola a mimoškolní propřírodní aktivity dětí (např. skauting, střediska ekologické výchovy) v nynější fázi urbanizace a technizace života hlavní překážkou negativního vlivu globalizované spotřební společnosti na proces jedinečné lidské ontogeneze. Ale aby tomu tak skutečně bylo, musí i dospělá populace vědět, že dnes nevratným způsobem zaniká právě ona část skutečnosti, s níž – má-li dlouhodobě existovat – musí lidský organismus zůstat sourodý: *kulturou nenahraditelná živá příroda*.

Shrnutí kapitoly

V důsledku expanze protipřírodní kultury rychle ubývá přírodní bytí. Funkční rodina, biofilní škola a mimoškolní propřírodní aktivity dětí se proto stávají hlavní překážkou negativního vlivu spotřební společnosti na proces lidské ontogeneze. Ve fázi vysoce technicky vyspělé civilizace paradoxně potřebujeme výchovu a vzdělání, které by lidem zprostředkovaly pochopení absolutní priority života. Současně s tím však musíme uznat a docenit také prvotní formativní vliv pevné citové vazby dítěte k vlastní matce a rodině, k přírodnímu prostředí („druhé matce“) a přehledné sociokulturní komunitě („třetí matce“).

Otázky k zamyšlení

1. Jaké jsou Vaše argumenty pro potřebu přestavby výchovy a vzdělání?
2. Napadají Vás nějaké protiargumenty vůči navrhované změně?
3. Čeho by bylo možné dosáhnout v českém systému vzdělávání již dnes?
4. Co brání prosazení biofilní změny vzdělání?

- Technika abiotická a biotická
- Tradiční reflexe techniky
- Hledisko ekologické krize
- Technika biotická
- Technika abiotická

5.

Dvě vývojové linie techniky

Josef Šmajs

Cíl kapitoly

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- vymezit a stručně charakterizovat dvě linie technického vývoje
- charakterizovat ekologickou stránku biotické i abiotické techniky
- pochopit protipřírodní povahu nynější spotřební technické civilizace

Časová zátěž

- 5 hodin

Úvod

Teoretické rozlišení dvou linií technického vývoje – *linie techniky abiotické* a *linie techniky biotické* – je důležité pro pochopení ontické povahy techniky a technosféry. Toto rozlišení, umožňující odhalení skrytého protipřírodního charakteru techniky vůbec, má však zásadní význam také **pro poznání systémové souvislosti kultury s přírodou**. Vytváří možnost rozpoznat existenciální odkázanost kultury na prvotní biotickou techniku a technologii, a to zcela nezávisle na stupni jejího abiotického technického vývoje. Ale nejen to. Ze zjištění, že biotická technika může fungovat jen v rámci širší produktivity neredukované biosféry, tj. uvnitř spontánní aktivity „živého přírodního kapitálu“ Země, který zadarmo reprodukuje většinu přírodních podmínek kulturního života, by mohla znovu čerpat úcta filosofie, vědy i veřejnosti k přírodě a živým systémům.

Hledisko dvou linií techniky však vrhá nové světlo i na **málo objasněný vztah biosféry a technosféry**. Zaujetím této teoretické pozice můžeme lépe posoudit nejen možnosti ekologické transformace celé dnešní dominantní linie techniky abiotické, ale i přednosti a rizika dnes všeobecně rozšířené *druhé vývojové fáze* k přírodě poněkud šetrnější *techniky biotické* (klasické zemědělské neolitické technologie).

5.1 Technika abiotická a biotická

Teoretickým rámcem rozlišení dvou linií technického vývoje – jak jsme již uvedli – mohl být až *evolučně ontologický koncept kultury* jako umělého pozemského systému s vlastní konstitutivní informací. Starší teoretické reflexe techniky, které tento koncept kultury postrádaly a které proto nemohly úvahy o technice podpořit hlediskem její specifické konstitutivní informace, se zabývaly jen lidskými a společenskými momenty lépe viditelné a antropocentricky přeceňované abiotické vývojové linie. Evolučně ontologická analýza se ovšem snaží respektovat nejen širší kulturní a přírodní rámec techniky, nýbrž i zvláštní ontickou povahu *skutečných technických systémů*. Pokládá proto za legitimní, že uvnitř těchto systémů, kterým kultura vnutila funkci působit ve prospěch člověka, byla nejprve rozpoznána, pojmenována a všeobecně uznána – řečeno evolučně ontologickou terminologií – výrazně umělá (artificiální) *technika abiotická: nástroj – stroj – automatický technický systém*.

technika
abiotická

A to navzdory tomu, že v praktickém životě lidí, výrazně minimálně od neolitu, fungovala také technika biotická, která produkovala potraviny a další životně nezbytné látky a která byla uměle jen částečně. Jde o linii *lidské bytostné síly – funkční vlastnosti látkové přeměny živých organismů – a dnes také klonování, genové manipulace atp.* Patrně pro její evoluční příbuznost s přírodou a člověkem nebylo snadné tuto antropologicky fundamentální linii techniky teoreticky vymezit a pojmenovat.

technika
biotická

5.2 Tradiční reflexe techniky

V souvislosti s úspěchem mechanické produktivní techniky po průmyslové revoluci se sice teoretické chápání techniky rozšířilo a prohloubilo, ale zájem o ni příliš neopustil linii techniky abiotické, která byla nově interpretována také z hlediska obecné historie, ekonomie a antropologie. Někteří badatelé ukázali na rychle rostoucí svébytnost mechanických technických systémů a jejich tendenci determinovat společnost i člověka (např. K. Marx, L. Mumford, M. Heidegger, A. Gehlen, J. Ellul), ale většina autorů chápala techniku i nadále jako nejmocnější prostředek člověka, jako hlavní *fenomén společenského pokroku*. A protože vývoj techniky se v novověku stále těsněji propojoval s teoretickým poznáním přírody, s vědou, upevňovala se zjednodušená představa, že nejpádnejším potvrzením objektivní pravdivosti přírodovědeckých poznatků je právě technika. Rozšiřovala se iluze, že *technika, zejména ta, která vzniká přímým zpředmětněním vědy, podstatě přírody odpovídá a že sama o sobě – podobně jako příroda či věda – nemůže být ani dobrá, ani zlá.*

technika
jako nástroj
společenského
pokroku

Přehlíželo se ovšem to, že novověká věda rozvíjela biologicky zakotvený panský postoj člověka k přírodě a že podobně orientovaná buržoazní společnost byla s tímto postojem rovněž sourodá. Pro uplatnění technologického teoretického poznání nevytvářela tedy společnost průmyslové revoluce překážky, ale naopak – *sociální objednávku*. Vznikaly prvky mechanické globální technosféry s vysokými nároky na suroviny, energii i geografický prostor. A v antropocentrické atmosféře praktický úspěch aplikované vědy upevňoval iluzi, že člověk není přírodní bytostí, že přírodu díky rozumu přesahuje a že je jí proto i hodnotově nadřazen. Zdálo se, že příroda je ontickou skutečností nižšího řádu, že člověka poslouchá a že jí kultura svými zásahy pouze doplňuje a zlepšuje, že ji humanizuje.

sociální
objednávka

Dnešní postindustriální (informační) fáze umělé technické tvořivosti kultury je dosud duchovně zakotvena v racionalitě tohoto období. Je založena na deformovaném poznání přírody, které jen minimálně přihlíží k hodnotě, integritě a nárokům přirozeného vývoje biosféry. I když se stále uplatňují tradiční technologie biotické, i když vznikají technologie zcela nové, tj. vůči přírodě méně agresivní, šetřící energii, málo odpadové či bezodpadové, celkový charakter lidského postoje k přírodě se nemění. Nepřevládla totiž jen abiotická technologie. Zvítězil také abiotický model a způsob vytváření a uspokojování lidských potřeb. *A tak přibližně v míře, v jaké se daří vytvářet k přírodě ohleduplnější výrobu, rozšiřuje se k přírodě bezohledná spotřeba a mimoproduktivní aktivita – nový všeobecný rys současného životního způsobu lidí.* Je

abiotický
model
uspokojování
potřeb

to bohužel orientace, která je v souladu s nesprávně pochopeným liberálním právem člověka na vlastnictví, na **neomezenou osobní spotřebu omezených přírodních statků**, svobodu, cestování a majetek.

5.3 Hledisko ekologické krize

Ekologická krize, která je důsledkem ontického konfliktu kultury s přírodou, je však současně empirickým důkazem, že technické vědy v průběhu tří posledních století **přírodu ani pro kulturní účely nepoznávaly adekvátně**. Teprve v souvislosti s hledáním příčin ekologické krize se spolehlivě potvrzuje nedostatečnost dnešního převážně gnoseologického přístupu k přírodě. Využijeme-li Bohmovy terminologie (pojmu „explikátní a implikátní řád“), můžeme v souladu s naším přístupem konstatovat, že přírodní vědy pojmově transformují přírodu (její explikátní a implikátní řád) do roviny společenské duchovní kultury (do implikátního řádu kultury). A protože kulturní systém, jehož subsystémem je technika, zpředměťuje svoji vlastní konstitutivní informaci (duchovní kulturu), technika se jako umělá ontická struktura střetává s přirozenými ontickými strukturami. A to znovu potvrzuje, že nepatří k explikátnímu řádu přírody, nýbrž k opozičnímu explikátnímu řádu kultury. Podobně jako obyčejné lidské poznání i ony redukovaly mnohvrstevnatou strukturu přírody na jednu organizační hladinu její účelové pojmové rekonstrukce. Výsledek této redukce byl dobře viditelný brzy po průmyslové revoluci. Mechanické technické systémy, hodnotově slučitelné s buržoazními poměry, byly sice informačně otevřené pro vědu, ale – jak se ukázalo – *nebyly dlouhodobě kompatibilní ani s přírodou, ani s člověkem*. Naproti tomu starší *biotické technické systémy*, např. zemědělské, které sice „konstruovala“ příroda sama a které pro kulturní systém přinutila pracovat obyčejná lidská zkušenost, byly *dlouhodobě slučitelné jak s člověkem, tak také s přírodou*.

slučitelnost
biotické
techniky
s přírodou

Přestože předmětné tělo techniky vzniká přirozenou či kulturní evolucí, přestože podléhá přirozeným rozkladným procesům a jeho látka se nakonec (někdy velice obtížně) do přírody znovu vrací, technický systém musí být na konečné makroskopické úrovni zformován a integrován kulturou. Jen tak se totiž původně přírodní předmět, proces nebo živý systém může stát technikou, tj. může být přinucen účelně fungovat pro člověka a kulturu.

Technický systém, a to nejen převážně biotický, je samozřejmě integrován také silami a pravidly fungování pozemské přírody. Kultura, která jej integruje na konečné funkční úrovni, však nutně obrací jeho přirozené či umělé složky proti evolučně konstituovanému prostředí Země. Ontická *zvláštnost a protipřírodnost techniky* proto vyplývají nejen z odlišné struktury technického systému, vyplývají i z odlišné funkce techniky. Zjišťujeme, že i *biotická technika*, která vznikala kulturní orientací potenciálně polyfunkčních živých systémů, *působí nakonec podobně protipřírodně jako technika abiotická*: nejprve přírodu pro člověka vhodně doplňuje a aktuálně zlepšuje, ale po překročení přípustné zátěže přirozených ekosystémů, či snížením jejich rozlohy, ji nakonec destabilizuje a nebezpečně redukuje.

5.4 Technika biotická

Ve srovnání se sběračstvím a lovectvím jako *prvním stupněm* vývoje biotické techniky (technologie), se její *druhý stupeň* – planetární rozšíření zemědělství, chovatelství a šlechtitelství doplňované domácím řemeslem – jevil jako víceméně uzavřený. Genové manipulace a moderní biotechnologie, kterými člověk prolomil informační bariéru živých systémů a se svými přístroji a etnickým jazykem se odvážil vstoupit „do kuchyně“ přírodní konstruologie, však otevírají další, podle našeho názoru vysoce problematickou etapu biotického technického pokroku.

první
a druhý
stupeň
biotické
techniky

Ale ani *třetí stupeň* vývoje biotické techniky (moderní biotechnologie, klonování, genové manipulace) nebude patrně s to biotickou neolitickou technologií překonat. Dostatečně spolehlivou biotickou techniku mohou totiž vytvářet pouze přirozené živé systémy samy: mikroorganismy, kulturní rostliny, domestikovaná zvířata. I přes četná rizika začínající třetí etapy biotického technologického vývoje zůstává organické tělo této techniky stále úzce propojeno se dvěma přirozenými strukturami: **na jedné straně se silně integrující biotickou informací všeho živého a na druhé straně se slabě integrující abiotickou energií slunečního záření.**

třetí
stupeň
biotické
techniky

Z výše naznačeného evolučně ontologického pojetí techniky interpretujeme *neolitickou revoluci*, která vhodným usměrněním přírodních reprodukčních procesů zvýšila úživnost přirozených stanovišť pro člověka přibližně tisíckrát (lovec a sběrač potřeboval pro svoji obživu přibližně 10 km², neolitický zemědělec už pouhý 1 ha), jako zatím *největší technickou revoluci vůbec*. V neolitu byly totiž na základě obvyklé lidské zkušenosti vyšlechtěny téměř všechny kulturní rostliny a téměř všechny formy domestikovaných zvířat. Byly tu objeveny základní postupy „výroby“ a zpracování potravin. A umělý kulturní ekosystém, např. pole, louka, rybník či les, je i podle našich dnešních poznatků ekologicky optimálním „výrobním“ zařízením (s vlastními slunečními kolektory), právě tak, jako pasoucí se skot, ovce, lamy či sobi jsou ekologicky optimální „továrnou“ na maso, mléko, kůži, vlnu atp.

neolitická
revoluce

Technické pojmy, které jsme v souvislosti s živými systémy záměrně použili v uvozovkách, měly nepřímo naznačit nejen mimořádný *ekologický význam tradiční biotické techniky a technologie*, ale i její skrytý *etický a axiologický moment*: ani u této ekologicky šetrnější techniky stále ještě nevíme, po jakou mez smíme „šlechtit“, či přesněji deformovat přirozenou biotickou strukturu domestikovaných živých tvorů, když víme, že se po případném zániku kultury budou jen obtížně vracet do volné přírody. Po jakou mez smíme původní přirozené ekosystémy transformovat na louky a pole, když víme, že *jejich značná část musí trvale zůstat panenská, a také to, že lidé a dnešní velká volně žijící zvířata (např. sloni, žirafy, zebry, hroši, lvi atp.) se nemohou v jediném ekosystému vyvíjet spolu?*

5.5 Technika abiotická

Abiotická technika je samozřejmě ekologicky agresivnější. Její vývojová linie (nástroj – stroj – automatický systém) se velmi dlouho rozvíjela pomalu a v rovnováze s výše uvedenou linií techniky biotické, tj. s technologickými postupy využívajícími vlastnosti a procesy látkové přeměny živých organismů. Energetickou a funkční bázi abiotické techniky tvořil sice nejprve člověk sám – oživoval a vedl nástroj proti přírodní látce, ale počínaje mechanizací se většina původních lidských funkcí v instrumentálním *antropotechnickém systému* přesunula na technickou soustavu (na stroj). *Po průmyslové revoluci* totiž tradiční pracovní úkony řemeslníka (zejména jeho funkce energetické a motorické) z velké části nahrazuje technika. Ta ovšem potřebnou energii už nečerpá jen z obnovitelných přírodních zdrojů – ze síly větru, vody a zvířat, či ze spalování recentní biomasy (např. dřeva): vzhledem k vysokým energetickým nárokům průmyslu ji musí jako by ukrájovat z neobnovitelných energetických zásob Země, tj. z „kapitálu přírody“, který dnes hrozivým tempem ubývá.¹

problém
„oživení“
abiotické
techniky

Máme-li na mysli předmětné tělo (věcnou složku) fungující abiotické techniky, pak se fakticky jedná o uměle upravenou a člověkem jako by přímo či zprostředkovaně „oživenou“ část pozemské neživé přírody. Víme již, že **nástroj „oživuje“ člověk přímo: instrument nese, ovládá a vede proti přírodní látce.** U techniky mechanické, jejíž makroskopická struktura vzniká jako záměrná konstrukce složená z předmětných prvků a subsystémů (z tzv. částí strojů) a která je obvykle poháněna mechanickou energií a pouze obsluhována člověkem, je toto „oživení“ **již z velké části nepřímé, technicky zprostředkované.** Teprve u části techniky plně automatizované (zejména techniky informační) jde o „oživení“ nepřímé v celém rozsahu, tj. oživení plně technické.²

Relativně pasivnější anorganická příroda, jejíž vysoce stabilní prvky vznikaly při zániku hvězd první generace (s výjimkou vodíku se všechny chemické prvky planety Země konstituovaly v nitru hvězd), tvoří tedy nejen látkovou základnu života, ale i látkovou základnu techniky. Technickým konstruováním se vlastně část struktur pozemské anorganické přírody na čas přesouvá do nejaktivnější složky společenské materiální kultury – do těla makroskopických technických systémů.

Ale nepřímé i přímé „oživení“ přírodních struktur zahrnutých v abiotické technice stojí a padá s lidskou existencí a aktivitou. Smrtný totiž není jen člověk jako jedinec a jako druh. Smrtná je i technika, smrtné je veškeré

¹„Od poloviny 18. století se zničila větší část přírody než za celé předchozí dějiny. Zatímco průmyslové systémy dosáhly vrcholných úspěchů a byly schopny nashromáždit člověkem vytvořený kapitál v nebyvalém množství, přírodního kapitálu, který je předpokladem toho, aby civilizace mohla vytvářet ekonomickou prosperitu, rychle ubývá.“ Hawken, P., Lovins, A., Lovins, H.: *Přírodní kapitalismus* . . . , str. 20.

²Toto oživení tu zajišťuje především zvláštní energetická výživa – obvykle proud elektrické energie. Stále častěji se však objevují zprávy o úspěšných prototypy robotů na pohon ze skutečné potraviny, zejména sladké.

lidské dílo. Po případném zániku člověka se všechny lidské výtvořiny – jakkoli pozoruhodné a sofistikované – v entropickém prostředí Země nakonec rozpadnou na relativně stálejší abiotické prvky a struktury, na pomyslnou mouku, z níž znovu a znovu pečou vesmír i neukončená přirozená evoluce života.

Shrnutí kapitoly

Rozlišení dvou linií technického vývoje – tradiční linie abiotické, a zatím přehlížené linie biotické – umožňuje pochopit přírodní a sociokulturní stránku techniky i její roli v kultuře.

Nejprve byla rozpoznána, pojmenována a všeobecně uznána technika abiotická (nástroj – stroj – automatický technický systém).

Antropologicky fundamentální biotickou linií techniky (lidské bytostné síly – funkční vlastnosti látkové přeměny živých organismů – klonování, genové manipulace) nebylo snadné rozpoznat a pojmenovat.

Abiotická technika je samozřejmě ekologicky agresivnější. Energetickou a funkční bázi abiotické techniky tvořil sice nejprve člověk sám, ale počínaje mechanizací se většina původních lidských funkcí v instrumentálním technickém systému přesunula na techniku. Ta ovšem potřebnou energii už nečerpá jen z obnovitelných přírodních zdrojů – ze síly větru, vody a zvířat, či ze spalování recentní biomasy.

Vzhledem k vysokým energetickým nárokům průmyslu i konečné osobní spotřeby lidí ji ukrajuje z neobnovitelných energetických zásob Země, tj. z „přírodního kapitálu“, který rychle ubývá.

Otázky k zamyšlení

1. Charakterizujte techniku a její vztah k přírodě.
2. Pokuste se vymezit vzájemný vztah biotické a abiotické techniky.
3. V čem podle Vás spočívá protipřírodnost veškeré techniky, biotické i abiotické?
4. Může být podle Vás biotická technika perspektivním způsobem řešení ekologické krize?

- Příroda
- Kultura
- Protipřírodnost kultury
- Ontická role sociokulturního poznání
- Biofilní transformace kultury
- Nájemní smlouva se Zemí

6.

Místo kultury v přírodě

Josef Šmajs

Cíl kapitoly

Po prostudování této kapitoly byste měli být schopni:

- umět vymezit pojmy přírody a kultury
- obhájit názor o kultuře jako systému s vlastní vnitřní informací
- vysvětlit proces naturalizace kultury

Časová zátěž

- 6 hodin

Úvod

O místě a roli lidské kultury v přírodě se ani ve fázi její globalizace teoreticky nediskutuje. Před veřejností se tak zamlčuje fakt, že kultura musí mít svou vlastní ekologickou niku, kterou může získat jen zcizením, omezením a kontrolou místa, původně obsazeného živými systémy. Jakoby nám všem vyhovuje, že se kultura chápe antropologicky, nepředmětně a neurčitě. Například: 1. jako kultivace člověka, tj. jako získaný rys lidského chování; 2. jako kultura duchovní; 3. jako lepší stránka civilizace; 4. jako pokračování či zušlechťování přírody. Tato pojetí umožňuje původní antický význam latinských slov *colo*, *colere*, která přibližně znamenala to, co dnešní slova obdělávat, vzdělávat, pěstovat, kultivovat. Ale nesoulad mezi rychlou expanzí kultury v biosféře a pomalým vývojem života na pozadí stagnace lidského kritického myšlení vzbuzuje obavy. Spolu s tím, jak přibývá lidí a umělých kulturních struktur, hrozivě ubývá vzácné přírodní bytí. Mizí přirozené prostředí, které kdysi člověka formovalo a s nímž lidský organismus zůstal sourodý. Člověk jako druh, který zapálil kulturní evoluci a který nikdy nepotřeboval vědět, co je příroda, kultura a jaké je místo kultury v přírodě, se bez filosofické teorie svého přežití může stát faktorem svého zániku: dílčí racionalita, jejíž obliba je hlavní příčinou rozmachu globální kultury, nepozorovaně předává lidský osud do rukou slepé přírodní spontaneity. Teoreticky neadekvátní pojetí kultury, které odporuje zdravému rozumu, je také jednou z příčin lidské sociální rezignace a skepse. Chceme-li ekologické krizi čelit, musíme expanzi protipřírodní kultury zastavit, duchovní i materiální kulturu musíme naturalizovat. Veřejnost by proto měla vědět, že kultura je lidskou aktivitou vytvářený systém s vlastní vnitřní informací, jíž je kultura duchovní. Měla by vědět, že je to fyzický systém, který zahrnuje duchovní, organizační i věcné složky a který se v pozemské přírodě rozšiřuje na úkor zmenšování ekologické niky života.

kultura
systém
s vlastní
vnitřní
informací

6.1 Příroda

V pojetí přírody už nelze obcházet teoreticky doložený fakt, že příroda, která sebe sama konstituovala svou vlastní aktivitou, je jediným možným domovem člověka, přirozeným hostitelským prostředím kultury. Tvořivá schopnost kosmické aktivity, která formovala dnešní podobu vesmíru, pokračovala na

naší planetě, vzniklé až po zániku hvězd první generace, jedinečnou evolucí života. Přirozeným způsobem tak vznikla dnešní neživá i živá uspořádanost, tj. veškerá přirozená informace včetně genetické informace živých systémů. Evolučně vytvořená uspořádanost (v přírodě vestavěná i zapsaná informace), která zahrnuje i druhovou rozmanitost biosféry a kterou chrání a rozvíjí přirozená evoluce sama, byla podmínkou vzniku člověka i kultury. Dodnes proto zůstává člověku i lidské kultuře absolutně nadřazená. Ve světě, v němž přirozená onticky tvořivá evoluce probíhá na pozadí tendence k všeobecnému rozpadu (k růstu entropie), je totiž přirozená informace indikátorem vývoje života: samovolně se rozvíjí i upadá, část její struktury může být zničena přírodní katastrofou či kulturou, ale ve svém celku musí být nesmrtelná jako život sám. Člověk, prvek života, je naopak smrtelný nejen jako individuum a jako druh – bez člověka je smrtelné i lidské dílo, jakkoli rozvinutá kultura. Žádný vědecký objev, žádné umělecké či technické výtvořiny pozemský život bez člověka využívat a rozvíjet nemůže. Zánikem člověka podlehne lidská kultura entropii.

Takže uzrál čas, abychom pozemské přírodě navrátili to, co jí newtonovská fyzika, dodnes vyučovaná na školách, nepřímou odnímá: spontánní evoluční tvořivost, posvátnost, schopnost reprodukovat člověka a poskytovat hostitelské prostředí kultuře. I když Země nemůže být důvodem existence vesmíru, ale ani cílem jeho evoluce, musíme uznat její jedinečnost. A ta je dána nikoli její polohou v prostoru, místem, které ve vesmíru zaujímá, ale něčím, co vědy, filosofie i politika přehlížely: dosaženou úrovní přirozeného, a dnes i kulturního vývoje, vysokým stupněm přirozené a kulturní uspořádanosti.

Ještě jinak řečeno, pozemská příroda nemá jen „dějiny v prostoru“, jak to kdysi formuloval velký teoretik vývoje, německý filosof G. W. F. Hegel, ale má i skutečné nevrátelné dějiny v čase. Biosféra naší planety je totiž vyvíjejícím se otevřeným nelineárním systémem, který je důmyslně vyživován sluneční energií. Její organizační složitost narůstala postupně, narůstala tempem, které patrně nemohlo být vyšší, neboť souviselo jak s konstantním příkonem zářivé sluneční energie, tak ze způsobem vytváření a přenosu genetické informace.

Dnešní organismy jsou proto živou historickou pamětí dlouhého vývoje biosféry. Jsou jako by nositeli její „duchovní i materiální kultury“ současně. Evoluční podmínky se totiž nejen informačně zapsaly v jejich genomech, nýbrž se také ztělesnily v jejich orgánech, tkáních a somatických strukturách. Proto i lidský genom nese část vzácného historického textu rozptýlené evoluční paměti biosféry, a somatická a psychická struktura dnešního člověka podává svědectví o jemnosti slepého přirozeného konstruování, které nikdy neovládáme i proto, že jeho spontánní konstitutivní podmínky již neexistují. A protože člověk jako druh dodnes odpovídá té úrovni rozvoje biosféry, která ho kdysi zrodila, v technické spotřební kultuře klíčící oprávněná obava: k čemu nám budou všechny dnešní globální informační sítě, vysoká spotřeba a sofistikované technické konstrukce, když se přirozená biotická informace a konstrukce člověka přestanou v důsledku úbytku a zrušení přírodního bytí samovolně reprodukovat?

evoluce
vytváří
informaci,
uspořádanost

ohrožená
kultura

příroda
má dějiny
v čase

obava
o člověka

6.2 Kultura

kultura
je systém
s informací

Kultura, jak již bylo řečeno, je uměle konstituovaným jsoucím uvnitř pozemské přírody, je ontickým protikladem přírody a přirozeného. Vzniká jako lidmi vytvářený nebiologický systém s vlastní vnitřní informací, jíž je kultura duchovní. Duchovní a materiální kultura patří proto k sobě, jsou to dvě stránky téhož otevřeného systému, jimž je nadindividuální systém regionální či globální kultury. Přednost pojetí kultury jako vůči přírodě opozičního systému s vlastní vnitřní informací a evolucí spočívá v tom, že umožňuje rozpoznat nejen příčiny a podstatu nynější ekologické krize, ale také cesty k jejímu zmírnění a vyřešení.

Lidská kultura je však na přírodě nejen závislá a vůči přírodě opoziční, ale je také relativně mladá a časově ohraničená. Člověk není na Zemi od jejího počátku a nebude tu do jejího konce. V důsledku biologické predispozice k ofenzivní adaptivní strategii byl však jediným živočišným druhem, kterému se podařilo zapálit ještě jednu, s životem sice svázanou, ale proti němu orientovanou evoluci sociokulturní. A právě touto druhou evolucí, která přírodu pro člověka jako by představuje zevnitř, započala nejen pozoruhodná éra člověka, ale bohužel i kritické období v dějinách Země. Lidské artefakty se totiž „pečou z téže mouky“, jako struktury přirozené. A protože tato pomyslná mouka (prvky periodické soustavy) byla již přirozenou evolucí vestavěna do neživých a živých struktur zemského povrchu, rozšiřování kulturního bytí způsobuje destrukci bytí přírodního; vyvolává úbytek přirozené uspořádanosti Země včetně hromadného vymírání biologických druhů.

zatlačování
biosféry

Vážným problémem nynější rychlé expanze kultury na konečné zeměkouli, pomíneme-li problém vyčerpávání surovin a paliv, problém odpadů a znečištění, je tedy zatlačování a poškozování biosféry. Dobře je vidíme na ztrátě životem obsazeného povrchu Země. Prostorový rozmach prvků materiální kultury (např. polí, dálnic a měst), které jsou právě tak předmětné a prostorové jako přirozené ekosystémy, probíhá totiž pouze tak, že kultura svou expanzí omezí či rozbije evolučně vzniklou uspořádanost přirozenou. A vzhledem k této destrukci je kultura nejen naší druhově výhodnou přestavbou přírody, nýbrž také příliš krátkozrakou náhradou původního, s člověkem sourodého přírodního bytí.

role
duchovní
kultury

Ontická opozice kultury vůči přírodě vyplývá z toho, že kultura je systémem s jinou vnitřní informací, než jakou má příroda, biosféra. Kultura, podobně jako každý otevřený nelineární systém s vnitřní informací, vzniká rovněž zpředmětněním své vlastní konstitutivní informace, své kultury duchovní. Tu ovšem nevytváří lidská vysoce objektivní informace genetická, nýbrž méně určitá a druhově zabarvená (sobecká) informace epigenetická. Společenská duchovní kultura vzniká totiž rozvojem a jazykovým kódováním lidské přirozené informace neuronální.

Kulturou přetížený nelineární systém Země, pro který neplatí mechanická kauzalita, může však i malý podnět přivést do nového nerovnovážného stavu. Tento samoregulační systém pro to, aby v nových podmínkách udržel vlastní

integritu, „obětuje“ i většinu dnešních vyšších forem života. Jistá vyšší abstraktní spravedlnost je snad pouze v tom, že také člověk, který tuto „alergickou reakci“ biosféry v posledku způsobuje, je podřízen neúprosné logice uchování její integrity. Stává se ohroženým druhem. Poprvé ve své historii jsou tedy člověk i jeho kultura ohroženy mateřským prostředím planety, které jejich vznik kdysi umožnilo. I politika, jejíž hlavní starostí jsou dnes udržení moci, ekonomického růstu a podmínek lidské svobody, bude brzy nucena rozhodovat pod tlakem ohrožené budoucnosti.

6.3 Protipřírodnost kultury

Pro hlubší pochopení opozice kultury vůči přírodě si však musíme položit nepříjemnou otázku, v jakém smyslu souvisí charakter nynější kultury s člověkem a jeho neuronálním poznáním, s obsahem sociokulturní informace, s charakterem kultury duchovní? Je zřejmé, že přímá souvislost s člověkem jako biologickým druhem je dána zvláštní strukturou lidského těla i lidské psychiky, útočným typem adaptivní strategie člověka jako druhu.

Biologická nesespecializovanost člověka, která podmiňuje univerzalitu lidských zájmů, činí z jeho vnějšího prostředí nejen předmět uspokojování životních potřeb, teoretického poznávání a estetického hodnocení, nýbrž i předmět vlastnictví, spotřeby a ničím neohrazeného kořistění. Člověk jako druh totiž nikdy nepoznával jen proto, aby se kochal pravdou. Poznával, aby svět exploatoval, aby se na svět útočně adaptoval, aby mohl rozvíjet své vnější nebiologické tělo, kulturu. A protože kultura je systém s vlastní vnitřní informací, konflikt kultury s přírodou je „kauzálně“ spojen s obsahem a rolí společenské kultury duchovní. Ta totiž jako vnitřní informace kulturního systému – jako jeho genom – formu nynější protipřírodní kultury reprodukuje. Změna kulturního genomu (obsahu duchovní kultury) je proto klíčová pro zmírnění a vyřešení krize. Chceme-li totiž změnit systém s vnitřní informací (pamětí), musíme změnit jeho informaci. Stará konstitutivní informace systému má totiž schopnost fenotypové změny znovu vracet zpátky.

Kulturnímu systému (podobně jako přirozeným ekosystémům), lépe porozumíme z hlediska rozlišení dvou typů systémové uspořádanosti, tj. dvou forem onticky konstitutivní informace. Kultura sice zahrnuje přísně informačně předepsané prvky (např. techniku, stavby, spotřební předměty atp.), ale jako celek přísně informačně předepsaným systémem být nemůže. I když také vzniká sukcesí, od přirozených ekosystémů se výrazně odlišuje. Přirozené ekosystémy vznikají z populací vysoce uspořádaných živých systémů, které integruje vzájemná potravní a funkční závislost, ale nikoli zvláštní ekosystémová informace. Kulturní systémy, který rovněž obsahují živé systémy a další přísně informačně předepsané prvky techniky a materiální kultury, naproti tomu integruje také volná konstitutivní informace – rozptýlená duchovní kultura. A ta jako paměť otevřená informačním změnám poskytuje naději, že se nynější protipřírodní kulturu podaří biofilně transformovat, naturalizovat.

změna
genomu
kultury

dva typy
kulturní
uspořádanosti

kořen proti-
přírodnosti
kultury

druhově
sobectví

Vlastní kořen protipřírodnosti kultury, který je třeba hledat ve struktuře lidské psychiky, není ovšem snadné odhalit. Nejprve musíme uznat, že naše kultura nevzniká zpředmětněním lidské genetické informace, nýbrž zpředmětněním lidské informace neuronální, tj. společenské duchovní kultury. Ale pojmová interpretace světa, kterou vytváříme na bázi nervové výbavy svých živočišných předků, nemůže být tak věrnou reprezentací skutečnosti, jakou je na molekulární úrovni lidský genom. Kognitivní složka lidské psychiky, která se v evoluci našeho druhu nejrychleji rozvíjela, totiž nebyla a není svébytná: i když byla původně výkonným orgánem lidského těla a psychiky, stala se orgánem nároků té které kultury. Dnes zjišťujeme, že všechny naše interpretace jsou zabarvené našimi zájmy, a to nejen individuálními a skupinovými, jak se všeobecně uznává, ale také obecně lidskými, druhově sobeckými, kulturními, o nichž se nemluví.

Takže ani vědecké pojmové poznání, které dnes přísně informačně předepisuje prvky vysoce sofistikované techniky a společenské materiální kultury, nepostihuje svět v jeho fascinující uspořádanosti, ontické kreativitě a komplexitě. Věda např. stále souvisí s předvědeckým rozvržením světa, s obyčejným jazykem a poznáním. Ale svět jsme už jako hominidé a první lidé, tj. už jako lovci a sběrači, museli vnímat a interpretovat druhově zkresleně: tak, abychom v něm se svou zvláštní biologickou výbavou přežili. Byl pro nás hlavně tím, co nám v té které epoše byla s to zprostředkovat naše konzervativní biologická přirozenost a co jsme díky tehdejší kultuře ze světa pochopili. A protože jsme byli svým organismem i svým genomem vnější skutečnosti apriorně evolučně přizpůsobeni, nikdy v minulosti jsme nepotřebovali vědět, co je příroda a život, co je kultura, a jaké je místo kultury v přírodě. Takové vědění, teoretický model ontického konfliktu kultury s přírodou, potřebujeme až dnes.

6.4 Ontická role sociokulturního poznání

Poznání živého či kulturního systému, každá z prostředí získaná informace, není ovšem jen zprávou o vnější skutečnosti, jen pokusem o informační rekonstrukci její struktury. Poznání je potenciálně onticky tvořivé, vzniká proto, aby je živý či kulturní systém mohl využívat pro vlastní udržení, reprodukci a evoluci. V rámci těchto systémů se tedy z prostředí získané informace mohou nejen zapisovat a stlačovat do jejich vnitřní paměti, nýbrž také znovu číst, interpretovat a ztělesňovat (zpředměťňovat) v ontických strukturách: např. v živých či kulturních konstrukcích. Zdá se tedy, že s ohledem na podobnou ontickou roli poznání, tj. vnitřní informace, rostou živé systémy i kultura analogicky: prvky vnějšího prostředí převtělují do svého systému, zpředměťňují své poznání, svou vlastní vnitřní informaci. A analogii můžeme ještě prodloužit: přirozené biotické poznání, tj. genetická informace, jakoby rozdvojuje pozemskou přírodu na živou a neživou: integruje biosféru a umožňuje její evoluci. Sociokulturní poznání, tj. lidská neuronální informace, však skutečně, i když zatím bez větší společenské pozornosti, nebezpečně onticky štěpí Zemi: rozděluje ji na původní přírodu a odlišně vytvářenou kulturu, zatlačuje,

oslabuje a redukuje planetární systém života. Také toto poznání však integruje kulturu a pomáhá její protipřírodní systém stále rychleji reprodukovat a rozšiřovat.

Ale navzdory těmto podobnostem zůstává to nejpodstatnější skryto. Vývoj planetárního života mohl postupně zlikvidovat podmínky, které umožnily jeho vznik. Vznik a vývoj kultury, celá její další existence, bude však na zachování podmínek svého zrodu záviset stále.

Poznání živých i kulturních systémů vzniká proto, aby umožnilo jejich existenci, adaptaci a evoluci. Biotické poznání, jehož význam jsme v minulosti přehlíželi, je však svým obsahem do té míry objektivní, že na něm založené živé systémy jsou kompatibilní s prostředím, že vytvářejí dlouhodobě možnou biosféru – novou ontickou vrstvu skutečnosti látkové a energeticky propojenou s evolučně staršími procesy a strukturami Země.

Sociokulturní poznání, na jehož rostoucí objektivitě a exaktnosti si novověká věda zakládala, sice také umožnilo vznik nové ontické vrstvy pozemské skutečnosti, avšak abiotické struktury kultury, např. automatizovanou a mikroelektronickou techniku s biosférou zatím nesladilo a oživilo ji pouze zdánlivě. Ba co víc, ani nejvyspělejší techniku zatím neumí orientovat ve směru života, nýbrž jen proti němu. Spoluvytváří kulturu, která sice vyhovuje části kognitivních funkcí lidské psychiky, ale rozbíjí nenahraditelné přírodní struktury, kterým byla přizpůsobena lidská přirozenost celá.

Dnešní postindustriální fáze umělé technické tvořivosti kultury je totiž duchovně zakotvena v dílčí vědecké racionalitě. Je založena na deformovaném poznání přírody, které jen minimálně přihlíží k hodnotě, integritě a nárokům přirozeného vývoje biosféry. I když dnes vznikají technologie vůči přírodě méně agresivní, šetřící energii, málo odpadové či bezodpadové, celkový charakter lidského postoje k přírodě se nemění. Přibližně v míře, v jaké se daří vytvářet k přírodě ohleduplnější výrobu, rozšiřuje se k přírodě bezohledná spotřeba – nový všeobecný rys současného životního způsobu lidí. Tato orientace je v souladu s tradičním liberálním právem člověka na vlastnictví, na neomezenou osobní spotřebu a majetek.

Fyzická globalizace lidské kultury, tj. látkově-energetické a informační propojování dříve izolovaných regionů, provázené celoplanetární migrací lidí, rychlou výměnou technologií, zboží, vynálezů, služeb atp., vytváří však situaci, v níž se lidstvo ocitlo poprvé. Uvnitř globální biosféry vzniká na její úkor globální technosféra, globální ekonomika, dělba práce a součinnost. Tím se nejen prohlubuje spolupráce mezi teritoriálně vzdálenými lidmi a kulturami, ale také ruší blahodárné působení biosféry na globalizovanou kulturu, které optimalizovalo místní kulturní struktury, eliminovalo společenské poruchy a krize. A také proto se globalizace nakonec obrací nejen proti přírodě, nýbrž i proti kultuře. Násobí její tlak na přírodu a nutí destabilizovanou biosféru – lze-li to tak říci – měnit strategii: Nemůže-li se bránit převahou, silou, brání se slabostí, svou snadnou zranitelností, křehkostí. Nemá již tolik síly, aby své nejsložitější struktury udržela, ale má schopnost vytvářet novou systémovou integritu a zbavovat se těch živých forem, které již v novém kontextu „ne-

vznik
biotického
poznání

nebezpečná
spotřeba

změna
strategie
přírody

potřebuje“. Člověk a kultura mohou být pro její vzestupnou evoluci také jen snadno odstranitelnou překážkou.

6.5 Biofilní transformace kultury

Protipřírodní kulturní systém vznikl z podstaty lidské přirozenosti, vznikl spontánně a relativně dlouho. Program ofenzivní kulturní strategie se v něm proto nejen zpředmětnil, nýbrž i promítl do oblasti výchovy a vzdělávání lidí. Přijetí ekologicky pozitivní informační změny se tedy nynější kulturní systém dokáže jakoby „aktivně bránit“. Tato jeho rezistence vůči biofilní sociokulturní informaci připomíná funkci mezidruhové informační bariéry či imunitního systému organismu: protože dnešní kulturní systém nevznikal zpředmětněním ekologické sociokulturní informace, také jeho lidská složka ji ignoruje, odmítá ji přecházet, nechápe její perspektivní význam, její étos a kulturně sebezáchovný obsah.

nezastupitelná
role teorie

Planetární řešení krize, které nemůže vycházet z lidské přirozenosti, ale z filosofického rozpoznání jejích kořenů a možností biofilní kulturní strategie, musí tedy nejprve připravit vysoká teorie. A tak pozitivní ekologická transformace existenčně ohrožené kultury prostřednictvím její nové konstitutivní informace představuje historicky bezprecedentní pokus lidstva ukončit živelnou fázi protipřírodní kulturní evoluce vůbec, zahájit etapu kulturní evoluce propřírodní, záměrně biofilně anticipativní. Naděje, že se tento pokus nakonec podaří, však může čerpat i z toho, že podmínky ekologické změny samovolně uzrávají krizovým vývojem nynější protipřírodní kultury. Krize se bohužel musí ještě více vyhrotit, obyvatelnost Země se naneštěstí musí ještě více zkomplikovat, aby nezbytnost tak zásadní změny, kterou dnes paradoxně více pociťují prostí lidé než bankéři, podnikatelé a vrcholová politická reprezentace, přijala jako svůj program dnešní krátkozraká stranická politika.

Lidé se jako nový biologický druh nahodile objevili uprostřed pozdně třetihorní biosféry. Její struktura, jíž byli svým genomem evolučně přizpůsobeni, smyslově neuronálně rozumět nemuseli. Lidská psychika byla proto nastavena na tvrdý boj o přežití a nikoli na soucit se životem a péči o jiné druhy. Jisté i proto spontánně vznikající kultury, které rozvíjely lidské druhové predispozice, svým rozmachem rozbíjely přirozené ekosystémy, obsazovaly a pustošily Zemi. Nelze si patrně přestavit vznešenější úkol pro vědy a filosofii, než spolu s etikou, právem a politikou intelektuálně připravovat nevratnou perspektivní změnu: záchranu přirozené uspořádanosti planety, nenahraditelné podmínky dlouhodobě možné kultury.

6.6 Nájemní smlouva se Zemí

Preambule: Na životem kypící Zemi se lidé objevili na konci třetihor. Živé přírodě, jíž byli evolučně přizpůsobeni, filosoficky rozumět nemohli. Lidská psychika, která řídila proces dobývání přírody, byla nastavena na lhostejnost k širším souvislostem a k vzdálenější perspektivě. Dnes jsme již Zemi dobyli

a obsadili, tkáň jejího života narušili obdělávanou půdou, sevřeli dálnicemi a městy, zatlačili stavbami, betonem a asfaltem. Navzdory tomu bude však o naší druhové existenci rozhodovat příroda. Abychom předčasně nevyhynuli, potřebujeme expanzi kultury zastavit, uzavřít nájemní smlouvu se Zemí.

1. Země je v naší galaxii, v mléčné dráze, patrně jedinou živou planetou. Tato planeta, která je přirozeným domovem všech svých vzájemně závislých živých bytostí, nemůže patřit žádné z nich: žádné populaci, ani biologickému druhu. Nemůže patřit ani člověku jako druhu, který vytváří kulturu. Jsme dočasnými nájemníky Země.
2. Život je velkým experimentem kosmické evoluce na naší planetě. V živých systémech je obsaženo, a jazykem nukleových kyselin i přímo zapsáno, fantastické množství přirozené informace. Kulturou způsobené vymírání biologických druhů je proto nejen zbytečnou ztrátou biologickou, ale také nenahraditelnou ztrátou informační.
3. Kultura je planetárním výtvozem člověka jako druhu. Přirozená evoluce jejím prostřednictvím jako by testuje nejen adekvátnost lidského díla hostitelskému prostředí Země, nýbrž i zdařilost své biologické konstrukce člověka. Testuje lidskou přirozenost: odvážnou lidskou kreativitu i lidskou pokoru před staršími a rozsáhlejšími tvořivými silami vesmíru.
4. Konflikt kultury s přírodou, který vyvolává úbytek přirozeného prostředí Země, nemůže zničit přírodu, nýbrž kulturu. Máme-li tuto existenční krizi přežít, musíme přírodě vědomě ustoupit, protipřírodní duchovní i materiální kulturu musíme naturalizovat. Předpokládá to změnu struktury, rozsahu a strategie kulturního systému, nikoli změnu člověka jako organismu.
5. Globalizovaná kultura znehodnocuje i tradiční strukturu a obsah školního vzdělání. Škola nám i dnes předává mnoho pro život užitečných poznatků, ale v senzitivní fázi lidské ontogeneze, v níž se poznání relativně snadno spojuje s hodnotami, nerozvíjí k přírodě uctivé myšlení. Ze školy nevíme, co je příroda a přirozená evoluce, nevíme, že člověk po svém vzniku rovněž zažehl evoluci – jemu samému potenciálně nebezpečnou protipřírodní evoluci kulturní.
6. Technický pokrok, který byl dlouho synonymem lidského vzestupu, se stává jeho hrozbou. Znehodnocuje i sebezáchovnou roli tradiční lidské pokory. Nelze již spoléhat na vrozenou pokoru nepatrného člověka před mohutnými silami přírody, nýbrž pouze na pokoru filosoficky zdůvodněnou, plynoucí z rozpoznání destruktivních účinků naší hrubé civilizační síly na jemné předivo pozemského života.

7. Člověk je poprvé odpovědný za svou druhovou existenci. **Pochopení a přijetí této odpovědnosti však závisí na opuštění úzkých morálních, fyzikálních a technických hledisek, vyžaduje biologický a medicínský přístup, předpokládá evolučně ontologický pohled na svět. Patrně jen ten může nezasvěcené veřejnosti ukázat, že lidská druhová existence stojí a padá s rozsahem, integritou a evolučně dosaženou vyspělostí biosféry. V rozvrácené biosféře nebude ani člověk přírodou chráněným druhem.**

Stále větší část našich těžkostí vzniká z toho, že jednotlivci i instituce jednají a rozhodují podle zastaralého obrazu světa, v rozporu s principy oboustranně výhodné nájemní smlouvy se svým přirozeným domovem. Proto se obracíme nejen na intelektuální veřejnost, filozofy, politiky a právníky, nýbrž i na všechny odpovědné občany: žádejte uzavření a dodržování dlouhodobě možné smlouvy se Zemí. Neponechá-li kultura přirozené evoluci záměrně jistou část planety, lidé nebudou moci využít rámcově biologicky stanovený čas své druhové existence.

Shrnutí kapitoly

Mladá kulturní evoluce, zažehnutá člověkem, je vedle přirozené kosmické evoluce druhým možným způsobem, jímž mohou na Zemi vznikat nové ontické struktury.

Kulturní struktury se však vytvářejí pouze tak, že kulturní evoluce rozbíjí a nově strukturuje přirozenou pozemskou uspořádanost.

Úbytek jedinečné uspořádanosti biosféry, již člověk evolučně odpovídá proto, že ho kdysi zrodila, ohrožuje proto člověka i kulturu.

Kultura je otevřeným nelineárním systémem s vnitřní informací, již je kultura duchovní. V obsahu a struktuře duchovní kultury musíme proto hledat nejen příčiny nynější ekologické krize, nýbrž i způsob jejího řešení.

Proměna protipřírodní kultury na kulturu biofilní, dlouhodobě možnou, souvisí proto s pochopením systémové povahy kultury, s rozšířením biofilní socio-kulturní informace. Veřejnost poprvé potřebuje vědět, co je příroda, kultura, a jaké je místo kultury v přírodě.

V závěrečné části kapitoly nazvané Nájemní smlouva se Zemí, se formou výzvy uvádějí důvody pro nezbytnost vyjasnění lidského vztahu k Zemi.

Otázky k zamyšlení

1. Jak vznikají kulturní struktury?
2. Proč mizí jedinečná přirozená uspořádanost Země?
3. Jak lze změnit systém s vnitřní informací?
4. Jaká je role a místo ekonomiky v přírodě?
5. Potřebujeme Nájemní smlouvu se Zemí?

Shrnutí

Člověk je jedinečným biologickým druhem, jehož predispozice vedly k útočné adaptivní strategii a k vytvoření umělého kulturního prostředí. Negativní účinek lidské aktivity na přírodní antropocentrické tradice ignoruje a přehlíží roli přírody v procesu utváření člověka. Práce formovala nynějšího člověka i kulturu, zemědělství a průmyslová práce dávaly lidskému životu řád, důstojnost a smysl. Historicky vzniklá potřeba člověka pracovat nezaniká ani s rozvojem informačních technologií. Nedobrovolná ztráta práce je v naší kultuře stresovou životní situací.

Dlouhodobá ztráta práce vyvolává patologické symptomy jak v rovině jedince, tak v rovině společnosti. Nezaměstnanost postihuje na trhu práce více rizikové skupiny lidí. Spolu se stárnutím populace se zvyšuje důležitost začleňujícího trhu práce a systémů sociální ochrany. Je třeba klást důraz na přípravu ke ztrátě práce, na výcvik k tvořivému zvládnutí nepřízní a těžkostí, na posilování trvalého úsilí jedince o rozvoj vlastních schopností i osobního růstu. Výchova k nezaměstnanosti se stává součástí přípravy na profesní dráhu a kariéerní vzestup.

Zdraví je nejsilnější devizou na trhu práce. Pracovní stres je příčinou zdravotních potíží, ovlivňuje pracovní výkon. Podpora zdraví na pracovištích je důležitou součástí péče o zaměstnance.

Růst protipřírodní kultury vyvolává potřebu biofilního vzdělávání, které by zprostředkovalo pochopení absolutní priority života.

Abiotická technika je ekologicky agresivnější, čerpá energii z neobnovitelných zásob Země. Perspektivním způsobem řešení ekologické krize je technika biotická.

Transformace protipřírodní kultury na kulturu biofilní souvisí s pochopením systémové povahy kultury, s rozšířením biofilní sociokulturní informace. Nájemní smlouva se Zemí je apelem pro člověka, který bezmyšlenkovitě svou ničivou expanzí kultury krátí stanovený čas své druhové existence.

Glosář

A

abiotický – neživý

adaptace – přizpůsobení, fyziologické procesy nebo způsoby chování, které zvyšují pravděpodobnost, že organismus přežije a bude se rozmnožovat; evoluční proces, jímž vzniká tělesný znak, způsob chování, změněné prostředí; v širším smyslu přizpůsobování se živého nebo kulturního systému měnícím se podmínkám prostředí

adjustace – proces vpravování se do nových životních situací jako specifický případ adaptace; přizpůsobení se novým sociálním podmínkám při vstupu do práce, učení; rozhoduje aktivita subjektu, kterou vynaloží, aby překonal předchozí formy chování

adrenalin – hormon dřeně nadledvinek; udržuje krevní tlak, zvyšuje hladinu krevního cukru (zatímco inzulin ji snižuje); k zvýšení jeho hladiny, a tím ke zvýšení krevního tlaku, dochází při afektech a stresu

agrese – nepřátelství, útočnost či výbojnost v jednání vůči určitému objektu, útok na překážku (osoba, předmět) na cestě k uspokojení potřeby; jsou rozlišovány čtyři stupně: 1. bez vnějších projevů, probíhá pouze v myšlení, 2. projeví se navenek například nadávkou či hrubým slovem, 3. destrukce, projeví se bouchnutím dveří, rozbíjením předmětů a jinak, 4. fyzické napadení druhé osoby

agresivita – tendence k útočnému jednání vůči druhé osobě či okolí; u člověka je její příčinou často frustrace

akceptace – přijímání jedince jinou osobou nebo skupinou

altruismus – nesobecký charakter mezilidských vztahů; projevuje se myšlením, citěním a jednáním, které bere ohled na ostatní lidi; opak egoismu

ambice – úsilí o vyniknutí a dosažení životních plánů

ambiciózní – nadměrně ctižádostivý

anticipace – předjímaní určitých procesů, jevů nebo dějů, které teprve nastanou; předem vytvořená představa

antropocentrismus – vědomé či bezděčné chápání člověka jako ústřední bytosti kosmu, jako míry všech hodnot

antropogeneze – studium vzniku a vývoje člověka jako druhu; začíná zřejmě před 15 miliony let vznikem hominidů

antropologie – věda zabývající se původem, vývojem, podstatou a zákonitostmi změn člověka jako živočišného druhu

apatie – pokles nebo úplné vymizení citového zájmu o okolí; často příznak duševních chorob (demence, deprese, melancholie a jiné), někdy též u vězňů, zajatců; v situacích stresu a silné frustrace

apriorní – předzkušenostní, pořádkající zkušenost

archetyp – původní typ, praty, pravzor; Jungův termín pro nejstarší a typické zkušenosti lidstva

artefakt – lidský výtvar

artifciální – umělý, zhotovený člověkem

asertivita – schopnost prosadit se bez zjevné agresivity; založena na dostatečném sebevědomí

aspirace – dle K. Lewina úroveň vlastního výkonu, kterou jedinec očekává na základě předchozího výkonu v dané situaci; podle rozdílu mezi očekávaným a dosaženým výsledkem posuzuje pak svůj výkon jako úspěch či selhání; poměr mezi úrovní aspirace a skutečným výkonem je u člověka relativně konstantní, vyšší výkon v jedné oblasti může zvýšit aspirační hladinu i v jiné; úspěch aspirační úroveň zvyšuje, neúspěch snižuje, lidé neúspěšní mívají sklon k aspiracím nereálně vysokým nebo krajně nízkým

astenie – slabší tělesná, nervová či duševní konstituce

autobiografie – popis vlastního života

autoregulace – schopnost člověka řídit své volní jednání; vědomé úsilí o dosažení stanoveného cíle; též přijetí společenských norem, které se pak stanou součástí autoregulačního systému jedince

axiologie – filosofická teorie hodnot

B

biodiverzita – rozmanitost organismů včetně rozmanitosti ekosystémů

biofilní kultura – kultura životu přející, život respektující a ochraňující

biografie – životopis, někdy využíván jako psychologická metoda zkoumající život určité osobnosti, studiem deníků, pamětí, vzpomínek, osobních setkání, ústních vyprávění

bios – všechny projevy a formy života v přírodě

biosféra – látkově, energeticky a informačně jednotný ekosystém Země, nedělitelný organismus planetárního života, Gaia

biotický – biologický, opak abiotického; užívá se při popisu ekosystémů i kombinovaných systémů kulturních

biotyp – souhrn zděděných a získaných tělesných i psychických znaků, vlastností, které vytvářejí určitou charakteristiku, typ

C

cesta životní (cyklus života, life span) – historie utváření a rozvíjení osobnosti v dané generaci, společnosti a epoše; pro psychologii životní cesty se užívá též termín biodromální psychologie

cyklus životní – dělení života do věkových stupňů: novorozence, kojence, předškolní věk, mladší a starší školní věk, puberta, adolescence, mladá, střední a pozdní dospělost, stáří, sénium, dlouhověkost; rozhodující v jednotlivých obdobích je výkon člověka, prožívání života (smysl), dynamika (motivace, zájmy), sociální role a její změny (žák, zaměstnanec, rodič, důchodce)

D

dědičnost – všechno existující a rozvíjející se v člověku na základě genetického fondu jeho rodičů, přičemž ono dědičné, zapsané v molekulách DNK, nemusí vystupovat v okamžiku narození, ale v různě vzdáleném okamžiku od narození; u člověka je dědičnost základem duševního rozvoje, který je usku-
tečňován cestou výchovy

degradace osobnosti – hlubší, většinou trvalá porucha osobnosti; ztráta sociálního citění, zeslabení intelektu, paměti, vůle, převládání pudů, organické poruchy mozku, těžké psychózy, konečná stadia toxikomanií

delikvence – antisociální jednání

deprese – duševní stav charakterizovaný pocity smutku, skleslosti, vnitřního napětí, nerozhodnosti, spolu s útlumem a zpomalením duševních i tělesných procesů, ztrátou zájmů a pokleslým sebevědo-
mím

deprivace – strádání; nedostatečné uspokojování základních potřeb; deprivaci lze dělit na biologickou – kyslík, voda, teplo, chlad, motorickou – nemožnost pohybu, smyslovou – pobyt pod vodou, sociální – ztráta sociálních kontaktů, psychickou, u některých autorů též citovou – neuspokojení potřeby lásky a jistoty

dezintegrace osobnosti – opak integrace, psychologická porucha celistvosti osobnosti

dispace energie – rozptyl energie v systému, energetická výživa systému

disipativní systém (struktura) – složitý otevřený systém vyživovaný energií z vnějšího prostředí

disparita – rozdílnost, nerovnost

divergence – opak konvergence, rozbíhání, odchýlení

diverzita – rozmanitost, rozrůzněnost

DNK (DNA) – deoxiribonukleová kyselina, nositel genetické informace

druh – základní biologická jednotka klasifikace organismů tvořená populacemi nebo skupinami popu-
lací blízce biologicky příbuzných (pokud se rozmnožují sexuálně, ve volné přírodě se navzájem kříží)

dysfunkce – porucha činnosti některých orgánů nebo systému

E

egocentrismus – krajní forma individualismu a egoismu; upoutávání pozornosti k vlastní osobě; hys-
terie; též Piagetova hypotéza, že dítě je v raném věku samo sobě středem

egoismus – sobectví, vyhraněné uplatňování osobních zájmů

ekosystém – funkční jednotka živé přírody zahrnující i neživé složky; tj. organismy v určitém prostředí, ale i fyzikální prostředí, které na ně působí

ekvifinální strategie – různé strategie vedoucí k témuž cíli

emergence – vznik onticky nového, náhlé vynoření nové kvality nebo struktury jsoucna

emoce – nejčastěji zastřešující pojem pro subjektivní zážitky libosti a nelibosti provázené fyziologickými změnami, motorickými projevy (gestikulace, mimika), stavy menší či větší pohotovosti a zaměřenosti (láska, strach, nenávisť aj.); lze u nich zjišťovat směr přibližování či vzdalování, intenzitu a čas trvání; fenomenologie rozlišuje city, afekty, nálady a vášně; též dělení na vyšší (soucit) a nižší (agresivita), na intelektuální, etické, estetické, dále na astenické, stenické aj.

empatie – schopnost vcítit se do pocitů a jednání druhé osoby

endorfiny – mozkové peptidy s účinky podobnými morfinu; ovlivňují spánek, náladu, zmírňují pocity bolesti

entropie – opak uspořádanosti, míra neuspořádanosti

enzym – složitá organická látka bílkovinné povahy katalyzující v organismech chemické reakce

epigenní paměť – paměť negenetická, nezahrnutá v genomu

etologie – věda studující život zvířat v jejich přirozeném prostředí; zaměřuje se především na studium vrozeného chování, tedy takového, které se nemění učením

eukaryontní organismus – jeho genetická informace je uložena v jádře buňky obaleném jadernou membránou; většina organismů je eukaryontních, pouze bakterie a některé další mikroskopické formy života patří do skupiny organismů prokaryontních, tj. bez jaderné membrány

evoluce – vývoj, v biologii změna genetické výbavy populace organismů; procesy, jimiž vznikají a zanikají druhy; v širším smyslu protientropická aktivita vesmíru i člověka jako druhu, tj. vývoj přírody i kultury evoluce kulturní – proces postupného vývoje forem života od jednoduchých organismů ke stále složitějším, až k člověku

expanze – násilné rozšiřování území, vlivu apod.; rozpínavost

explicitní – opak implicitního, výslovný, přímo vyjádřený, formulovaný

F

fenotyp – pozorovatelné znaky organismu, individuální varianta realizace jeho genotypu

fluktuace – odchylka, kolísání hodnoty nějaké veličiny kolem rovnovážné polohy

fosilní – zkamenělý, zachovaný z dávné geologické minulosti, tj. obvykle starý 10 000 a více let

frustrace – psychický stav vyvolaný překážkou na cestě k cíli, respektive ohrožení, oddálení nebo znemožnění uspokojit určitou potřebu; překážka může být vnější, tj. fyzická nebo způsobená jednáním jiné osoby, anebo vnitřní, tj. stydlivost, plachost, pocity viny, výčitky svědomí a jiné; odolnost na frustrač-
ní situace je rozdílná

fylogeneze – vznik a vývoj určitého kmene, rodu či druhu, v psychologii psychické změny, které jsou vázány na vývoj člověka jako druhu a lidské kultury

fyzilogie – nauka o životních pochodech organismů

G

gen – termín zavedený Johannsenem r. 1909 jako dědičný faktor; jednotka genetické informace buňky (organismu) pro určitý znak

genetika – věda o dědičnosti

geneze – vznik, zrod, stvoření

genom – souhrn genetické informace živého systému, genový obsah chromozomů

genotyp – individuální varianta genetické informace jedince

geocentrismus – názor, který považuje (mylně) Zemi za (nehybný) střed vesmíru

gnoseologie – filosofická teorie poznání

H

homeostáza – pojem pro označení vnitřního, relativně stabilního rovnovážného stavu, tendence organismu stav rovnováhy při jeho narušení aktivně vyrovnat vznikem potřeby (hlad, žízeň, spánek, teplo a jiné)

homínid – odvozeno z názvu rodu primátů Homindae a týká se všech druhů spadajících do této klasifikace – Homo sapiens je jediným žijícím zástupcem

hominizace – polidštění; proces tělesných a sociálních změn od primátů k člověku; postupně změny hrudníku a dolních končetin, pánve a dolních končetin, ruky a lebky

Homo erectus – člověk vzpřímený

Homo habilis – člověk zručný

Homo sapiens – člověk rozumný

hormony – účinné látky žláz s vnitřní sekrecí, které řídí činnost tělních orgánů, srdce, hypofýzy, centrální nervové soustavy (CNS)

hypothalamus – spodní část mozku s funkcí nervovou a hormonální

CH

chromozóm – vláknitá struktura nesoucí jaderné geny organismu; sestava chromozómu je početně i tvarově stálá pro daný druh organismů

I

image – souhrn dynamických postojů, představ, očekávání, záměrných dojmů a mínění o určité osobě (například kandidát na prezidenta), předmětu, zboží, značce apod.; je výsledkem záměrného

implicitní – opak explicitního, výslovně nevyjádřený, zamčený, neformulovaný

imprinting – zvláštní druh učení prokázáný na zvířatech (hmyz, ryby, ptáci), kdy jedinec během raného období života získává základní informace a vzorce chování pro svůj další život; u člověka se předpokládá, že k imprintaci dochází ve věku kojence a batolete

integrita – celistvost, neporušenost všech struktur a funkcí osobnosti

intelekt – soubor rozumových schopností člověka, vyvíjí se v závislosti na vzájemných vztazích vrozených vloh a životních podmínek, ve kterých se vlohy uskutečňují, rozvíjejí nebo potlačují; jeho úroveň se projevuje nejlépe při samostatném řešení nových problémů; jednotlivé složky: zásoba vědomostí a zkušeností, logická paměť, chápavost, soudnost, slovní pohotovost, zvědavost, iniciativa, fantazie

intelligence – schopnost učit se ze zkušenosti, schopnost přizpůsobit se, řešit nové problémy, orientovat se v nových situacích na základě určování podstatných souvislostí a vztahů

intence – dle fenomenologické školy je intence, zaměřenost, považována za podstatný znak psychických procesů; jsou vždy zaměřeny, vztahují se na nějaký ideální nebo skutečný předmět

interakce – vzájemné aktivní působení, ovlivňování jedinců, skupin a prostředí; jeden subjekt svým jednáním vyvolává změnu v druhém subjektu, v sociální interakci prostřednictvím chování, jednání, řeči a mimiky

interpersonální – mezilidský

introverze – zaměřenost osobnosti do vlastního nitra, na sebe sama, na svůj vnitřní svět, prožitky, city a myšlenky; v patologické míře ztráta kontaktu s realitou

izomorfní – tvarově shodný, odpovídající tvarem, strukturou

izotropní – shodný ve všech možných směrech

J

Já (ego, self) – souhrn osobní zkušenosti; organizovaný, integrovaný celek duševního života

jednání – záměrné chování založené na určité motivaci, měnící dosavadní stav či situaci

K

kognitivní – poznávací, též vnímající, hodnotící

komparace – srovnání, porovnání

kompatibilní – vzájemně se snášející, slučitelný konstitutivní – podstatný, základní pro vytváření struktury

kontemplativní – rozjímavý, hloubavý

kortikoidy – aktivní steroidy vylučované dřeně nadledvin

kreativní – tvořivý

L

labilita – nevyváženost, nestálost, kolísavost

lapidární – stručný, úsečný a přitom výstižný, přesný

latence – skrytý průběh některých dějů bez vnějších příznaků (chemických, fyziologických, fyzikálních a jiných); skrytost, utajenost

lokomoce – aktivní pohyb organismu z místa na místo

M

maladaptace – nepřízpůsobivost; selhávání organismu vytvářet si během ontogeneze účinné interakce s prostředím;

marginalizace – méně významný, podružný, nedůležitý

mentální – psychický

metabolismus – látková přeměna, složitý pochod řízený endokrinně, tzn. prostřednictvím enzymů a hormonů, jímž se potrava mění na jednoduché látky, které jsou vstřebávány a rozváděny po celém těle

metateorie – teorie o teorii

morfologie – nauka o tvarových vlastnostech rostlin, živočichů a člověka

motiv – pohnutka, příčina činnosti, jednání člověka, zaměřené na uspokojení určité potřeby; motiv má a) cíl a směr, b) intenzitu, c) trvalost; pramení z podnětů vnitřních, vědomých, bezděčných, podvědomých, a nebo vnějších; má významnou úlohu při emoční, myšlenkové a fantazijní činnosti člověka

motivace – pohnutka k jednání

mutace – změna genetické informace

N

naturalizace – zpřirodění

neuron – nervová buňka, základní anatomická a funkční jednotka nervového systému; skládá se z těla buňky, z kratších výběžků – dendritů, a delších výběžků – neuritů

nika – objevení nové oblasti uvnitř dosavadního životního prostoru, v níž nějaký druh nebo rasa nalézá lepší vyhlídky na existenci

nomád – kočovný pastevec, popř. lovec stěhující se se stádem podle ročního období na různá místa

noradrenalin – hormon produkovaný dřeví nadledvin

O

ofenzivní – útočný

ontický – týkající se bytí, reálného světa

ontogeneze – individuální vývoj počínaje oplozením vajíčka až do smrti jedince; v psychologii proces psychického vývoje člověka

ontologie – filosofická teorie bytí, filosofický koncept světa

ontotvorný – vytvářející nové ontické struktury

osobnost – nejčastěji je definována jako celek duševního života člověka; nejvladnějším znakem osobnosti je její jedinečnost, výlučnost, odlišnost od všech jiných osobností; stejně jako neexistují dva totožní jedinci s totožným papilárními liniemi na prstech, je tomu tak i s osobností; každý projev osobnosti má tři složky: a) schopnostní, zkušenostní či dovednostní, tzn. jak dobrý je výkon, b) dynamickou, zahrnující motivaci, zájmy a charakter (proč dělá to, co dělá), c) temperamentovou, tj. jakým způsobem činnost provádí, jak ji prožívá

P

paradigma – obecný vzor, typ, koncept, způsob myšlení

parasimpatikus – část autonomního nervstva přidružená k některým mozkovým a míšním nervům v oblasti křížové

parciální – dílčí, částečný

patogenní – chorobný

patologie – vědní disciplína, která se zabývá odchylnými, nenormálními životními pochody a jevy; je dělena na rostlinnou, živočišnou a lidskou

percepce – vnímání

porucha duševní (psychická) – změna některých psychických procesů projevující se v chování a prožívání člověka a znesnadňující jeho interakci se sociálním okolím

postindustriální – fáze vývoje technické společnosti po průmyslové revoluci, někdy též třetí civilizační vlna, technotronní společnost, informační společnost

postnatální – po narození

postoj – sklon ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace a na sebe sama; postoje jsou součástí osobnosti, souvisí se sklony a zájmy osobnosti, předurčují poznání a chápání, myšlení a citění; vědomosti, dovednosti a postoje se získávají v průběhu života, především vzděláváním a širšími sociálními vlivy, jako je veřejné mínění, sociální kontakty a jiné

pragmatický – věcný, zaměřený na efekt a užitečnost

primát – nejvyšší řád savců, představující vrchol vývoje živočichů, do něhož člověk zařadil i sebe

psychogenní – to, co vzniká z psychických podnětů
psychosomatika – zkoumá tělesné poruchy, nemoci psychogenního původu; žaludeční a dvanácterníkové vředy, vyrážky, poruchy trávení apod.
psychoterapie – léčení duševních chorob a hraničních stavů psychologickými prostředky, tj. slovem, gestem, mimikou, mlčením, případně úpravou prostředí

R

racionální – založený na rozumu, rozumový
recentní – nynější, soudobý
recepce – převzetí, příjem podnětu, informace smyslovým orgánem
receptory – nervová buňka nebo jejich skupina tvořící smyslový orgán
recesivní – ustupující
redundance – nadbytečnost
reflex – odpověď organismu na vnější nebo vnitřní podnět
relaxace – uvolnění svalového a duševního napětí, nutné zvláště tam, kde k napětí dochází v důsledku psychického onemocnění
role – předpokládaný způsob chování jedince v určité sociální situaci, pro kterou je dána konkrétní společenská norma

S

sebehodnocení – vědomé prožívání vlastní sociální pozice
sebeocenění – hodnota, jakou jedinec přisuzuje sám sobě; vysoké, nízké, neuroticky kolísající, nejisté, ambivalentní; vyvíjí se prostřednictvím hodnocení, které dítěti poskytují rodiče a další klíčové osobnosti („zvládneš to“ × „pusť, na co sáhneš, to zkazíš“)
sebepojetí – představa sebe sama, jak jedinec vidí sám sebe
seberealizace – naplnění, rozvoj schopností člověka
sebevědomí – vědomí vlastní ceny, kvality a schopností a víra v ně a v budoucí výkony; krajní polohy – nízké a nadměrné sebevědomí časté u neuróz, depresí
selekce – volba, výběr
sémantický – významový
schopnosti – soubor předpokladů nutných k úspěšnému vykonávání určitých činností, dovedností
singularita – jedinečnost, výjimečnost, počáteční bod nulového objemu vesmíru, v němž neplatily normální fyzikální zákonitosti
sociobiologie – nová vědní disciplína, která spojuje přístupy evoluční biologie se sociologií
sociokulturní – sociálně kulturní
soma – tělo
stereoskopický – jevící se prostorově, plasticky, vyvolávající zrakový prostorový vjem
submisivita – tendence jedince podřizovat se, nechat se vést, ovládat; jde o kontinuum na škále dominance – submise a hodnocení této vlastnosti závisí na umístění na uvedené škále; může souviset s nedostatečným sebevědomím a také s aktuální životní situací
sukcese – postupná změna v časové následnosti
sympatikus – část autonomního nervstva řídící úkony útrobu
synapse – místa, na kterých se vzruchy převádějí z jednoho nervového vlákna na druhé

T

taxonomická – klasifikační
teritoriální – územní
transverzální – příčný

U

úroveň adaptační – relativní úroveň přizpůsobení, podle níž člověk hodnotí vnější vlivy i vnitřní stavy jako lepší, horší nebo stejné, působí na ně, a tím zachovává rovnovážný stav, homeostázu
úroveň aspirační – odhad výkonu ve známém úkolu (K. Lewin); širší snaha člověka o dosažení vysokých životních hodnot (vzdělání) a životní úrovně (majetek) aj; lze poměrně přesně zjišťovat psychologickými metodami; pro dobrý výkon je nejuhodnější aspirace mírně vyšší než skutečně dosahovaný výkon; nízká úroveň je demotivující, vysoká vede k selhávání; vzdělání je připisován pozitivní vliv na aspirační úroveň

V

vegetativní nervový systém – řídí útrobní orgány včetně nervstva autonomního pracujícího nezávisle na vůli a ovládajícího vnitřní orgány, cévy, žlázy a hladké svalstvo; dělí se na systém sympatický s účinnou látkou adrenalinem a systém parasympatický s acetylcholinem, s navzájem opačnými účinky, např. zrychlováním a zpomalováním činnosti srdce

W

workaholik – člověk závislý na práci jako jiní na alkoholu, člověk, který nahradil svůj osobní život prací; cítí se na vrcholu prostřednictvím své práce; prací si zvyšuje hladinu adrenalinu, má pocit, že jeho možnosti neznají hranic

Z

zájem – schopnost trvalejšího zaměření, soustředění na určitou činnost, s výrazným emočním doprovodem; stimuluje myšlení, paměť, vůli a jiné psychické procesy; lidé se svými zájmy výrazně liší, a to nejen jejich zaměřením, ale i trvalostí, hloubkou, šířkou, intenzitou a hodnotou; vypovídají mnohé o osobnosti a životní dráze člověka

záliba – vyhraněný, dlouhodobý, činnorodý zájem přinášející radost a uspokojení, které se zvyšují s úspěchy

zralost psychická – úroveň duševních funkcí běžně dosahovaná kolem 20 let věku, charakterizovaná rozvinutým rozumovým vývojem, vyhraněnými zájmy a názory, sebevědomím, sebejistotou a sebeúctou, citovou stabilitou a samostatností v rozhodování, připraveností přebírat odpovědnost

zralost sociální – společenskými normami vyžadovaná míra socializace projevující se postoji vůči sociálnímu prostředí

Ž

žlázy s vnitřní sekrecí (endokrinní) – vyměšují látky (hormony) přímo do krve nebo mízy (nadledvinky, hypofýza, slinivka, žlázy pohlavní)

Rejstřík

A

antropocentrická tradice, 14

B

biofilní
    rekonstrukce školní výchovy, 55
    škola, 56
    výchova, 55
    vzdělávání, 52
biosféra, 58, 67

C

civilizační vlna, 17

D

dávky sociální péče, 22
dezintegrace osobnosti, 22

E

efektivní osobní strategie, 31
ekologická krize, 60
ekologická nika života, 66
ekologicky ohrožená kultura, 52
ekonomický růst, 18
ekosystémové změny, 15
entropie, 67
evolučně ontologický koncept kultury, 58
evoluce
    kulturní, 60
    přirozená, 60
expanze kultury, 68

F

finanční strádání, 25
flexibilita práce, 33

G

globální biosféra, 71
globální nadnárodní kapitál, 17

CH

chronický únavový syndrom, 45

I

informace
    genetická, 70
    neuronální, 70

K

klasická řemeslná práce, 16
kognitivní složka lidské psychiky, 70
konstitutivní aktivita přírody, 14
konstruktivní adaptivní strategie, 23
konzervativní genom člověka, 34
konzervativní lidský genom, 17
konzumní způsob života, 36
kultivace člověka, 66
kultura, 14, 68
    duchovní, 68
    materiální, 68
kulturní genom, 69
kulturní systém, 69
kvalita života, 24

L

lidská
    aktivita, 14

kultura, 66
ontogeneze, 14, 17, 54
lidský genom, 54

M

manažerský stres, 45
mladí nezaměstnaní, 34

N

nadnárodní kapitál, 35
neurotické potíže, 27
nezaměstnanost, 22
    dlouhodobá, 22
    muže, 24
    ženy, 24

O

ofenzivní adaptivní strategie, 14
ontická struktura, 70
opora
    emoční, 26
    sociální, 26
osobní audit, 32
outplacement, 32
outplacementový program, 32

P

pastevectví, 15
patologický symptom, 22
podnikový intervenční program, 46
postindustriální (informační) fáze, 59
pozitivní ekologická změna, 52
práce, 17
    ruční, 16
    strojová, 16
právní vědomí, 31
pracovní
    dovednosti, 19
    návyky, 19
profesní rigidita, 26
proměny kvalifikace, 34
protipřírodní techniky, 60
průmysl, 16
průmyslová epocha, 16
příroda, 14, 66
přestavba výchovy a vzdělání, 54
přirozená aktivita, 14
přirozený ekosystém, 54
psychologický intervenční program, 30
psychosomatické onemocnění, 32

R

rekvalifikační program, 25
revoluce
    neolitická, 61
    průmyslová, 62
riziková skupina, 29
rodina, 24, 28

S

sebeúcta, 27
síť sociálních vztahů, 24
sociálně patologické jevy, 29
sociální útlak člověka, 16
sociokulturní marginalizace práce, 33
sociokulturní poznání, 70
sociokulturní proměna, 17
stigmata, 28
stres, 42
syndrom vyhoření, 45

T

technika

abiotická, 58

biotická, 58

technizace života, 56

technosféra, 58

Tofflerův koncept, 17

trh práce, 32

třída deklasovaných, 30

tvořivost kultury, 71

U

urbanizace života, 56

Ú

úspěšná životní strategie, 32

W

work related stress, 42

workoholismus, 45

Z

zdraví, 41

zemědělství, 15

zkušenost

pracovní, 31

životní, 31

znovuzaměstnaný, 28

zvyšování kvalifikace, 24

Ž

životní perspektiva, 26

životní způsob lidí, 59

Literatura

Kapitola 1

- [1] ŠMAJS, J.: *Filosofie psaná kurzívou*. 1. vyd. Brno, Doplněk 2003

Kapitola 2

- [2] BUCHTOVÁ, B.: Vývoj a analýza psychologických výzkumů nezaměstnanosti. *Československá psychologie*, 38, 1994, 2, str. 119–130
- [3] BUCHTOVÁ, B.: Sociální psychologie nezaměstnanosti. In: Výrost, J., Slaměník, I. (eds.). *Aplikovaná sociální psychologie II.: Člověk v sociálním kontextu*, Praha, Grada 2000, str. 81–108.
- [4] BUCHTOVÁ, B.: Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných. In: Buchtová, B. (ed.). *Psychologie a nezaměstnanost. Zkušenosti a praxe*, Sborník referátů z mezinárodní konference, 24.6.2004, Brno, ESF MU 2004

Kapitola 3

- [5] BUCHTOVÁ, B.: *Člověk-psychosomatická bytost. K problému lidské sebe-reflexe*. 3. vyd. Brno, ESF MU 2001, 233 s., ISBN 80-210-2730-4
- [6] BUCHTOVÁ, B.: *Psychologie pro ekonomy*. 1. vyd. Brno, ESF MU 2004, 226 s. ISBN 80-210-3396-7
- [7] KŘIVOHLAVÝ, J.: *Psychologie zdraví*. 1. vyd. Praha, Portál 2001, 280 s. ISBN 80-7178-551-2
- [8] MAYEROVÁ, M.: *Stres, motivace a výkonnost*. 1. vyd. Praha, Grada Publishing 1997, 131 s. ISBN 80-7169-425-8
- [9] NEŠPOR, K.: *Závislost na práci*. 1. vyd. Praha, Grada Publishing 1999, 143 s. ISBN 80-7169-764-8
- [10] PRAŠKO, J., PRAŠKOVÁ, H.: *Asertivitou proti stresu*. 1. vyd. Praha, Grada Publishing 1996, 180 s. ISBN 80-7169-334-0
- [11] SCHREIBEROVÁ, G., VAN BERGEN, U.: *Chronický únavový syndrom*. 1. vyd. Praha, Knížní klub 1997, 121 s. ISBN 80-7176-538-4
- [12] ŠMAJS, J.: *Lidská fylogeneze a ontogeneze*. In Buchtová, B. *Psychologie pro ekonomy*. 1. vyd. Brno, ESF MU 2004, str. 14–30
- [13] ŠMAJS, J.: *Ohrožená kultura*. 1. vydání Praha, Hynek 1997, 105 s. ISBN 80-85436-38-8
- [14] BEZECNÝ, R.: Pracovní prostředí včera a dnes. *Moderní řízení*, 2004, roč. XXXIX., č. 12, s. 61. ISSN 0026-8720
- [15] LUKEŠ, M., ZDAŘILOVÁ, E.: Zdraví jako faktor podnikatelského úspěchu. *Psychologie v ekonomické praxi*, 2004, roč. 39, č. 1–2, s. 51–63

- [16] STANLEY, L.: Syndrom vyhoření – noční můra manažera. *Moderní řízení*, 2004, roč. XXXIX, č. 7, s. 57. ISSN 0026-8720
- [17] THORNTON, P.B.: Trojúhelník manažerského stresu. *Moderní řízení*, 2004, roč. XXXIX, č. 7, s. 53–55. ISSN 0026-8720
- [18] KOL. AUTORŮ: Zdraví manažerů ve světle průzkumu. *Moderní řízení*, 2004, roč. XXXIX, č. 7, s. 52. ISSN 0026-8720
- [19] PETROVÁ, H.: Management času a vyváženost pracovního a osobního života topmanažerů. *Personál*, 2003, roč. IX., č. 9, s. 5. ISSN 1213-8878
- [20] Portál Bezpečnosti a ochrany zdraví při práci (BOZP) www.bozpinfo.cz
- [21] Třetí Nextra eEurope Report: Studie uplatnění flexibilních pracovních postupů v evropských firmách a vztah k moderním technologiím, Nextra, 2001. Dokument dostupný na http://newweb2od.nextra.cz/prezentace/studie_eEurope.doc, 10. 5. 2005
- [22] Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva ČR – Zdraví pro všechny v 21. století, Státní zdravotní ústav, 2002. Dokument dostupný na <http://www.szu.cz/Zdravi21/Cil11.rtf>, 10. 5. 2005
- [23] Třetí Evropská studie pracovních podmínek 2000. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2000. Luxembourg, 2001. Dokument dostupný na <http://www.eurofound.ie/publications/EF0121.htm>, 10. 5. 2005
- [24] European Agency for Safety and Health at Work: Factsheet no. 22, 5. 2002, dokument dostupný na: <http://agency.osha.eu.int/publications/factsheets/22/en/index.htm>, 10. 5. 2005
- [25] European Agency for Safety and Health at Work. <http://agency.osha.eu.int>

Kapitola 4

- [26] *Učení je skryté bohatství*. Zpráva Mezinárodní komise UNESCO Vzdělávání pro 21. století. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1997.
- [27] CEJPEK, J.: Současné vývojové trendy ve vzdělání. *Životné prostredie*, Bratislava, 2005, roč. XXXIX, č. 1, s. 13–16

Kapitola 5

- [28] ŠMAJS, J.: *Fenomén technika. Rukopis monografie*. Praha, Slon 2005

Kapitola 6

- [29] ŠMAJS, J.: *Filosofie psaná kurzívou*. 1. vyd. Brno, Doplněk 2003

Masarykova univerzita v Brně
Ekonomicko-správní fakulta
Centrum distančního a celoživotního vzdělávání

Rozvoj manažerských dovedností

I. část

Distanční studijní opora

Doc. PhDr. Božena Buchtová, CSc.
prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, CSc.
Ing. Viktor Kulhavý

Vydala Masarykova univerzita v Brně roku 2005

Technický redaktor: Martin Vlasák
Metodická spolupráce: Doc. Ing. Ivan Hálek, CSc.

1. vydání, 2005   náklad 200 výtisků
AA – 4,60   VA – 4,75   91 stran
Tisk: Tiskárna BonnyPress, Heinrichova 16, Brno 602 00
Pořadové číslo 4246/ESF–33/05–17/99
ISBN 80–210–3858–6

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou
v redakci vydavatele.

